Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський університет права імені короля Данила Галицького

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Левчук Ігор Олегович

Гриф
Прим. № ____

УДК
340.12:343.81(477.82)(091)"17/19"
(індекс)

ДИСЕРТАЦІЯ

Місця позбавлення волі Волинської губернії
(кінець XVIII ст. – початок XX ст.): історико-правове дослідження

12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень
Право

Подається на здобуття ступеня кандидат юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. О. Левчук

Науковий керівник Яцишин Михайло Михайлович
доктор юридичних наук, професор

Луцьк – 2017

АНОТАЦІЯ

Левчук І. О. Місця позбавлення волі Волинської губернії (кінець XVIII ст. – початок XX ст.): історико-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2017.

У дисертаційній праці здійснено першу в сучасній юридичній науці спробу дослідження питання організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії Російської імперії з кінця XVIII століття аж до початку XX століття, що поглиблює розуміння усіх аспектів еволюції пенітенціарної системи Російської імперії в цілому.

В ході дослідження охарактеризовано історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; розглянуто інститут позбавлення волі як вид кримінального покарання у дореформений період; досліджено правові аспекти виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі у пореформений період; охарактеризовано нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі на території Волинської губернії; досліджено органи управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії; розглянуто систему місць позбавлення волі на території Волинської губернії; а також сформулювано теоретичні положення, висновки і пропозиції щодо використання історико-правового досвіду функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії в окреслений період.

Питанням функціонування пенітенціарних установ Російської імперії присвячені праці З. А. Астемірова, Ф. Х. Ахмадеєва, С. С. Баршева, О. В. Борисова, О. М. Бортнікової, Л. І. Бєляєвої, Т. У. Воробейкова, С. Л. Гайдука, М. М. Галкіна-Враського, Д. К. Гальберга, М. М. Гернета, О. Г. Горегляда, М. Г. Дєткова, Д. А. Дриля, А. Б. Дубровіна, А. М. Зорікова,

П. Д. Калмикова, Б. В. Кіндюка, О. Ф. Кістяківського, О. Г. Колба, П. Л. Кропоткіна, О. П. Куніцина, О. С. Лохвицького, М. С. Мордвинова, Р. С. Мулукаєва, В. В. Набокова, В. М. Нікітіна, В. М. Пальченкової, А. А. Піонтковського, О. Б. Пташинського, В. Н. Прусса, В. В. Россіхіна, О. В. Сокальської, В. О. Соллогуба, О. М. Стремоухова, В. М. Татищева, І. В. Упорова, Б. С. Утевського, Г. С. Фельдштейна, М. Д Шаргородського, М. М. Щербатова, Д. В. Ягунова, М. М. Ядринцева, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиша, М. М. Яцишина та інших.

Процес становлення та еволюціонування місць позбавлення волі в Російській імперії умовно розділено на дореформений та пореформений періоди. Дореформений період характеризується відсутністю єдиного нормативно-правового акту, в якому б закріплювалось законодавче визначення покарань та їх різновидів, а також відсутністю єдиної узгодженої системи органів виконання кримінальних покарань та органів управління системою виконання покарань.

Встановлено, що пореформений період розпочинається із моменту створення Головного тюремного управління у 1879 році як центрального управлінського органу пенітенціарної системи в Російській імперії та тюремних інспекцій як місцевих управлінських органів, підзвітних Головному тюремному управлінню. Даний період характеризується намаганням імперської влади впорядкувати систему управління тюрмами імперії. Протягом пореформеного періоду спостерігаються спроби покращення умов утримання арештантів, зокрема, реконструкція занедбаних тюремних будівель та побудова нових. При цьому державного фінансування катастрофічно не вистачало. Внаслідок переповнення тюремних закладів утримувати в’язнів окремо за статтю та видом вчинених злочинів майже не вдавалось. Однак, спостерігались й певні позитивні зрушення у тюремній політиці самодержавства, зокрема, держава уже не використовувала арештантів в економічних цілях та з метою колонізації.

Проаналізовано законодавство, яке регулювало питання функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії, а також систему органів управління місцями позбавлення волі Волинської губернії. Встановлено, що система була розгалуженою та

громіздкою. Разом з тим, в ході тюремної реформи була здійснена спроба створення вертикалі управління пенітенціарними установами в Російській імперії, хоча централізувати управління тюремною системою остаточно не вдалося. В той же час безсумнівним успіхом реформи можна вважати, на наш погляд, нормативну врегульованість управлінських питань.

Досліджено систему в'язниць на території Волинської губернії. Її утворювали 13 тюрем, з яких 1 губернська в Житомирі, 1 етапна в Радзивилові та 11 повітових у Луцьку, Рівному, Острозі, Новоград-Волинську, Володимир-Волинську, Заславі, Дубно, Ковелі, Старокостянтинові, Кременці, Овручі.

Ключові слова: місця позбавлення волі, тюрми Волинської губернії, Товариство піклувальне про тюрми, Головне тюремне управління, тюремна реформа, Волинська тюремна інспекція, Волинський губернський комітет піклувальний про тюрми, тюремне відділення Волинського губернського правління, арештанти, начальник тюрми, молодші та старші тюремні наглядачі.

Levchuk I. O. Prisons in Volyn region (the end of XVIII century – the beginning of XX century): historical and legal research. - Manuscript.

Thesis for the Candidate of Sciences degree in specialty 12.00.01 «Theory and history of state and law; history of political and legal studies». – Lesia Ukrainka Eastern European National University, city of Lutsk, 2017.

The dissertation is considered to be the first attempt in modern Ukrainian jurisprudence to study the establishment and functioning of prisons in the Volyn region of the Russian Empire from the XVIII century until the beginning of the XX century, which deepens the understanding of all aspects of the establishment and functioning of the Russian Empire penal system.

Our aims were: to describe its particular historiography; to investigate the imprisonment institute as a form of criminal punishment in the pre-reform and post-reform periods; to characterize the legislative regulatory of prisons functioning in the Volyn region; as well as the authorities of the prison administration in the Volyn region;

and the system of prisons in the Volyn region. Theoretical conclusions and proposals are made in the end of the dissertation.

Many scientists have devoted their research to the problems of penal institution functioning in Russian Empire: Z. A. Astemirov, F. H. Ahmadeyev, S. S. Barshev, O. V. Borisov, O. M. Bortnikova, L. I. Belyaeva, T. W. Vorobeykov, S. L. Haiduk, M. M. Galkin-Vraskij, D. K. Galberg, M. M. Gernet, O. G. Horehlyad, M. G. Dyetkov, D. A. Dril, A. B. Dubrovin, A. M. Zorikov, P. D. Kalmykov, O. F. Kistyakivskij, B. V. Kindyuk, O. G. Kolb, P. L. Kropotkin, O. P. Kunitsyn, O. S. Lokhvitskij, M. S. Mordvinov, R. S. Mulukayev, V. V. Nabokov, V. M. Nikitin, V. M. Palchenkova, A. A. Piontkovskij, O. B. Ptashynskij, V. N. Prus, V. V. Rossihin, V. O. Sollogub, O. V. Sokalska, O. M. Stremouhov, V. M. Tatishchev, I. V. Uporov, B. S. Utevskij, M. G. Feldstein, M. D. Sharhorod, M. M. Shcherbatov, D. W. Yahunov, M. M. Yadryntsev, I. S. Yakovets, O. N. Yarmysh, M. M. Yatsyshyn and others.

The process of formation and evolution of prisons in Russian Empire can be divided into the pre-reform and post-reform periods. Pre-reform period is characterized by the absence of a single legal act, which would have solidify the legal definition and punishment varieties as well as the absence of a single coherent system of execution of punishments.

The post-reform period begins with the inception of the Central Prison Administration in 1879 as a central administrative body of the prison system in the Russian Empire and prison inspections as local administrative bodies reporting to the Central Prison Administration. This period is characterized by attempts of the imperial power to provide management into prison system. During the post-reform period there were also attempts to improve the conditions of imprisonment, including reconstruction of the abandoned prison buildings and building new ones. This public funding was desperately small. Due to overcrowding in prisons to keep prisoners separately by gender and type of crimes was almost impossible. There were some positive changes in politics of the Empire, for instance, the state have used prisoners for economic purposes and purposes of colonization no longer.

The legislation governing the functioning of prisons in the Russian Empire and the system of Volyn region prisons administration are analyzed. It was extensive and cumbersome. During the prison reform there was an attempt to create a vertical management of penal institutions in the Russian Empire and to centralize management of the prison system which finally failed. At the same time undoubted success of the reform can be considered, in our opinion, into management of regulatory issues in the penal system.

The system of prisons in the Volyn region included 13 prisons: 1 in Zhytomyr, 1 in Radzyvylov and 11 in Lutsk, Rivne, Ostroh, Novograd-Volyn, Vladimir-Volyn, Zaslav, Dubno, Kovel, Starokonstantinov, Kremenets, Ovruch.

Keywords: prisons of Volyn province, jails, The society of prison care, Central Prison Administration, prison reform, Volyn prison inspection, The society of prison care in Volyn region, prison department of Volyn provincial government, the prisoners, the chief of the prison, junior and senior prison officers .

Список публікацій здобувача

№ п/п	Назва	Вид публікації	Вихідні дані	Обсяг (ст.)	Співавтори
1.	Пенітенціарна система Російської імперії у дореформений період (на прикладі українських губерній)	друкована	Історико-правовий часопис: науковий журнал – Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2015. - №2 (6). – 225 с. (С. 181 - 184).	4	
2.	Причини та передумови проведення реформи пенітенціарної системи у Російській імперії в другій половині XIX століття	друкована	Юридична Україна - Випуск 10-12 (154-156). – Київ: "Юрінком Інтер", 2015. – С.31-35	4	
3.	Матеріально-технічне та фінансове забезпечення тюрем у Волинській губернії в другій половині XIX століття	друкована	Право України – Випуск 5. – Київ: видавничий дім "Ін Юре", 2016. – С. 177 - 182	6	
4.	Problems of Spiritual and Religious re-education of prisoners of the Russian Empire in the nineteenth century	друкована	Історико-правовий часопис: науковий журнал – Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2016. - №1 (7). – 268 с. (С. 256 - 258).	3	
5.	Позбавлення волі як вид кримінального покарання в Російській імперії в дореформений період (початок XVIII ст.- 70-ті роки XIX ст.)	друкована	Підприємництво, господарство і право – Випуск 9 (247). – Київ: ТОВ "Гарантія", 2016. – С. 121 – 124.	4	
6.	Пенитенциарная политика Российской империи в первой половине XIX века	друкована	Вестник Брестского университета : научно-теоретический часопис. Серия 2. История. Экономика. Право. – Брест : Издательство Брестского государственного университета имени А. С. Пушкина, 2016. – №2. - С.128-132.	5	
7.	Система в'язниць Волинської губернії	друкована	Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 43.	4	

			Том 1. - Видавництво Ужгородського національного університету, 2017. – С. 20-24.		
8.	Арештанська праця в'язнів у царських тюрмах Російської імперії (кінець 19- початок 20 століття)	друкована	Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнародн. наук.-практ. Конференції (Київ, 27 листопада 2015 рік) – К.: Ін-т крим-викон. служби, 2015. – 648 с. (С. 175-177)	2	
9.	До питання створення Головного тюремного управління Міністерства внутрішніх справ Російської імперії	друкована	Правове життя : сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] : зб. тез наук. доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 25–26 березня 2016 р.) / уклад. Я. Л. Лукаш, І. О. Пряміцина. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. - С. 32-33.	3	
10.	Політичні в'язні Російської імперії	друкована	Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів (17-18 травня 2016 року, м. Луцьк) : у 3 т. Т. 1. – Луцьк : Терен, 2016. – С. 370-373.	2	
11.	До питання функціонування Житомирської тюрми у Волинській губернії Російської імперії	друкована	XIII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 31.03-01.04.2017 р.) / зб. тез наук. доп. / уклад. Я. Л. Лукаш, І. О. Пряміцина. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – С.14-16.	3	
12.	До питання створення Товариства Піклувального про тюрми	друкована	Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 14. 04. – 15.04. 2017 р.) //	3	

			Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С.10-13.		

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ..... 11
ВСТУП 12
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ..... 23
1.1. Історіографія проблеми 23
1.2. Джерельна база дослідження 36
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ..... 45
2.1. Позбавлення волі як вид кримінального покарання у дореформений період (кінець XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.) 45
2.2. Правові аспекти виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі у пореформений період 56
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ 75
3.1. Нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі 75
3.2. Органи управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії 93
3.3. Система місць позбавлення волі на території Волинської губернії 115
ВИСНОВКИ 142
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 151

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МВС – Міністерство внутрішніх справ;

р. – рік;

рр. – роки;

ст. – століття;

ін.. – інші;

млн. – мільйон;

ГТУ – Головне тюремне управління;

арк. – аркуш;

руб. – рубль;

коп. – копійка;

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів;

ДАВО – державний архів Волинської області;

ДАЖО – державний архів Житомирської області.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена передусім характером завдань, що стоять перед нашою країною в сучасних умовах. Важливою складовою проголошеного Україною курсу на побудову демократичної правової держави, входження до спільноти розвинутих цивілізованих країн, євроінтеграцію є пошук оптимальної системи виконання і відбування засудженими до позбавлення волі кримінальних покарань, яка б ґрунтувалася на принципах гуманізму і справедливості, визначала пріоритетні умови і засоби для виправлення і ресоціалізації зазначених осіб, запобігання вчиненню нових злочинів. Така система повинна базуватися на міжнародних стандартах, з урахуванням національного історико-правового досвіду.

Загальновизнано, що стан кримінально-виконавчої системи відображає ступінь цивілізованості тієї чи іншої країни. Незважаючи на те, що реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи розпочалося вже чверть століття тому і принесло певні позитивні зміни, говорити про кардинальні якісні зрушення ще зарано. На жаль, можна вести мову про недостатньо ефективне управління, не подолану до кінця закритість системи, недостатність фінансування, непоодинокі випадки нехтування правами та законними інтересами засуджених з боку керівництва та персоналу установ виконання покарань тощо. Криза системи виконання покарань перетинається з погіршенням криміногенної ситуації в країні в цілому, на яку негативно впливають явища політичного, соціально-економічного характеру, події, пов’язані з анексією Криму та бойовими діями на Сході України.

Проте при аналізі стану системи виконання покарань, розробленні комплексу заходів щодо її подальшого реформування на увагу заслуговують, поряд з факторами сучасного походження, і чинники історико-правового характеру. Слід зважати на те, що кримінально-виконавча система ,яка дісталася Україні при набутті незалежності, формувалася і розбудовувалася протягом XIX-XX століть, за імперських та радянських часів, і попри недавні реформаторські

кроки, на нашу думку, продовжує зберігати та генерувати відповідні риси адміністративно-командного типу. Це зумовлює необхідність ретельного вивчення досвіду функціонування місць позбавлення волі в історико-правовому аспекті, в тому числі на рівні історичних регіонів держави (у даному випадку – Волині за часів перебування у складі Російської імперії). Певна річ, цей досвід потребує всебічного аналізу та критичного підходу, з метою виявлення, поряд із здобутками, що можуть бути використані, також прорахунків, помилок, негативних наслідків, які мають бути враховані в сучасних умовах.

Сьогодні очевидно, що неврахування історичних проблем минулих століть оберталось для України повторенням старих помилок, які полягали у втраті можливостей використовувати державно-правовий досвід періоду перебування у складі інших держав. Цей досвід, в значно видозмінених умовах політичного і суспільного розвитку державності, необхідний країні, яка переживає процес пошуку шляхів реформування найважливіших сфер суспільних відносин.

Установи виконання кримінальних покарань є невід'ємною частиною правової держави. Ефективність виконання покарань є відображенням історичного етапу розвитку держави. Масштабна робота з реформування усіх сфер суспільного життя України, в тому числі і її кримінально-виконавчої системи, призвела до того, що питання реформування та діяльності місць позбавлення волі стали предметом пильної уваги провідних вітчизняних вчених. Вивчення історичного досвіду правовідносин в досліджуваній сфері в контексті місць позбавлення волі Російської імперії істотно доповнює уявлення про стан законодавства та систему виконання покарань та механізм їх реалізації на практиці. Поглиблене вивчення і використання накопиченого фактичного матеріалу слугує грунтовною теоретичною і практичною основою для удосконалення організаційно-правового регулювання кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи сучасної України.

Теоретичною основою дослідження виступають роботи провідних українських і зарубіжних учених, зокрема, З. А. Астемірова, Ф. Х. Ахмадеєва, С. С. Баршева, О. В. Борисова, О. М. Бортнікової, Л. І. Бєляєвої,

Т. У. Воробейкова, С. Л. Гайдука, М. М. Галкіна-Враського, Д. К. Гальберга, М. М. Гернета, О. Г. Горегляда, М. Г. Дєткова, Д. А. Дриля, А. Б. Дубровіна, А. М. Зорікова, П. Д. Калмикова, М. С. Кельмана, Б. В. Кіндюка, О. Ф. Кістяківського, О. Г. Колба, П. Л. Кропоткіна, О. П. Куніцина, О. С. Лохвицького, М. С. Мордвинова, Р. С. Мулукаєва, В. В. Набокова, В. М. Нікітіна, В. М. Пальченкової, А. А. Піонтковського, О. Б. Пташинського, В. Н. Прусса, В. В. Россіхіна, О. В. Сокальської, В. О. Соллогуба, О. М. Стремоухова, В. М. Татищева, І. В. Упорова, Б. С. Утевського, Г. С. Фельдштейна, М. Д. Шаргородського, М. М. Щербатова, Д. В. Ягунова, М. М. Ядринцева, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиша, М. М. Яцишина та іншими.

Вважаємо, що незважаючи на значну кількість наявних наукових робіт, які стосуються організації та діяльності місць позбавлення волі у Російській імперії та окремих її регіонах, питання організації та діяльності місць позбавлення волі у одній із губерній Російської імперії – Волинській губернії, є малодослідженим, що і зумовлює додаткову актуальність нашої праці. Зазначені фактори актуалізують звернення до історико-правового досвіду в сфері суспільних відносин, що виникали в пенітенціарній системі Російської імперії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до основних напрямків наукових досліджень та перспективних науково-дослідних робіт кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та державно-цільової програми за 2014-2016 рр. (фундаментальне дослідження) «Соціально-правові аспекти ресоціалізації неповнолітніх засуджених» (№ державної реєстрації 0114U002419), що виконувалась в СНУ ім. Лесі Українки.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є проведення комплексного історико-правового дослідження організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії в кінці XVIII – на початку XX ст. з використанням ретроспективного аналізу архівних матеріалів, законодавства імперського періоду та інших історико-правових джерел для формулювання

пропозицій та рекомендацій по вдосконаленню діяльності кримінально-виконавчої системи України в сучасний період.

Реалізація поставленої мети передбачає послідовне розв'язання таких завдань:

- охарактеризувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження, зокрема, широке коло архівних джерел;
- визначити головні історичні та правові закономірності інституту позбавлення волі як виду кримінального покарання у Російській імперії у дореформений період;
- з'ясувати правову природу виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі та провести ретроспективний аналіз його закріплення у правових актах пореформеного періоду;
- охарактеризувати нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі регіонального рівня на прикладі Волинської губернії;
- проаналізувати діяльність органів управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії та визначити особливості підходів до управлінської діяльності в цій сфері;
- проаналізувати механізм функціонування місць позбавлення волі на території Волинської губернії, а також кількість та склад в'язнів у місцях позбавлення волі;
- сформулювати висновки і пропозиції та виявити можливості щодо використання та врахування історико-правового досвіду функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникали в сфері організації та функціонування місць позбавлення волі Волинської губернії Російської імперії в кінці XVIII – на початку XX ст.

Предметом дослідження є місця позбавлення волі Волинської губернії Російської імперії в кінці XVIII – на початку XX ст., зокрема губернські, повітові та етапні тюрми, арештантські доми для осіб, засуджених мировими суддями.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження визначені поставленими завданнями. Вони охоплюють кінець XVIII – початок XX століття. Варто враховувати, що етап реформування місць позбавлення волі припадає саме на період проведення в Російській імперії цілого комплексу реформ. Тому необхідним є також дослідження усіх аспектів тюремної реформи, що мала місце в даний час. У XIX ст. найбільш вдало простежується зміна реформаторських підходів влади та настроїв суспільства Російської імперії. З огляду на дані обставини, окреслений період дозволяє простежити досвід функціонування місць позбавлення волі в комплексному вигляді.

Територіальні рамки роботи охоплюють землі Волинської губернії, зокрема, Володимир-Волинський, Житомирський, Дубенський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький, Острозький, Рівненський та Старокостянтинівський повіти, які входили до складу Російської імперії у вказаний період.

Джерельна база дослідження. Проблематика функціонування місць позбавлення волі у Російській імперії висвітлена в значній кількості наукових досліджень, публіцистичних роботах, мемуарних публікаціях, а також довідкових матеріалах і архівних документах. Наявні праці, що стосуються вивчення правових аспектів функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії та Волинській губернії зокрема, можна розділити на три історіографічні етапи: дореволюційний, радянський і пострадянський.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційної роботи складають праці фахівців у галузі загальної теорії та історії держави та права, кримінального права, кримінально-процесуального права, кримінально-виконавчого права, інших галузевих правових наук, у тому числі дослідження вітчизняних та зарубіжних учених. Історіографія проблеми представлена іменами З. А. Астемірова, Ф. Х. Ахмадеєва, С. С. Баршева, О. В. Борисова, О. М. Бортнікової, Л. І. Бєляєвої, Т. У. Воробейкова, С. Л. Гайдука, М. М. Галкіна-Врасського, Д. К. Гальберга, М. М. Гернета, О. Г. Горегляда, М. Г. Дєткова, Д. А. Дриля, А. Б. Дубровіна, А. М. Зорікова, П. Д. Калмикова, М.

С. Кельмана, Б. В. Кіндюка, О. Ф. Кістяківського, О. Г. Колба, П. Л. Кропоткіна, О. П. Куніцина, О. С. Лохвицького, М. С. Мордвинова, Р. С. Мулукаєва, В. В. Набокова, В. М. Нікітіна, В. М. Пальченкової, А. А. Піонтковського, О. Б. Пташинського, В. Н. Прусса, В. В. Россіхіна, О. В. Сокальської, В. О. Соллогуба, О. М. Стремоухова, В. М. Татищева, І. В. Упорова, Б. С. Утевського, Г. С. Фельдштейна, М. Д. Шаргородського, М. М. Щербатова, Д. В. Ягунова, М. М. Ядринцева, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиша, М. М. Яцишина та іншими.

Джерельна база дослідження визначається його спрямованістю та вимогою комплексного підходу до вивчення досвіду організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії. Репрезентативність джерельної бази є найважливішим фактором, що забезпечує об'єктивність результатів дослідження. Вона представлена широким колом опублікованих і неопублікованих джерел.

Всі опубліковані джерела, які були застосовані для роботи над дисертацією, можна розділити на чотири основні групи. Перша група джерел представлена нормативно-правовими матеріалами (законами, директивними рішеннями органів державної влади у сфері пенітенціарії, нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції та інших міністерств, рішеннями Сенату, тощо). Матеріали діловодства (офіційні записки, звіти, довідки, огляди діяльності, матеріали роботи різних підготовчих комісій, матеріали конкретних кримінальних справ) та статистичні відомості становлять собою другу обширну групу опублікованих джерел із вивчення досвіду організації та функціонування місць позбавлення волі Волинської губернії. Третя група джерел представлена щоденниками та спогадами громадських та державних діячів, суддів та прокурорів, зокрема це мемуарна література. Четверта група джерел охоплює періодичну пресу та публіцистичну літературу.

Недостатню для повного дослідження кількість опублікованих джерел доповнюють неопубліковані архівні документи. Зокрема, у дослідженні використано матеріали Центрального державного історичного архіву у місті Києві та Державних архівів Волинської та Житомирської областей. Багато документів

декількох сотень архівних справ, вивчених автором, вводяться в науковий обіг вперше.

Методи дослідження. Досягнення мети дисертаційної роботи та вирішення поставлених задач здійснювалося на основі системи наукових методів, що дозволило розглядати явища в їх розвитку та взаємозв'язку, а також виявити закономірності і тенденції в розвитку кримінально-виконавчої системи.

Дослідження проблеми велося з позицій історизму, що виражається у послідовному та взаємообумовленому висвітленні подій, у непохитній відповідності з реальною історичною ситуацією того часового періоду.

У роботі застосовувалися загальнонаукові і спеціально наукові методи пізнання, що дали можливість розкрити сутність функціонування місць позбавлення волі Волинської губернії. Так, *діалектичний метод* пізнання дав можливість дослідити пенітенціарну систему Російської імперії з позиції її розвитку в єдності соціального змісту, зумовленого матеріальними умовами суспільного життя та юридичної форми.

Для пізнання та інтерпретації текстів архівних матеріалів, текстів нормативних актів, текстів мемуарної літератури, матеріалів діловодства, матеріалів періодичних та публіцистичних видань, навчальних та наукових матеріалів ми використовували *герменевтичний метод* наукового пізнання (розділи 1, 3, підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2, 3.3). *Історико-правовий метод* застосовувався насамперед для дослідження еволюції місць позбавлення волі у Волинській губернії протягом кінця XVIII століття – початку XX століття (розділ 3, підрозділи 3.2, 3.3). *Конкретно-історичний метод* використано в процесі дослідження генезису пенітенціарної системи Російської імперії, виділення основних періодів її становлення та розвитку в історичному контексті й на сучасному етапі державотворення (розділи 2, 3, підрозділи 2.1, 2.2, 3.1). *Порівняльно-правовий (компаративний)* – використано при аналізі й зіставленні поглядів учених-істориків права стосовно багатьох аспектів пенітенціарної політики, а також при порівнянні норм чинного кримінально-виконавчого законодавства та низки норм тюремного законодавства в Російській імперії

(розділ 3, підрозділ 3.1, 3.2). *Методи системного, структурно-функціонального та нормативно-правового аналізу* застосовано при вивченні джерел та нормативно-правової бази дослідження (розділи 1, 3, підрозділи 1.2, 3.1, 3.2). *Спеціально-юридичний метод* використано з метою пояснення окремих політико-правових явищ в житті Російської імперії, принципів пенітенціарної політики імперії в сфері реалізації управлінської діяльності місцями позбавлення волі (розділи 2, 3, підрозділи 2.1, 2.2, 3.2). *Інституційний метод* – для вивчення правового статусу місць позбавлення волі як інституту пенітенціарної системи Російської імперії (розділ 3, підрозділи 3.2, 3.3). Для дослідження положень прийнятих нормативно-правових актів, покликаних врегулювати функціонування місць позбавлення волі, а також для вивчення питання впровадження їх положень в пенітенціарну систему Російської імперії ми використовували *хронологічний та проблемно-теоретичний методи наукового пізнання* (розділи 2, 3, підрозділи 2.1, 2.2, 3.1). *Метод правового моделювання* застосовано для визначення перспектив удосконалення кримінально-виконавчої системи сучасної України з урахуванням та використанням історичного досвіду пенітенціарної системи Російської імперії (розділ 3).

Зазначимо, що лише органічне поєднання перелічених методів зробило можливим комплексне дослідження теми та досягнення поставленої мети. Застосування зазначених методів в сукупності також дозволило дати характеристику і виявити тенденції розвитку місць позбавлення волі у Волинській губернії Російської імперії, проаналізувати основні напрямки їх еволюціонування та встановити відповідну можливість використання отриманих результатів у сучасних умовах.

Наукова новизна отриманих результатів визначається постановкою проблеми і полягає у спробі дослідити питання організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії з кінця XVIII до початку XX століття, що дає змогу розширити розуміння функціонування системи виконання покарань у Російській імперії в цілому. Елемент новизни дисертації полягає у введенні в науковий обіг нових раніше недосліджених архівних документів, що

відображають діяльність вищих державних органів в сфері пенітенціарної системи імперії, діяльність місцевих тюремних інститутів, а також всієї вертикалі державних інститутів, які становлять механізм пенітенціарної системи. Архівні матеріали ілюструють і стан тюрем, їх кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення, механізм організації нагляду та контролю в тюрмах. Результати дослідження відображені в таких теоретичних та практичних положеннях:

***вперше*:**

– в ході комплексного наукового історико-правового аналізу архівних матеріалів здійснено дослідження організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії в кінці XVIII - на початку XX ст., зокрема, охарактеризовано нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії, проаналізовано систему місць позбавлення волі та органи управління системою місць позбавлення волі у Волинській губернії;

– узагальнено умови утримання осіб, засуджених до позбавлення волі у місцях позбавлення Волинської губернії, а також матеріально-технічне, кадрове та фінансове забезпечення діяльності місць позбавлення волі у Волинській губернії;

***удосконалено*:**

– аналіз системи факторів, що вплинули на політику Російської імперії в сфері пенітенціарних установ;

– пропозиції науковців щодо оцінки еволюції правового статусу засуджених до позбавлення волі в регіонах Російської імперії;

– аналіз результатів тюремної реформи 1879 року та практичних аспектів її проведення, які вплинули на функціонування пенітенціарних закладів Російської імперії, зокрема, і на функціонування місць позбавлення волі Волинської губернії;

***набули подальшого розвитку*:**

– теоретико-правовий аналіз понятійного апарату досліджуваної теми на основі архівних матеріалів та нормативних актів кінця XVIII – поч. XX ст. в сфері пенітенціарії;

– наукові положення про вплив пенітенціарної політики Російської імперії на умови утримання ув'язнених у регіональному аспекті.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення та практичні рекомендації, висвітлені в дисертації, є внеском автора у процес подальшого вдосконалення кримінально-виконавчої системи України.

Основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у:

– науково-дослідній роботі – для подальшої розробки теоретичних положень інституту місць позбавлення волі як правового інституту;

– правотворчій діяльності – для усунення наявних в поточному кримінально-виконавчому законодавстві колізій та прогалин;

– у правозастосовній діяльності – результати дослідження можуть бути використані суб'єктами суспільних відносин у сфері пенітенціарії (акт впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження державної установи «Бучанська виправна колонія (№85)» від 26.04.2017 року № 2/1437);

– у навчальному процесі – при викладанні курсу історії держави та права, кримінально-виконавчого права, спецкурсів у вищих навчальних закладах (історії та теорії пенітенціарії), під час підготовки підручників та навчально-методичних посібників (довідка-акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки від 28.03.2017 року № 03-28/02/946; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Інституту кримінально-виконавчої служби від 19.04.2017 року).

Особистий внесок здобувача полягає в поглибленні розуміння тенденцій розвитку системи виконання покарань, зокрема і тенденцій розвитку місць позбавлення волі в окреслений період часу, а також у можливості використання історичного досвіду функціонування системи виконання покарань для реформування кримінально-виконавчої системи України в сучасних умовах, спираючись на викладені в дисертації положення, узагальнення і висновки, а також нові архівні документи, що вперше вводяться у науковий обіг.

Апробація матеріалів дисертації. Результати досліджень, викладені у дисертації, оприлюднені та обговорені на засіданні кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Найголовніші результати та теоретичні положення, що розкривають основні положення дослідження, оприлюднені дисертантом на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, регіональних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція» (м. Київ, 27.11.2015 рік); XII Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 25-26.03.2016 р.); X Міжнародна науково-практична конференція студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 17-18.05.2016 р.), XIII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 31.03-01.04.2017 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 14. 04. – 15.04. 2017 р.).

Публікації. Автором опубліковано на тему дисертаційної роботи 12 наукових праць, які розкривають її основні положення. З-поміж них: 6 наукових статей, що опубліковані у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, 1 стаття – у закордонному фаховому виданні, а також 5 тез виступів на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації становить 175 сторінок, з них основний текст займає 150 сторінок. Список використаних джерел складається з 335 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Дослідження історико-правових аспектів функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії як складовій частині Російської імперії в кінці XVIII – на початку XX століття зумовлює необхідність звернення до великого масиву історичних, юридичних, політичних, статистичних та інших фахових праць як означеного періоду, так і наступних періодів становлення держави. Аналізуючи, беремо до уваги змінність історичних етапів розвитку країни та різнорідність пануючих ідеологій на даних етапах, а також багатоаспектність галузевих досліджень проблеми функціонування закладів виконання кримінальних покарань.

Варто також враховувати низку суб'єктивних та об'єктивних факторів, що так чи інакше впливають на історіографію проблеми. До суб'єктивних факторів відносимо, на нашу думку, погляди та рівень правосвідомості авторів різних етапів державотворення; до об'єктивних – усі ті обставини правового, історичного, політичного, економічного, соціального, культурного розвитку, тощо, які мали місце як всередині держави, так і ззовні – в зарубіжних країнах.

Найбільш повною та об'єктивною видається періодизація історіографії проблеми функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії, що включає три основні етапи: дореволюційний, радянський та пострадянський. Вказані періоди співпадають із історичними межами розвитку суспільно-політичних формацій держави, а також пов'язані з умовною періодизацією наукової літератури, що визначалась в залежності від пріоритетів проблематики досліджень, їх концептуальної направленості, пенітенціарної дійсності. Такої класифікації дотримується і О. Н. Ярмиш у своїх ґрунтовних дослідженнях.

Тема пенітенціарії в імперський чи дореволюційний та радянський періоди залишалась доволі закритою для громадськості, оскільки держава використовувала місця позбавлення волі як інструмент реалізації, перш за все, власних цілей та задач. Тому дослідженню піддавались лише ті теми, що дозволялись державою, звідси і тематика та обмеженість висвітлення у науковій літературі. Варто також констатувати, що імперський період був більш відкритим для громадськості, ніж радянський, а лише з настанням пострадянського періоду джерела отримали статус доступності та стали активно аналізуватись.

В. В. Россіхін притримується такої ж думки щодо періодизації історіографії даної проблематики та виділяє три періоди: імперський, радянський та пострадянський [2, с. 15]. О. П. Неалов, український правознавець, в своїй дисертації стверджує, що інтерес громадськості до історії тюрми вперше прослідковується у період «просвітницького абсолютизму» та особливо посилюється у ході реалізації буржуазних перетворень другої половини XIX ст., що пов’язано із засудженням представниками ліберальної інтелігенції брутальних методів та станового підходу до виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

Проблемам виконання покарання приділяли увагу провідні фахівці у галузі кримінального права, зосереджуючись, перш за все, на питаннях оптимізації цього виду покарання, ступені відповідності чинного законодавства практиці його реалізації, наголошуючи на нагальній необхідності приведення тюремної системи і практики виконання покарання у відповідність з вимогами та положеннями науки кримінального права та пенітенціарії. У XIX ст. відбулося відокремлення від кримінального права та подальше становлення російського тюрмознавства (пенітенціарії), специфічною ознакою якого була поява низки теоретичних досліджень, автори яких мали досвід практичної роботи в тюремному відомстві (праці М. М. Галкіна-Врасського, Я. Журчало, П. О. Кашкарова, Д. В. Країнського, І. В. Мєщанінова, О. П. Саломона, В. О. Соллогуба, О. М. Стремоухова, М. П. Тучкова) [3, с. 10].

У дисертації російської дослідниці Фумм Олександри Михайлівни [4] знаходимо інформацію про те, що пенітенціарна наука як сукупність історичних,

теоретичних та практичних відомостей щодо утворення та функціонування місць позбавлення волі та управління ними виникла у США та деяких європейських державах у кінці XVIII століття. До цього моменту в юридичній науці поняття «тюрма» та «пенітенціарний» часто змішувались, що означало відсутність чіткого понятійного апарату. Лише у II половині XIX століття в Російській імперії науковці почали грунтовні дослідження місця і ролі тюремного ув'язнення в системі кримінальних покарань, що становило собою область кримінально-правової науки під назвою «тюрмознавство». О. М. Фумм стверджує, що термін «пенітенціарна наука» у дореволюційній науковій практиці не прижився.

В силу відсутності у XVIII столітті в Російській імперії наукових напрямків та, відповідно, спеціальних праць в галузі пенітенціарії дореволюційний період історіографії варто характеризувати як такий, що формувався під впливом праць із Західної Європи, оскільки російська наукова думка в області кримінально-виконавчої системи тільки зароджувалась.

Зокрема, Томас Мор у своїй праці «Утопія» [5] обґрунтовував необхідність більш гуманного відношення до злочинців; не підтримував смертну кару як основний вид покарання; вказував на важливість розмежування покарань за різні види злочинів; був прихильником випробувальних термінів перед засудженням злочинців; вважав, що успіх боротьби із злочинністю не може обумовлюватись одними лиш репресивними методами, а залежить від викорінення основоположного джерела, що породжує злочинність. Гуго Гроцій був прихильником принципу розумності та співставності покарання та вчиненого злочину. Покарання має принести користь тому, хто вчинив злочин, тому, хто постраждав від злочину, а також користь для всього суспільства [6, с. 48-52].

Ш. Монтеск'є – представник французького Просвітництва [7], був прихильником думки, що в державах з міцним апаратом управління законодавець буде піклуватись більшою мірою про превентивні заходи вчинення злочинів, аніж про покарання за вчинений злочин. Також він підкреслював необхідність відповідності покарання та ступеня тяжкості злочину. Італійський юрист та державний діяч Чезаре Беккаріа своєю ґрунтовною працею «Про злочини та

покарання» також здійснив вагомий вплив на розвиток пенітенціарної думки в Російській імперії в дореволюційний період. Він писав, що ціль покарання полягає у попередженні здійснення наступних злочинів злоумисником, що приносять шкоду його співгромадянам, а також утримання співгромадян від вчинення таких же злочинів. Тому покарання має відповідати вчиненому злочину, справляти вагоме враження на душі громадян та не приносити тяжких душевних страждань злочинцю [8, с. 106]. Ч. Беккаріа не визнавав застосування тортур. Цікавим є дослідження Джона Говарда – англійського тюрмознавця. Його фундаментальна праця «Стан у тюрмах Англії та Вельсу» [9] пронизана наступними ідеями: якщо держава не приділяє гідної уваги тюрмам, то злочинність зменшуватись не буде; основною метою покарання має бути виправлення злочинця та переорієнтація його на правосвідоме життя; автор вказував, що ув'язнення в одиночних камерах – протиприродне і підходить лише небагатьом злочинцям; був прихильником думки, що ув'язнення повинно тривати не менш як п'ять років – саме стільки часу необхідно для виправлення злочинця.

Саме в цей час у США виникає ідея жорсткої повної фізичної та духовної ізоляції засуджених від суспільства. Належала вона секті квакерів, яка у 1786 році в Пенсільванії (м. Філадельфія) відкрила в’язницю та дала їй назву пенітенціарна. Суть ув’язнення зводилась до повної ізоляції злочинців, що мало на меті залишити їх на одинці з совістю та Богом, покаятись і виявити бажання повернутись у суспільне середовище. Звідси прийнято називати заклади позбавлення волі та перевиховання злочинців пенітенціарними, а тюремна система дістала назву Пенсільванська. Згодом у Швейцарії у місті Оборне в 1816 році було відкрито унікальну на той час тюрму, де забезпечувався режим повного мовчання та ізоляція лише на ніч, а також праця засуджених разом. Так виникає Оборнська тюремна система.

Варто враховувати, що ідеї вище згаданих тюремних систем у Російській імперії тривалий час не втілювались як на практичному рівні, так і не аналізувались на теоретичному рівні. Першим документом, що згадує положення зарубіжних тюремних систем щодо утримання в’язнів, більшість вчених вважає

Наказ Комісії про складання проекту нового Уложення від 1767 року, виданий Катериною II [10]. Документ сприймають як першу в російському законодавстві спробу прийняття Кримінального кодексу. Хоча Наказ так і не видали, після його розробки проблеми кримінально-виконавчої системи на теоретичному рівні в Росії стали опрацьовуватись. Так, вивчення пенітенціарної системи Російської імперії у XVIII столітті пов'язано з іменами В. М. Татищева (1686 – 1750 рр.) [11]; М. М. Щербатова (1733 – 1790 рр.) [12]; С. Є. Десницького (1740 – 1789) [13]. Вони обґрунтовували необхідність прийняття комплексного акта, що замінив би Соборне уложення 1649 року. Пенітенціарну політику Російської імперії у кінці XVIII століття досліджували М. С. Мордвинов, О. П. Куніцин, О. Г. Горегляд, Г. І. Солнцев, О. П. Чебишов-Дмитрієв та ін.

Кримінально-виконавчі відносини розвивалися у рамках кримінального права до першої чверті XIX ст. Тому науково-літературні джерела стосувалися пенітенціарної системи, як правило, у контексті аналізу кримінально-правових категорій, звичайно, в прив'язці до інституту покарання, маючи на меті висвітлити аспекти його реалізації. Першими працями, що висвітлювали питання виконання покарань, вважають «Початкові засади кримінального права» І. Є. Неймана, «Спроба нарису російського кримінального права» В. М. Горегляда, «Нарис теорії кримінальних законів» Л. О. Цветаєва, «Російське кримінальне право» В. С. Гуляєва, «Про міру покарання», С. С. Баршева та ін [2, с. 20].

В подальшому проблеми реформування пенітенціарної системи в Російській імперії в умовах буржуазної трансформації суспільних відносин в практичній площині стимулювали науково-правові дослідження, і, як наслідок, появу науково-правової літератури. Варто відзначити працю П. Д. Калмикова «Підручник кримінального права», в якій присутнє систематизоване висвітлення матеріалу [14]. Також «Курс російського кримінального права» О. С. Лохвицького [15] у контексті розглянутої проблематики є ґрунтовним дослідженням. І. В. Упоров з даного приводу зазначає, що, досліджуючи історичну традицію виконання покарань, О. С. Лохвицький стверджував, що в російському законодавстві в частині, яка стосується умов утримання, внаслідок неіснуючих там феодальних порядків, завжди

була рівність покарань для всіх станів. При цьому, акцентуючи увагу на особливостях еволюції соціально-економічного і політичного ладу в Росії, доводив, що при рівності умов різні категорії населення внаслідок свого попереднього виховання і попередніх умов життя зазнають неоднакових страждань і, таким чином, каральна сторона начебто рівного покарання виявляється різною. Для того, щоб досягти рівного ступеня кари, необхідно для кожного засудженого передбачати індивідуальні умови утримання в місцях позбавлення волі. А оскільки практично цього досягти неможливо, О. С. Лохвицький робив висновок, що чинне законодавство цілком прийнятне [1, с. 27-28]. До переліку також віднесемо працю О. Ф. Кістяківського «Елементарний підручник загального кримінального права» [16].

Переломним моментом в історіографії дослідження проблеми пенітенціарії імперського періоду прийнято вважати проведення тюремної реформи в Російській імперії 1879 року. Справа в тому, що нагальна потреба реорганізації тюремної системи породжувала попит досліджень даної сфери як з боку держави, так і суспільства. За таких обставин з'являється велика кількість навчальної та наукової літератури присвяченої аналізу стану пенітенціарної системи. Саме на даному етапі зароджується вищезгаданий термін «тюрмознавство». Представниками цього наукового напрямку були А. А. Піонтковський, С. В. Познишев, С. К. Гогель, С. П. Мокринський та ін. [18-30]. Також цікавою є праця М. М. Галкіна-Врасського [31-32], який завдяки державному фінансуванню зібрав матеріали не лише вітчизняного досвіду розвитку пенітенціарії, а й зарубіжного. Він же, займаючи посаду начальника Головного тюремного управління, з практичної площини зумів висвітлити проблеми функціонування місць позбавлення волі для кращого розуміння їх сутності. Поряд з його працею було видано іще низку подібного роду досліджень саме службовцями органів пенітенціарії: П. К. Граном, А. П. Саломоном, А. М. Стремоуховим, С. С. Хрульовим, тощо [33-36].

З'являються й роботи, що дають детальний опис певним видам покарання, зокрема, засланню та каторзі в Російській імперії. Тут варто виокремити працю С. В. Максимова [37], в якій автор ділиться статистичними даними, особливостями

призначення певних видів покарань; автор вбачає основну мету застосування заслання у необхідності освоєння земель Сибіру. Праця М. М. Ядринцева «Російська община в тюрмі та засланні» [38] описує побут арештантів. Г. С. Фельдштейн [39] у своїй книзі про заслання наводить факти залучення арештанської праці в ході відбування покарань. Д. А. Дриль [40] у своїх працях наводить порівняльний аналіз застосування покарання у вигляді заслання в Російській імперії та у Франції. Також він висвітлює проблеми працездатності арештантів після проведення селянської реформи, коли останні ставали неконкурентноздатні, порівняно з щойно вивільненою робочою силою. Автор звертав увагу також і на переповненість тогочасних тюрем; констатував недоліки російської пенітенціарії в контексті французької.

Серед найпомітніших спеціальних досліджень необхідно виділити роботи І. Я. Фойницького «Історичний нарис і сучасний стан заслання і тюремного ув'язнення» (1878 р.) [41] і «Вчення про покарання у зв'язку з тюрмознавством» (1889 р.) [42]. Автор дає докладний науковий аналіз інституту покарання як соціальному явищу, зокрема, значну увагу приділяє російській пенітенціарній системі, включаючи питання її історичного розвитку. І. Я. Фойницький певним чином узагальнив наявну в Росії в той період інформацію, що стосувалася історії інституту покарання. У його роботах розкривалися істотні недоліки в розвитку системи місць позбавлення волі. Досліджуючи стан виконання покарання у вигляді заслання на каторжні роботи, І. Я. Фойницький відзначав, що в першій третині XIX ст. було природним таке становище, коли керуючі особи кожної губернії і великих міст, через які пролягали етапи, під час пересування каторжних до місця відбування покарання вважали за можливе за своїм розсудом залишати в себе частину засуджених для роботи на місцевих казенних заводах [2, с. 24]. Праця І. Я. Фойницького глибоко розкривала суть тогочасної пенітенціарії, тому на автора посилалися багато дореволюційних дослідників, які в подальшому висвітлювали функціонування пенітенціарної системи Російської імперії.

Цікавими є праці російських вчених того періоду, що описують стан російських пенітенціарних установ. Це праці П. Л. Кропоткіна [43], В. М. Нікітіна

[44], І. П. Белоконського [45], М. М. Ісаєва [46], В. В. Набокова [47], Є. Н. Анучіна [48], Д. К. Гальберга [49], тощо. Особливої уваги заслуговують праці А. В. Філіппова [50], зокрема його дослідження експлуатації праці осіб, засуджених до позбавлення волі. Саме він вказував на перевагу економічного фактору щодо формування державної пенітенціарної політики в контексті застосування покарань. Автор наводить факти частої заміни смертної кари на каторжні роботи з метою отримання дешевої робочої сили для держави, яка вже в той час нівелювала основною метою та завданням покарання – перевихованням злочинців.

І. В. Упоров в історіографії нашої проблеми виділяє серед праць російських авторів ще й блок робіт, написаних зарубіжними дослідниками, оскільки їх інтерес до розвитку російської пенітенціарії був надзвичайно глибоким. Астольф де Кюстін, французький подорожуючий та журналіст, опублікував певного роду спостереження за життям Російської імперії, в тому числі і її пенітенціарної сфери. Його книга була заборонена до останньої чверті XIX століття, піддана критиці. Він писав: «Скільки каторжників потрібно мати, щоб добувати з надр землі такі скарби! Якщо злочинців не вистачає, то їх роблять. Деспотизм торжествує; держава процвітає!» [51, с. 290].

Американець Дж. Кеннан [52] присвятив свою книгу порівняльному опису життя американських, європейських та російських політичних арештантів, зробив висновок, що найбільший рівень політичних репресій присутній у тюрмах імперії. До таких же висновків прийшов і В. Гартевольд у своїй праці [53].

Більшість робіт авторів дореволюційного періоду, як правило, мають історико-правовий, оглядово-статистичний, а в окремих випадках навіть збірний (побут, фольклор) характер. Необхідно зазначити, що недоліком окремих робіт є фрагментарність фактів і свідчень, відсутність таких наукових праць, де б безпосередньо досліджувалась діяльність пенітенціарних установ, їх управління та персонал [2, с. 29].

Новий етап у розвитку історіографії досліджуваної нами проблеми почався після встановлення радянської влади. Праці авторів набули вираженого політико-

ідеологічного відтінку в силу пануючої комуністичної ідеології. Цей період пов'язаний з іменами таких дослідників пенітенціарної системи, як Ф. Х. Ахмадеєв, С. Л. Гайдук, М. М. Гернет, М. П. Єрошкін, О. І. Зубков, М. М. Ісаєв, Р. С. Мулукаєв, А. А. Піонтковський, Б. С. Утевський, М. Д. Шаргородський, Д. І. Шинджикашвилі, Є. Г. Ширвіндт та ін. [54-76]. В радянську добу російська дореволюційна система виконання кримінальних покарань, а також і західноєвропейська піддавались критиці. Перед дослідниками радянського періоду стояло завдання – показати жорстокість царської тюрми, її каральну сутність, підкреслити експлуатаційний характер імперської держави.

До нині праця М. М. Гернета «Історія царської тюрми» [54-58] вважається найфундаментальнішою роботою з історії розвитку тюремної системи Російської імперії. Це не змінює факту помітного впливу радянської ідеології на її зміст. Оцінюючи тюремну систему монархічної Росії, автор підкреслює негативні моменти. Зокрема, говорить, що «в історії царської тюрми немає й у принципі не могло бути жодної світлої плями» [54, с. 9]. Ми не можемо погодитись з даним твердженням, оскільки в російській правотворчій і пенітенціарній практиці наявні історико-інформаційні дані, що становлять собою самодостатній найцінніший дослідний матеріал. М. М. Гернет також працював заступником начальника Головного тюремного управління, а тому знав усі аспекти функціонування тюрми зсередини. Завдяки цьому у світ вийшла його праця щодо психології ув'язнених «В тюрмі. Нариси тюремної психології» [59].

Окремі радянські дослідники А. В. Борисов, Т. У. Воробейкова, А. Б. Дубровін, Р. С. Мулукаєв та ін. [66-68, 77-78] присвятили свої праці історії дореволюційного тюремного відомства: Міністерства внутрішніх справ, правоохоронних органів, тощо.

У 1960–80-х рр. побачили світ праці, присвячені цілком чи частково тюремній системі царату, таких авторів, як З. А. Астеміров, Т. У. Воробейкова, В. Н. Дворянов, М. П. Єрошкін, С. В. Кодан, С. І. Кузьмін, Р. С. Мулукаєв, В. О. Рогов, В. О. Шелкопляс [78-85] та ін. Було навіть створено кілька центрів вивчення пенітенціарної системи у Москві, Києві, Харкові, Саратові,

Новосибірську, Іркутську, Краснодарі. В описуваний період досліджували загальні закономірності розвитку пенітенціарії царської Росії, також детально описували перебування політв'язнів у царській пенітенціарній системі. Вчені того періоду присвятили свої дослідження більшою мірою процесу виконання покарань, а тему управління місцями позбавлення волі залишали без уваги до 1917 року.

У радянську добу над дослідженням історії пенітенціарної системи Росії працювали і юристи. Слід виділити кандидатські дисертації С. Л. Гайдука, В. С. Галіакбарової, О. О. Плотнікова [86-88] та ін. С. Л. Гайдук і Ф. Х. Ахмадеєв зробили гідний внесок у дослідження історії тюремних установ дореволюційної Росії, дослідивши післяреформене тюремне законодавство і тюремну політику; проте організаційно-управлінські і кадрові аспекти функціонування пенітенціарної системи майже не висвітлювались. Радянські дослідження історії тюрем імперії до 1917 р. склали солідну наукову базу, на основі якої успішно розвивався цілий історико-правовий напрямок: історія органів, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі. Не зважаючи на це, більшість вчених мали однобічний підхід щодо оцінки функціонування царської тюрми в Російській імперії.

Варто зазначити, що одним із перших українських вчених, який здійснив ґрунтовне дослідження усіх елементів розгалуженого карального апарату царату в Україні на зламі XIX – XX століть, був О. Н. Ярмиш. Його докторська дисертація «Каральний апарат самодержавства в Україні: 1895 – 1917 рр.» [98] була захищена у 1991 році. Предметом дослідження стала сукупність державних органів, які виконували функцію політичної охорони ладу, що існував у формі безпосереднього примусу. Так, у роботі автора охарактеризовано місцевий адміністративно-поліцейський апарат, політичну поліцію та політичну юстицію, прокуратуру, збройні сили, а також і тюремний апарат. Це відіграло помітну позитивну роль у розширенні історико-правових знань щодо державних установ царату в Україні.

З розпадом СРСР починається так званий пострадянський період

історіографічних досліджень означеної проблеми. На даному етапі розвитку вітчизняної юридичної науки в середовищі вчених значно активізувалася розробка пенітенціарного напрямку. Були видані роботи, де пенітенціарна система імперської держави розглядається з більш об'єктивних позицій, чому значною мірою сприяла відкритість джерел, насамперед архівних, які раніше були недоступними для дослідників. Багато в чому це пов'язано з рухом по шляху радикальних економічних, політичних і соціальних реформ, що неминуче змушує звертатися до минулого в пошуках відповідей на хвилюючі питання. Глибокий інтерес сучасних юристів до досліджуваної проблематики означає серйозність осмислення ними тієї ролі, яку відіграє інститут виконання покарань у системі спеціальних державних органів, діяльність яких спрямована на боротьбу зі злочинністю [2, с. 33].

Науковий інтерес до проблеми спостерігається у наступних вчених: Л. І. Бєляєвої, О. В. Борисова, О. М. Бортнікової, М. Г. Дєткова, А. М. Зорікова, Б. В. Кіндюка, С. В. Кодана, О. Г Колба, С. В. Колосок, О. Г. Лісіна, О. П. Неалова, В. М. Пальченкової, М. І. Петренка, А. П. Пєчнікова, Л. П. Рассказова, В. О. Рогова, О. О. Симатова, Є. О. Скрипільова, О. С. Смикаліна, О. В. Сокальської, І. В. Упорова, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець, М. М. Яцишина, О. Н. Ярмиша, [89-123] та ін.

І. В. Упоров у монографічній праці «Пенітенціарна політика Росії в XVIII-XX ст.» [1] проводить історико-правовий аналіз формування та реалізації в Росії пенітенціарної політики, використовуючи факти, документи, мемуари та інші джерела. Автор дає оцінку тенденціям розвитку пенітенціарної політики та виокремлює своє бачення функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії.

М. Г. Дєтков у своєму монографічному дослідженні «Тюрми, табори та колонії Росії» [91], використовуючи широку базу архівних матеріалів, праці вітчизняних та зарубіжних авторів, правозастосовчу практику, розглядає еволюцію розвитку системи кримінальних покарань.

Українські правознавці в роки незалежності напрацювали солідну базу монографічних джерел по заданій проблемі. Зокрема, варто виділити праці

наступних авторів: К. А. Автюкова та Н. В. Романова [127]; О. І. Богатирьової [136]; Н. Г. Калашник [128]; Н. В. Коваленко [126]; М. І. Мельника [130]; О. Б. Пташинського [131]; В. Н. Прусса [133]; І. І. Резника [124]; В. В. Россіхіна [129]; В. Г. Саєнко [134]; Д. В. Ягунова [125; 132; 135] та інших.

Основною ознакою досліджень сучасного періоду є можливість звернення до раніше закритих архівних матеріалів. Таким чином, увага до проблематики та доступ до широкого кола джерел сприяють появі нових робіт у сфері заданої проблематики. В Україні уваги заслуговують розроблені за роки незалежності дисертації В. В. Россіхіна «Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній)» [2]; О. П. Неалова «Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній)» [3]; О. Б. Пташинського «Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні» [137]; Д. В. Ягунова «Державне управління пенітенціарною системою України: механізми ресоціалізації засуджених» [138]; О. Г. Бондарука «Кадрове забезпечення діяльності пенітенціарної системи в Україні: адміністративно-правовий аспект» [139]; В. Г. Хирного «Організація та засади управління пенітенціарною системою України» [140]; В. М. Пальченкової «Витоки та еволюція громадського контролю за пенітенціарною системою України» (IX – початок XXI ст.) [141]; О. М. Григор'єва «Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній)» [142], Г. Ю. Сібілевої «Правові засади діяльності в’язниць в Таврійській губернії (кінець XVIII – початок XX століття)» [143].

Серед російських як юристів, так і істориків варто виділити дисертаційні дослідження Ю. Ф. Соцкого «Правове регулювання виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі в дореволюційній Росії» [144]; С. М. Ушакова «Організаційно-правове забезпечення системи виконання покарань Росії: 1862-1917 рр.» [145]; О. М. Фумм «Правове регулювання виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі в Російській

імперії: к. XVIII – 70-ті рр. XX ст.» [4]; Л. Ф. Пертлі «Правове регулювання умов утримання в'язнів в Російській імперії» [146]; Н. І. Галкіної «Інститут тюремного піклування в Російській імперії та його особливості на Кубані» [147]; С. П. Яковлева «Організаційно-правові форми використання праці осіб, засуджених до позбавлення волі в дореволюційній Росії: XVII – поч. XX ст.» [148]; М. В. Славинського «Становлення та розвиток інституту тюремних інспекцій Російської імперії та його специфіка на Кубані» [149]; М. І. Петренка «Організаційно-правові основи виконання покарань за кримінальні злочини у місцях ув'язнення Росії в пореформений період 1864-1917 рр.» [150]; Л. С. Алад'їної «Кримінально-виконавча політика Російської держави у другій половині XVII ст. – першій половині XIX ст.» [151]; Д. П. Остапенко «Система пенітенціарних установ в Росії в XIX – на поч. XX століття: історико-правовий аспект» [152]; К. К. Корабліна «Пенітенціарна система Росії: формування та механізми функціонування тюремного відомства на території Далекого Сходу у II пол. XIX – на поч. XX ст.: історико-правовий аспект» [153]; А. П. Печникова «Головне тюремне управління Російської держави 1879–1917 рр.» [154]; О. О. Чеснокова «Пенітенціарна система в механізмі Російської держави: історико-теоретичний аспект» [155]; М. В. Осіпова «Тюремна реформа 1879 року та її реалізація в Оренбурзькій губернії» [156]; О. М. Єрмолаєвої «Нормативне закріплення та організаційне забезпечення правового становища засуджених до позбавлення волі в Росії: XIX – поч. XX ст.» [157] та інші.

Беручи до уваги багатий наявний масив досліджень різних аспектів історичного розвитку і правового забезпечення діяльності системи державних установ і органів, які виконують кримінальні покарання, варто враховувати, що деякі історичні явища та проблеми, пов'язані з організаційно-правовою регламентацією діяльності пенітенціарних органів, функціонуванням тюремного відомства на окремих територіях Російської імперії, застосуванням заходів з удосконалення форм державного управління місцями ув'язнення, використанням позитивного досвіду реформування найважливіших ланок карального механізму все ж потребують подальших досліджень.

Завершуючи розгляд історіографічного матеріалу заданої проблематики, варто констатувати факт, що зусиллями кількох поколінь науковців було всебічно досліджено питання законодавчого регулювання діяльності місць позбавлення волі, їх систему та органи управління. Поряд з цим організація та діяльність органів управління місць позбавлення волі на місцевому рівні, зокрема, й на території Волинської губернії достатнього висвітлення не отримала, що і спонукало автора до пошуку розширення джерельної бази дослідження.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження визначається його спрямованістю і вимогою комплексного підходу до вивчення місць позбавлення волі Волинської губернії. Вона включає комплекс носіїв інформації історико-правового характеру, що відображають організацію та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії. Репрезентативність джерельної бази є найважливішим фактором, що забезпечує об'єктивність результатів роботи. Вона представлена широким колом опублікованих і неопублікованих джерел. Розділимо усі опубліковані джерела, що використовувались в ході дослідження на чотири основні групи.

До першої групи джерел в силу історико-правової природи дослідження, перш за все, варто віднести нормативно-правовий матеріал, що регламентував устрій та організацію діяльності кримінально-виконавчої системи; закони і підзаконні правові акти. Базовими носіями нормативно-правової інформації було Повне зібрання законів Російської імперії та Звід законів Російської імперії.

Серед масиву нормативних актів як джерел дисертації ми виділяємо законодавчі та підзаконні акти, директивні рішення органів державної влади у кримінально-виконавчій сфері. Зокрема, джерелознавчий інтерес становлять перші офіційні матеріали спеціальної комісії тюремного господарства на частині території Російської імперії, опубліковані в 1865 році. В подальшому спеціально створені

комісії видавали звіти про свою діяльність, що теж не можна не зарахувати у джерельну спадщину окресленої проблематики. Достатня кількість такого роду матеріалів, що містяться в зазначених джерелах та припускають аналіз найбільш проблемних питань державної кримінально-виконавчої політики того часу в Російській імперії, не просто робить такі джерела незамінними, але й обумовлює їх провідне значення для джерельної бази дослідження в цілому.

Слід зауважити, що перше законодавче закріплення інституту покарання у вигляді позбавлення волі (тюремного ув'язнення) було здійснено в Судебнику 1550 р., а перше спеціальне й офіційне видання правових актів, що стосувались кримінально-виконавчої системи, відбулося лише в XIX ст. і пов'язується зі Зводом законів Російської імперії 1832 р., де в XIV томі був поміщений Звід установлень і статутів про утримуваних під вартою. У період імперії законодавчі акти публікувалися насамперед у Зводі законів. Характерною рисою було те, що, крім спеціальних тематичних видань законодавчих актів, велике значення мали відомчі збірники, які містили різного роду положення, циркуляри, інструкції, що деталізували процес виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

Другу групу опублікованих джерел становлять документи офіційного діловодства: офіційні записки, звіти, довідки, огляди діяльності, матеріали роботи різних підготовчих комісій, матеріали конкретних кримінальних справ, тощо. Матеріали діловодства - вид історичного джерела, функцією якого є документальне обслуговування різних управлінських систем. До другої групи джерел також відносять статистичні і довідкові матеріали. Насамперед слід вказати на матеріали загальної статистики. Стосовно пенітенціарної статистики можна відзначити, що її становлення йшло дуже складно. Спочатку видавалися розрізнені матеріали. Відомості про стан місць позбавлення волі й осіб, які утримуються в них, стали публікувати лише з 1874 р. Ці обставини пояснюють той факт, що і надалі в працях, які наводять систематизовані статистичні дані, залишилося чимало суперечностей. У цьому зв'язку видається перспективним продовження подібних досліджень. Однак, незважаючи на певні недоліки, звернення до статистичних і пов'язаних з ними довідкових видань, які містять комплекс матеріалів, що

характеризують різні сторони функціонування пенітенціарної системи, є необхідною умовою в ході дослідження проблемних аспектів кримінально-виконавчої системи [2, с. 38].

Третя група джерел – мемуарна література, що становить собою спогади засуджених, працівників системи виконання покарань, спогади громадських та державних діячів, суддів, прокурорів, є певного роду суб'єктивним, але важливим масивом інформації в контексті дослідження функціонування місць позбавлення волі у Російській імперії. До такої групи джерел, для прикладу, В. В. Россіхін відносить твір Ф. М. Достоєвського «Записки з мертвого будинку», в якому відтворено побут і психологію арештантів. Ми згодні з думкою І. В. Упорова, що спогади і мемуари, а також літературні надбання не повинні абсолютизуватися за своїм значенням для дослідження нашої проблематики, однак у зіставленні з офіційними документами вони дозволяють об'єктивніше оцінювати сутність та правову природу тогочасної системи виконання покарань.

Четверту групу джерел утворює періодична преса та публіцистична література. Серед масиву періодичних видань Російської імперії, варто, на наш погляд, виділити журнал «Тюремний вісник» та газету «Волинські губернські відомості».

В Державному архіві Волинської області міститься під шифром 34 Т. 98 «Тюремний вісник» за 1910 рік № 1-12, виданий в Санкт-Петербурзі в типолітографії тюрми. Це видання є, безперечно, дуже цінним джерелом для вивчення історії функціонування кримінально-виконавчої системи Російської імперії в цілому і Волинської губернії зокрема. Варто зазначити, що зберігся повний комплект журналу, що є одним з небагатьох рідкісних випадків, оскільки видання представляє велику бібліографічну і історичну цінність. «Тюремний вісник» – щомісячний журнал, який видавався Головним тюремним управлінням з 1893 по 1917 рік. Видання друкувалося в типографії Петербурзької тюрми. До нашого часу дане видання є специфічним джерелом, оскільки створювалось для внутрішнього користування, але завдяки високому професіоналізму авторів статей, розмаїттю тематики та глибині висвітлення проблем журнал вийшов

далеко за межі внутрішньовідомчих видань та став джерелом для теоретиків права Російської імперії, а також для сучасних дослідників історичної і юридичної наук.

Номера журналу тематично ділились на два розділи: «Офіційний відділ» та «Неофіційний відділ». В першому розділі публікувались постанови, відомості про особовий склад, статути, розпорядження про присвоєння звань, нагород, звільнення і прийом на службу. Також тут розміщували звіти про діяльність благодійних тюремних товариств і перелік осіб, що жертвували кошти на потреби ув'язнених. Неофіційний розділ був присвячений всім питанням, що стосувалися тюремної служби. Тут публікувалися практичні роз'яснення офіційних документів, дослідження вчених і спеціалістів. Їх роботи були присвячені вивченню психології злочинів, висвітленню історії становлення кримінально-виконавчої системи в Росії. Вони пропонували нові ідеї для проведення тюремної реформи, захисту прав ув'язнених, покращення медичного обслуговування, умов перебування в місцях виконання покарань, морального виховання неповнолітніх. На сторінках журналу можна прослідкувати етапи розвитку і реформування кримінально-виконавчої системи Російської імперії. Практично в кожному номері журналу публікувалися статті про систему виконання покарань в Європі і США. Примітно, що обидва розділи видання тематично були зв'язані між собою. На сторінках журналу знаходимо відомості, пов'язані і з функціонуванням тюрем у Волинській губернії.

Поява «Волинських губернських відомостей» на Волині, як і в багатьох інших російських губерніях, була ініційована імператором Миколою I ще в червні 1837 року у затвердженому ним «Положении о порядке делопроизводства в губернских правлениях». Згідно з цим положенням, губернатори зобов'язувались налагодити випуск державних газет у своїх губернських містах. Це імператорське розпорядження і стало поштовхом для випуску першої газети на Волині. Впродовж 1837 року, відповідно до розпорядження, у губернському правлінні була створена спеціальна комісія, яка й опікувалася підготовкою до випуску періодичного видання. Результат її роботи був успішним: перший номер вийшов

без затримки 8 січня 1838 року у суботу в місті Житомирі. Газета виходила до 1917 року із різною періодичністю. Впродовж 1838–1867 років видання було щотижневим, із 1867 року – виходило тричі на тиждень, із 1872 року – двічі та з 1892 року – знову три рази на тиждень. Офіційна частина «Волинських губернських відомостей» централізовано доставлялася у всі структурні підрозділи губернського, міського, повітового та волосного правління, в судові установи, всім маршалкам, у духовні консисторії, поштові контори, багатьом посадовцям місцевих органів влади, а також передбачалася відкрита підписка на газету для всіх охочих її отримувати. Причому низку розпоряджень, обов'язкових для виконання певними чиновниками, друкували на окремих листках, де спеціально залишалося місце для внесення відповідних поміток про їх виконання та повернення у вищі органи. Таким чином, було налагоджено одну з форм звітності посадових осіб про виконання розпоряджень, опублікованих у офіційній частині «Волинських губернських відомостей». Фактично, в такий спосіб було забезпечено чітку систему систематизації і регулярної доставки необхідних розпоряджень та іншої ділової документації від губернських установ до відповідних органів влади на місцях і систему звітності. Налагодження ефективної роботи місцевих органів влади і було однією з цілей виходу «Волинських губернських відомостей».

Що ж стосується другої частини «Волинських губернських відомостей», яку іменували «Додатком», то в ній публікувалась інформація неофіційного характеру. Тут можна було прочитати статті та замітки про надзвичайні події в губернії, про ринкові ціни, курси золота й срібла, про стан державних та приватних фабрик і заводів, про способи підвищення врожайності сільськогосподарських культур, про ярмарки, стан торгівлі та промислів, метеорологічні спостереження, про знахідки в краї різноманітних старожитностей, різного роду природознавчі й історико-краєзнавчі публікації, також оголошення найрізноманітнішого змісту. Тут же публікувалися і приватні повідомлення, які були платними (вартість залежала від кількості рядків і букв). Підписна ціна на неофіційну частину «Волинських губернських відомостей» із

доставкою становила 10 рублів на рік. В неофіційній частині «Губернських відомостей» за майже 80 років існування було опубліковано сотні статей історико-краєзнавчого змісту. Це надзвичайно цікавий і, на жаль, маловідомий та малодосліджений пласт історичних джерел не лише про історію Волинського краю, але і його природу, економіку, культуру, етнографію, фольклор та інше.

В цілому, необхідно зауважити, що вихід у 1838 році першої газети започаткував нове явище у суспільному та культурному житті нашого краю – історію періодичних друкованих видань, історію волинської преси. На той час це була рідкісна новинка, зважаючи на низький рівень грамотності місцевого населення. Втім, поступово формувалося середовище людей, для яких читання газет стало нормою і духовною потребою. Газети стали відігравати не лише інформативну роль, але й формувати культурні смаки, громадську думку, виконувати виховну, пізнавальну та світоглядну функції. У 1917 році з незалежних від редакції причин «Волинські губернські відомості» перестали існувати.

Недостатня кількість опублікованих джерел компенсується наявністю неопублікованих документів, що містяться в архівах України. Більшість документів з архівних справ, вивчених автором, вводяться в науковий обіг вперше.

Щодо архівних матеріалів як джерела інформації із заданої тематики, варто зазначити, що останні становлять фактологічну базу нашої роботи. В контексті аналізу історико-правових аспектів функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії як складовій частині Російської імперії в кінці XVIII – на початку XX століття ми опрацювали фонди Центрального державного історичного архіву України у місті Києві (ЦДІАК України); державного архіву Волинської області у місті Луцьк (ДАВО) та фонди державного архіву Житомирської області у місті Житомир (ДАЖО).

У ЦДІАК України автор використовував матеріали фонду 442 Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, зокрема матеріали описів 1, 32, 34, 51, 52, 54, 55, 57, 64, 65, 66, 69, 71, 74, 79, 82, 83, 84, 99, 100, 109, 111, 147, 148, 151, 152, 153, 155, 160, 181, 532, 533, 534, 537, 539, 540, 543, 544,

622, 623, 624, 631, 639, 642, 701, 770, 789, 804 та інших; фонду 51 Генеральна військова канцелярія, зокрема опису 3; фонду 315 Військовий прокурор Київського військово-окружного суду, зокрема опису 1; фонду 533 Київський військовий губернатор, зокрема опису 3; фонду 1342 Канцелярія Волинського та Подільського військового губернатора; фонду 1099 Помічник начальника Волинського ГЖУ (Губернського жандармського управління); фонду 1335 Волинське губернське жандармське управління, тощо.

У Державному архіві Волинської області нами використані матеріали фонду 456 Начальник Ковельської тюрми, місто Ковель Ковельського повіту Волинської губернії; фонду 480 Ковельський повітовий стряпчий, місто Ковель Ковельського повіту Волинської губернії; фонду 512 Луцький повітовий тюремний комітет, місто Луцьк Луцького повіту Волинської губернії.

Фонд 456 складається з одного опису і п'яти справ про службу тюремних наглядачів Ковельської тюрми – це справи про службу молодших тюремних наглядачів Г. М. Булика, Т. І. Іванельчука, Н. Г. Мазурика, Д. І. Терещука, О. Н. Чуля.

Фонд 480 складається з одного опису, в якому міститься 119 справ. Окрім указів, циркулярів, розпоряджень Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції, Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, Волинського губернського правління, Волинського губернського прокурора, Волинської казенної палати, даний фонд включає в себе і рапорти стряпчого про арештованих Ковельської міської тюрми, статистичні відомості про в'язнів, листування Луцького повітового тюремного відділення, формулярні списки стряпчих. Зокрема, у фонді 480 опис 1 справа 58 «Ковельський повітовий стряпчий. Формулярні списки про службу ковельських повітових стряпчих Куровіцького, Тезнера, Бутовича» містяться відомості про осіб, які служили на даних посадах. Хронологічні рамки справи охоплюють період з 06.03.1853 року по 13.07.1859 рік. У фонді 480 знаходимо також справи, в яких підшиті документи ковельського повітового стряпчого, в яких вміщено інформацію про арештантів Ковельської міської тюрми, зокрема:

- Справа 32 містить відомості, рапорти стряпчого про стан в Ковельській міській тюрмі з 20 січня 1847 року по 1 грудня 1847 року на 90 аркушах;
- Справа 41 охоплює період з 1 лютого 1849 року по 2 січня 1850 року на 19 аркушах і включає в себе статистичні звіти про арештантів, які знаходяться в Ковельській міській тюрмі;
- Справа 44 містить статистичні звіти про в'язнів, які знаходяться в Ковельській міській тюрмі більше року за період з 2 лютого 1850 року по 2 січня 1851 року на 35 аркушах;
- Справа 50 включає в себе відомості про арештантів, які знаходяться в Ковельській міській тюрмі більше року за період 1 лютого по 4 грудня 1851 року;
- Справа 57 – рапорти про арештантів, утримуваних в Ковельській тюрмі з 1 лютого 1853 року по 2 січня 1854 року на 12 аркушах;
- Справа 63 включає в себе відомості про кількість утримуваних в Ковельській тюрмі арештантів в період з 2 лютого 1855 року по 20 лютого 1855 року;
- Справа 71 – відомості про кількість арештантів, утримуваних в Ковельській міській тюрьмі з 1 лютого 1857 року по 20 лютого1857 року на 16 аркушах;
- Справа 93 – відомості про арештантів, що утримуються в Ковельській міській тюрьмі більше року з 1 жовтня 1862 по 5 жовтня 1862 року на 50 аркушах.

Отже, з документів фонду 480 за 1828–1868 роки отримуємо інформацію про функціонування тюремної системи у Волинській губернії. У справах фонду знаходимо біографічні відомості повітових стряпчих, звіти по злочинцях, які знаходилися під вартою, списки арештованих, що утримувалися у Ковельській міській тюрмі, їхній соціальний склад, коли і за які злочини вони були арештовані, в якому стані перебували їхні справи. Крім того, у справах фонду міститься переписка губернського прокурора з повітовими стряпчими про необхідність вдосконалення обліку в'язнів.

Документальні матеріали Луцького повітового тюремного Комітету знаходяться у Фонді 512. Даний Фонд містить розпорядження губернського тюремного комітету про режими роботи посадових осіб тюрми за період від 30 квітня 1866 по 3 січня 1871 року та складається з одного опису і містить одну

справу на 46 аркушах. У матеріалах Фонду знаходимо переписку Віце-президента Волинського губернського комітету Товариства піклувального з Луцьким повітовим тюремним відділенням. Варто зазначити, що документальні матеріали Луцького повітового тюремного Комітету, які знаходяться у Фонді 512, свідчать про намагання тюремного керівництва удосконалити роботу тюремної варти, а саме замінити внутрішні військові пости на вільнонайманих наглядачів, не залучати до зовнішніх виправних робіт поодиноких арештантів, слідкувати за сумлінним виконанням обов'язків тюремними наглядачами, здійснювати покарання за неналежне виконання посадових обов'язків, а також і про намагання дані зміни забезпечити постійним фінансуванням.

У Державному архіві Житомирської області автор послуговувався матеріалами фонду 67 Волинське губернське правління, зокрема описами 1, що містить 753 справи за 1840–1918 роки, та описом 2 за 1833–1919 роки, матеріалами фонду 541 Волинська тюремна інспекція, а також матеріалами фонду 70 Канцелярія Волинського губернатора.

Сукупність вище перерахованого масиву джерел та історіографічного матеріалу є достатньою для здійснення комплексного науковго дослідження із заданої тематики.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

2.1. Позбавлення волі як вид кримінального покарання у дореформений період (кінець XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.)

Тюремні установи історично становили собою найважливішу частину карального механізму Російської імперії. Вагомий вплив на їх розвиток здійснювали економічні, політичні, релігійні чинники, а також звичаї і традиції. Варто зазначити, що тюремне ув'язнення, метою якого було покарання осіб, які скоїли злочинні діяння, з'явилося досить рано. Маємо свідчення, що в період Київської Русі існувало ув'язнення в залізо (із застосуванням кайданів, ланцюгів) як легший вид покарання і ув'язнення в поруб чи яму, клітку – як більш суворе. У X–XIII ст. на Русі злочинців ув'язнювали в льохи як запобіжний захід [42, с. 314]. М. Ф. Владимирський-Буданов вважав, що так звані підземні тюрми влаштовувалися у фундаменті кріпосних башт, тому і німецьке найменування башти «Thurm» перейшло в російську «тюрьму» [158, с. 331]. Цієї ж версії походження терміна «тюрма» дотримувався І. Я. Фойницький [42, с. 307]. Термін «пенітенціарія» (від лат. poenitentia – розкаяння), в свою чергу, означає місце позбавлення волі з певним порядком відбування покарання та включає в себе тюрми, реформаторії, виправні заклади для неповнолітніх та ін. В юридичній науці XIX століття поняття «тюрма» та «пенітенціарія» часто змішувалися та ототожнювалися, в результаті чого понятійний апарат того часу, по суті, виявився розмитим [4, с. 19].

Чітке та однозначне закріплення поняття «покарання у вигляді позбавлення волі» на території Московії (в контексті реакції держави за скоєння суспільно небезпечного діяння) в систематизованих нормативних актах було вперше здійснено в XVI ст., а саме в Судебнику Івана IV 1550 року [185]. Судебник вже

пов'язував позбавлення волі не тільки з впливом на політичну опозицію та усуненням осіб, що не догодили цареві, а, в першу чергу, з протидією кримінальної злочинності, яка на той час на окремих територіях набула особливо широких масштабів. Грабежі і розбої набули масового характеру, жертвами злочинців часом ставали вже цілі населені пункти. Тому владі терміново знадобився ще один дієвий спосіб боротьби зі злочинними проявами в суспільстві. Боротьба зі злочинністю починає здійснюватися, використовуючи можливості всього державного апарату. Зростає потреба в нових місцях ув'язнення, оскільки вони вже використовуються не тільки як установи, які виконують покарання, а й як місця утримання підслідних та підсудних осіб. Поступово в нормативних актах закріплюється термін тюремного ув'язнення, що свідчило про його трансформацію як виду покарання. Внаслідок цього, тюремне ув'язнення поступово перетворювалося в повноцінне кримінальне покарання.

Таким чином, тюремне ув'язнення як самостійний вид кримінального покарання виникає на певному етапі розвитку суспільства і держави. Тільки досягнення суспільством певного рівня економічного розвитку, що дозволяє мати спеціальні приміщення для утримання злочинців і забезпечити їх мінімальним набором життєвих благ, створило реальні можливості для появи в арсеналі кримінальної репресії як особливого виду покарання тюремного ув'язнення. А остаточне становлення і зміцнення державності, необхідність придушення політичної опозиції і загальнокримінальної злочинності вимагало і практично втілило в життя цей новий вид кримінального покарання [148, с. 15]. Хоча варто також зазначити, що враховуючи, що це був перший досвід закріплення даного виду покарання у вигляді позбавлення волі, врегульовано воно було лише поверхнево. Даний вид кримінального покарання зустрічається в Судебнику 21 раз, і враховуючи, що всього статей передбачених Судебником налічувалося 100, це говорить про розповсюдженість даного покарання [4, с. 25], але в той же час таке покарання виражалося формулою «вкинути в тюрму» без чітких вказівок на терміни позбавлення волі [1, с. 89]. І якщо в більшості статей термін «ув’язнення» зовсім не згадувався (статті 4, 6-10, 13 та ін.), в деяких інших законодавець все ж

передбачив певну регламентацію тривалості ув'язнення («до смерті», «до указу царя», «поки не знайдеться поручитель» – стаття 14 та ін.). І хоча термін «позбавлення волі» у Судебнику, як правило, був відсутній або ж регламентувався досить розмито, вже на даному етапі розвитку суспільних відносин була помітна тенденція до обмеження тривалості строків тюремного ув'язнення [4, с. 26]. Інформацію щодо в'язниць для відбування покарання у вигляді позбавлення волі, щодо органів чи посадових осіб, які ними управляли, а також щодо витрат державної скарбниці Судебник також не надавав.

Що стосується режимних приписів при виконанні покарання у вигляді позбавлення волі в XVI ст., то відповідні офіційні документи того періоду про них практично не згадують. Інформацію щодо цього знаходимо в окремих фрагментарних джерелах. Відомий російський вчений І. Я. Фойницький, узагальнюючи такі джерела, відзначав, що в'язниці «були лише мірою фізичного захоплення особи, яку застосовували зазвичай не для покарання, а до покарання. В контексті покарання в'язниця означала болісні тілесні страждання, які супроводжувалися застосуванням кайданів, приковуванням до стіни і відбуванням строку в приміщеннях, непридатних для життя, зокрема, в сирих підвалах, льохах, тощо» [148, с. 16].

Тюрми поділялися на дерев'яні, земляні, кам'яні, монастирські і опальні. Тюрми називалися «острогами» і становили собою простір, оточений високою стіною – тином до 10 метрів з вертикально поставленими колодами, з одними воротами. У центрі стояла дерев'яна казарма без внутрішніх перегородок, в якій спали ув'язнені. Казарма, як правило, опалювалася печами. Земляні в'язниці становили собою вириту в землі яму, в яку були опущені колоди зруба. Поверх землі була покрівля з невеликим вікном, на яку встановлювався ще один зруб. Що стосується кам'яних в'язниць, то такі, на думку С. В. Познишева, облаштовували зазвичай в фундаменті фортечних башт [147, с. 16]. Таким чином, введення нового виду покарання, яке застосовувалося, як правило, в поєднанні з іншими видами покарання не могло привести до створення повноцінної системи виконання покарань [145, с. 15]. Тим не менше, не зважаючи на певні недоліки,

поява Судебника 1550 року стала значним кроком в утвердженні тюремного ув'язнення як самостійного виду кримінального покарання. Це джерело було першим в історії Московії нормативно-правовим актом, який проголошувався єдиним джерелом права, в тому числі і для виконання кримінальних покарань, який надалі, у міру розвитку пенітенціарної нормотворчості, створив основу для регулювання і самого процесу виконання покарань та питань використання праці злочинців [148, с. 16].

Наступним поштовхом для розвитку пенітенціарної думки Російської імперії стало масове повстання, що спалахнуло в Москві у 1648 році, та, як результат, скликання Земського Собору, на якому тривалий час обговорювався проект нового законодавства, прийнятого в 1649 році під назвою Соборне Уложення [186], що становило собою вже не просто збірник правил, які стосуються тільки певних сфер суспільного життя із доволі нечіткими санкціями за злочини, а досить об'ємний систематизований нормативний документ [144, с. 18]. Інститут позбавлення волі у формі тюремного ув'язнення отримав з цього часу цілком стійкий характер, більш того, в Соборному уложенні в абсолютній більшості випадків передбачалися конкретні часові рамки тюремного ув'язнення, причому строго фіксовані, хоча разом з тим, як і в Судебнику, тут зберігалися і норми з невизначеними термінами тюремного ув’язнення [1, с. 92]. Так, розвиток місць позбавлення вийшов на новий якісний рівень, а в Соборному уложенні почали чітко регламентуватися питання, пов’язані з будівництвом та утриманням тюрем; організацією безпосереднього контролю за тюремним режимом, який покладався на тюремних сторожів; а також застосування позбавлення волі як основного виду покарання в порівнянні з попереднім періодом. Таким чином, Соборне уложення 1649 року остаточно закріпило формування централізованого характеру управління місцями позбавлення волі. З часу прийняття даного законодавчого акту позбавлення волі як вид покарання міцно ствердилось в пенітенціарній практиці Російської імперії.

З початку XVIII століття історія Російської імперії характеризується кардинальними змінами як у суспільному, так і в економічному житті країни. Час

реформ правової системи імперії був обумовлений, перш за все, розвитком нових економічних відносин. Петро I брав активну участь у законотворчій діяльності і саме за його безпосередньою участю видавалася значна кількість нормативно-правових актів, які регулювали різні сфери суспільних відносин, до яких, перш за все, слід віднести Табель про ранги [187], Указ про єдиноспадкування [188], Військові артикули [189] та ряд інших. Водночас попри перетворення, які відбулися в державі, в тому числі і в сфері кримінального законодавства, покарання і надалі залишалося формою залякування, а не перевиховання.

Час правління Петра I характеризується так званим «указним правом», коли окремі сфери суспільного життя регулювалися імператорськими указами. Так, тільки указів кримінально-виконавчого характеру дослідники виявили 392, хоча більшість з них стосувалася каторги та заслання. В свою чергу, у Військових артикулах не були регламентовані терміни позбавлення волі як виду покарання, хоча і призначалися, як правило, на нетривалий відрізок часу. Багато статей, які стосувалися позбавлення волі, мали нечіткий зміст, що значно ускладнювало роботу органів виконання покарань. Більш того, основним видом покарання і надалі залишалася смертна кара, яка застосовувалася як самостійний вид покарання в 101 артикулі з 209. З іншої сторони, Військові артикули відрізнялись від Соборного уложення тим, що вони абсолютно не зачіпали таких проблем кримінально-виконавчого характеру, як порядок та умови відбування покарання, управління місцями позбавлення волі, побут та арештантську працю [4, с. 34-36].

Однак, поряд з недоліками у Військових артикулах подальший розвиток отримала система покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Окрім тюремного ув'язнення, передбаченого Судебником 1550 року та Соборним уложенням 1649 року, вводився новий вид покарання – заслання на каторжні роботи [145, с. 19]. Таким чином, за часів правління Петра I масове розповсюдження отримало застосування арештантської праці ув'язнених на кріпосних роботах, на рудниках, видобутку солі, які згодом стали називатися арештантськими роботами [4, с. 37].

Отже, на нашу думку, система виконання покарань в першій четверті XVIII століття так і не була остаточно структурована, а тюремне ув'язнення як вид

кримінального покарання поки так і не отримало широкого розповсюдження, що обумовлено, в першу чергу, тенденцією кримінальної політики держави до посилення ролі каторжних робіт та смертної кари в Російській імперії.

Найбільше уваги до кримінально-виконавчої політики Російської імперії в XVIII столітті, на думку І. В. Упорова, приділила саме Катерина II. Саме в цей період на розвиток та формування місць позбавлення волі вагомий вплив здійснили західноєвропейські правові вчення та традиції. Перш за все, варто виділити внесок в розвиток юридичної науки італійського юриста Чеззаре Беккаріа, праці якого не втратили актуальності й сьогодні. Його трактат «Про злочини та покарання» обґрунтував сукупність положень, які стали основою формування кримінальних законодавств різних країн, в тому числі і законодавства Російської імперії. Ч. Беккаріа вперше виступив за відмову від застосування смертної кари та заміну її тяжкою працею як способу спокути злочинцем своїх гріхів [4, с. 40]. Він обґрунтував необхідність відмови від правила, згідно з яким при застосуванні кримінальних законів слід керуватися не буквою, а духом закону, що «ставить підсудного в залежність від пристрастей і слабостей судді, від його ставлення до потерпілого», сформулював положення, відповідно до яких тяжкість відповідальності повинна ставитись у залежність від єдиного основоположного критерію – об’єктивної шкоди [159, с. 232-233]. Таким чином, ці та інші положення трактату Ч. Беккаріа були використані у складанні законопроектів багатьох країн Європи, в тому числі і в Наказі Катерини II та проекті закону «Про влаштування тюрем». Передбачене вдосконалення системи тюремних закладів, гуманізація умов відбування покарання, визначення правового статусу адміністрацій в’язниць та інші закладені в цих нормативно-правових актах ідеї випереджали час. Вони виявилися далекими від реальних можливостей Російської імперії, а тому були втілені лише через сто років. Необхідно зазначити, що характеризуючи тюрму першої половини XVIII ст., Р. С. Мулукаєв зробив короткий та вичерпний висновок, з яким не можна не погодитися: «Тюрма в Російській державі була типовою феодальною тюрмою.

Вона прирікала людину, що туди потрапила, на неминучу повільну смерть» [66, с. 13].

В 1775 році був прийнятий нормативно-правовий документ – Установи для управління губерній, який вперше регулював питання управління місцями позбавлення волі на місцевому рівні. Відповідно до цього документу, система виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, поповнилась покаранням у вигляді позбавлення волі в робочих та гамівних будинках за злочини майнового характеру [145, с. 19]. Відповідно до цього закону, ціллю такого покарання було саме перевиховання та виправлення осіб, які туди ув'язнювались. Однак, бажаних результатів на практиці досягнуто не було, адже адміністрації таких місць позбавлення волі абсолютно не рахувалися з інтересами арештантів, нещадно експлуатуючи їх працю [4, с. 42].

Розвиток інституту покарання в Російській імперії у вигляді позбавлення волі у XVIII столітті, в цілому, характеризується тим, що й надалі залишається відсутнім єдине для всієї імперії законодавство, яке б регулювало призначення та виконання покарання у вигляді позбавлення волі. В той же час, застосування жорстких покарань (смертна кара, тілесні покарання), передбачених Соборним уложенням 1649 року та Військовими артикулами 1715 року, заміщуються більш м'якими, перш за все, це стосується смертної кари, замість якої все частіше стали використовувати заслання на каторжні роботи [251, с. 122]. При цьому, держава активно використовує арештантів для вирішення своїх завдань: колонізація нових територій, будівництво нових об'єктів, заселення віддалених земель.

За часів правління під впливом ліберальної доктрини Олександр I і представники передової і найбільш освіченої частини російського суспільства задумали реформування державного апарату не тільки в цілях структурної модернізації системи управління, а й в цілях створення інструменту для проведення суттєвого коригування всієї державно-правової політики імперії. Суть нововведень була досить скромною – рух до правової не по формі, а за своїми цілями, держави [60, с. 21].

Так, на підставі Маніфесту 8 вересня 1802 р. були створені перші вісім міністерств, серед яких і Міністерство внутрішніх справ. До відання МВС були віднесені в тому числі накази громадського піклування. Маніфестом 25 липня 1810 року «Про розподіл державних справ на особливі управління» було створено Міністерство поліції, яке стало центральним органом в керівництві місцями позбавлення волі в імперії. Але вже в 1819 р. на підставі імператорського указу від 4 листопада Міністерство поліції було приєднане до МВС. Міністр, в свою чергу, володів виключно виконавчою владою, підпорядковувався імператору і був перед ним відповідальним [2, с. 58].

Проте в пенітенціарній політиці початку XIX століття акцент робився, як і раніше, на максимальне використання заслання в державних інтересах. З давніх-давен в Російській імперії було два способи ізолювати злочинців: в'язниця і заслання. Тюремне ув'язнення як самостійний запобіжний захід застосовували дуже рідко, воно розглядалася як додатковий до інших покарань того часу вид, наприклад, до смертної кари, а також до позбавлення честі, покарань, що спричиняли каліцтво, таврування. Підтвердженням цьому є перш за все те, що саме засланню (як на каторжні роботи, так і на поселення) приділяється найбільша увага з-поміж усіх видів покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Уряд прагнув спростити і прискорити вирішення всіх організаційних, а також матеріально-побутових питань, пов'язаних з поселенням на конкретні місця злочинців. Все це регламентувалось «Положенням про поселення в Сибіру 1806 року». Як і раніше, передбачалося надавати поселенцям допомогу в будівництві будинків, постачанні хлібу і насіння. Все це говорить про існування нагальної потреби заселення околичних земель для розвитку промисловості і сільського господарства та для зміцнення кордонів, а також і про брак «потужностей» і населення, готового добровільно осісти в тих краях. В цілому, за висловом Г. С. Фельдштейна, перша чверть XIX століття, стала епохою корінних перетворень в російському засланні [1, с. 151-153]. І тут, на нашу думку, мова йде, в першу чергу, про те, що заслання отримало чітке і завершене правове регулювання. В «Уложенні про покарання» заслання було передбачене як одне з основних мір покарання за злочини як кримінальні, так і політичні. Загальновизнано, що політичні в’язні, до яких було

застосовано міру покарання – заслання, здійснили вагомий вплив на розвиток Сибіру, сприяли поширенню культури, освіти, вивченню природних багатств. Хоча зрозуміло, дані обставини жодним чином не виправдовують тих жахливих умов, в яких засуджені відбували покарання.

Можна відзначити, що дія суворих покарань, і перш за все, це стосується смертної кари, пом'якшується, вони замінюються засланням на каторжні роботи. Таким чином держава, з огляду на вище викладене в контексті покарання, в одних випадках захищала суспільство з метою його безпеки, в інших – займалась превентивною політикою залякування населення [161, с. 2-3]; а також продовжувала використовувати засуджених злочинців для вирішення, в першу чергу, своїх завдань, зокрема, колонізація територій, будівництво нових об'єктів, зміцнення віддалених земель.

Важливою віхою розвитку тюремної системи та пенітенціарної політики Російської імперії стало Товариство піклувальне про тюрми, яке було створено за вказівкою Олександра I з метою поліпшення як морального і фізичного стану арештантів, так і місць ув'язнення [162]. Товариство виникло під впливом філантропа Вальтера Венінга, члена Лондонського товариства покращення тюремного порядку. Вальтер Венінг після прийому у Олександра I, заручився підтримкою планів на перетворення тюремної справи і був допущений до огляду місць позбавлення волі. Його доповідь послужила основою розробки Правил для Товариства піклувального про тюрми. Хоча ці правила і не були правовим актом, що регулював виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі, оскільки саме Товариство замислювалося як благодійне, в Російській імперії вони набули вагомого значення.

У зв'язку з цим М. М. Гернет відзначав, що діяльність Товариства піклувального дала новий напрям тюремної політики Російської імперії, пов'язаний зі спробами вдосконалення тюремної системи зусиллями громадських благодійних організацій [1, с. 159-160]. Більш того, Товариство діяло під безпосереднім керівництвом Олександра I, який проводив як відбір членів Товариства піклувального [163, с. 13], так і сам особисто затвердив Правила, які

три рази власноруч виправляв, 19 липня 1819 року [1, с. 21-22]. Там він визначив наступний перелік засобів виправлення: 1) постійний нагляд за ув'язненими; 2) розміщення їх за видом злочинів і звинувачень; 3) виховання арештантів згідно з правилами християнського благочестя і доброї моральності; 4) заняття їх пристойними вправами; 5) поміщення тих, що провинилися або буянили, у відокремлене місце [1, с. 159]. Таким чином, Правила, на наш погляд, можна розцінювати як перший юридичний документ, де комплексно регламентували наступні питання: визначення цілей покарання в вигляді позбавлення волі, засоби виправлення, основні режимні вимоги у відповідності з провідними здобутками пенітенціарної думки того часу.

З метою етичного виправлення арештантів представники Товариства забезпечували місця ув’язнення релігійною літературою, сприяли будівництву церков і організації благочестивих читань. Спочатку Товариство займалося виключно питаннями морального перевиховання ув'язнених. Проте незабаром Товариство перенесло увагу і на господарські проблеми тюремної частини [2, с. 60].

З іншого боку, не можна не помітити, що в тюремній сфері Російської імперії уряд керувався фінансовими можливостями в контексті здійснення кримінальної політики. Завжди переважало прагнення організувати місця ув'язнення так, щоб утримання ув’язнених обходилося якомога дешевше і в той же час, щоб воно приносило певні доходи державі. У зв'язку з цим Товариство з комітетами часів Олександра I було приємним винятком, хоча внутрішній побут в'язниць залишався в такому ж хаотичному стані, як і раніше [44, с.21-22]. Незадовільний матеріальний стан існуючих місць позбавлення волі в першій половині XIX ст., необхідність дотримання градації розподілу арештантів на категорії виступало одним з головних перешкод для пристосування в'язниць до нових порядків. Це також унеможливлювало забезпечення регламентованих умов відбування покарання у місцях позбавлення волі, не кажучи вже про моральне перевиховання арештантів [250, с. 131]. Зі смертю Олександра I в 1825 році діяльність тюремного Товариства ослабла. Цікаво відзначити, що, коли в 1851 році Товариство було зараховане до Міністерства внутрішніх справ, а обов'язки

президента Товариства покладено на міністра внутрішніх справ, прилив приватної благодійності став швидко падати. Згодом філантропічні ідеї стали слабшати, і вже до 40-х років XIX ст. діяльність Товариства стала згасати, але, незважаючи на це можна констатувати, що його створення стало важливим етапом розвитку кримінально-виконавчої системи Російської імперії [163, с.13].

Так на думку В. Нікітіна, та обставина, що керівники Товариства так і не домоглися підпорядкувати собі тюремні адміністрації, в свою чергу, і спричинила 26 серпня 1855 р. приєднання Товариства піклувального про тюрми до МВС [44, с. 9].

О. Ф. Коні так описував стан тюремної системи того часу: «Неоднократные законодательные распоряжения Екатерины II и Александра I об улучшении тюрем оставались лишь на бумаге, не проникая в жизнь даже в столице и резиденции. Только с восшествия на престол Николая Павловича эти меры мало-помалу приобретают реальное значение» [164, с. 118].

Характеризуючи першу половину XIX століття в Російській імперії, не можна не звернути увагу на активний законодавчий розвиток інституту позбавлення волі. На думку М. М. Гернета, саме з цього періоду починається історія тюремного законодавства Російської держави. До цього законодавчі акти про позбавлення волі носили випадковий характер і законодавець звертав мало уваги на тюремну справу [55, с. 36]. Приймається ряд правових актів, що регулюють різні види позбавлення волі. Так, в 1831 році були прийняті пропозиції міністра внутрішніх справ про введення в дію схваленої Товариством піклувальним тюремної інструкції, яка регламентувала виконання позбавлення волі. Інструкція в дусі Правил Товариства піклувального про тюрми регулювала умови прийому та розміщення, режим праці і побуту ув'язнених. Першим систематизованим законодавчим актом про виконання позбавлення волі став Звід установлень і статутів щодо утримуванихпід вартою, і засланих 1832 (зі змінами та доповненнями в 1842 р.), який розвивав і деталізував положення тюремної інструкції [165, с. 19]. Слід виділити, зокрема, появу норм, які чітко відображають цілі позбавлення волі: забезпечення безпеки суспільства, моральне виправлення злочинців. Політика залякування злочинців, притаманна XVII–XVIII ст., поступово заміщується виправною. Таким чином, сукупність прийнятих державою рішень в розглянутий

період створила концептуальну основу для розвитку пенітенціарної політики в майбутньому, хоча на практиці ще мало відрізнялася від попереднього періоду [250, ст. 132].

В 1845 році було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні [184], затверджене указом імператора Миколи I від 15 серпня 1845 р., що набуло чинності 1 травня наступного року. Цей законодавчий акт вважають першим кримінальним кодексом Російської імперії, затверджений імператором (у 1866 та 1885 видавалися нові редакції Уложення). Таким чином, всі попередньо прийняті нормативні акти, що регулювали суспільні відносини щодо виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, були зібрані в 15 томах Зводу законів Російської імперії [173].

Необхідно зазначити, що дореформений період розвитку тюремної системи Російської імперії характеризується, в основному, наявністю тенденції до збору і систематизації розрізнених нормативних актів. В управлінні ж тюрмами відбувалось кардинально протилежне, оскільки центральне управління тюремною частиною виявилося розосередженим між різними відомствами. Єдність тюремного управління була відсутня, будучи розпорошеною між різними юрисдикціями.

Таким чином, аналізуючи стан системи виконання покарань у дореформеній Російській імперії, варто зазначити, що саме під впливом передової європейської думки в Росії на державному рівні почалося формування ідеї виправлення злочинців і гуманного ставлення до них, також було звернуто увагу на необхідність централізації тюремного управління. Усе вищезазначене створило передумови та фактичні підстави для проведення реформи у тюремній сфері з метою реалізації і втілення ідей гуманізації кримінального покарання і реформування системи управління тюремними відомствами.

2.2. Правові аспекти виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі у пореформений період

Необхідність реформування кримінально-виконавчої системи Російської імперії у другій половині XIX ст. була об'єктивно зумовлена процесами ствердження нових суспільних відносин і їх наслідками, а саме скасуванням особистої залежності селян від поміщиків та докорінною реорганізацією системи судочинства. Скасування 19 лютого 1861 р. кріпосного права в Росії і введення для селян судової відповідальності висували перед царським урядом питання про організацію достатньої кількості тюрем в тому числі. У 1862 році Міністерство внутрішніх справ висунуло вимогу до усіх губернаторів подати відомості про стан місць позбавлення волі, запропонувавши зібрати матеріали за період 1857–1859 років. З отриманих відповідей було очевидно, що загалом місця позбавлення волі в Російській імперії знаходилися в найжахливішому стані [56, с. 74].

Діюча система покарань, передбачена Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 року [184], характеризувалась двома істотними недоліками: великою кількістю покарань і становим характером караності [168, с. 102]. Це викликало невдоволення великого кола населення і критику зі сторони прогресивної інтелігенції. Тому, усвідомлюючи нагальну необхідність радикальних перетворень у сфері виконання кримінальних покарань, уряд здійснював активні заходи, спрямовані на пошук нових форм і методів реалізації кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Основними такими заходами стали: розробка нової системи покарань та місць позбавлення волі, а також пошук нових ефективних способів впливу на злочинців з ціллю їх перевиховання [249, с. 257]

Варто зазначити, що складність і багатоаспектність завдань, які стояли перед державою в той період часу, поглиблювалися одночасною реалізацією ряду інших масштабних проектів, що унеможливили одночасне проведення тюремної реформи. Тому було виокремлено первинне найменш витратне завдання – оновлення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, яке вирішувалося в період з 1864 по 1866 роки.

Таким чином, з моменту приходу до влади Олександра II пенітенціарна система перебувала у стані дисонансу між удосконаленим кримінальним законодавством, що

визнавало принцип виправлення особи як мету тюремного ув'язнення, і матеріально-технічними та організаційно-управлінськими умовами, що не були приведені у відповідність з цією новою парадигмою. Іншою важливою обставиною, яка зумовила необхідність реформування даної сфери, стало зростання злочинності, викликане загальним процесом соціально-економічної модернізації. Для тюремної системи це означало небувале раніше переповнення тюрем [156, с. 18].

Комітети та комісії з розробки рекомендацій, спрямованих на перетворення тюремної частини, справно функціонували, починаючи ще з 1845 року. Саме в цьому році у зв'язку з прийняттям нового Уложення про покарання за ініціативою Миколи I був створений комітет по влаштуванню виправних в'язниць, заснованих на принципі одиночного ув'язнення, подібно до Пенсильванської тюрми в Лондоні [154, с. 91-92]. Але для реалізації даного задуму, в державній скарбниці забракло коштів, адже для влаштування кожної з 75 задуманих одиночних в’язниць, знадобилось би близько 300 тисяч рублів. Результатом цих подій стало те, що комітет за власною ініціативою вирішив припинити свою діяльність.

Важливий етап у розвитку кримінально-виконавчої системи пов'язується із створенням у 50-х роках XIX ст. особливої комісії, яка провела обстеження тюрем, що можна вважати першим серйозним підходом до реформування пенітенціарних установ, оскільки попередні не супроводжувалися такими важливими кроками. Це підтверджується нереалізованими намірами належного устрою одиночних тюрем. Комісія дала достатньо об'єктивну оцінку тюремної дійсності [2, с. 84]. Таким чином, відповідно до статистичних даних у період до 1860 року у місцях позбавлення волі нараховувалось 2 209 приміщень для загального утримання ув'язнених і 1 365 одиночних камер, що могли вмістити 39 тисяч осіб, тоді як сумарна кількість арештантів становила близько 64 тисяч осіб [56, с. 73].

Як зазначав М. В Осипов, варто виділити п’ять основних міжвідомчих комісій, діяльність кожної з яких є важливим етапом в процесі розробки тюремної реформи: 1) 1862 рік – комісія К. І. Палена; 2) 1869 рік – комісія О. Б. Лобанова-Ростовського; 3) 1872 рік – комісія В. О. Соллогуба; 4) 1873 рік – комісія П. О. Зубова; 5) 1877 рік – комісія К. К. Грота.

Всі вищеназвані комісії були міжвідомчими, тобто включали в себе представників МВС, Міністерства юстиції, Міністерства фінансів, місцевих представників влади. Також, важливо врахувати, що спочатку дані комісії очолювалися представниками саме тих відомств, які законом були визначені головуючими в тюремній сфері, а вже починаючи з 1872 р., керівництво перейшло до осіб, які керувалися не тільки загальнодержавними, а й вузьковідомчими інтересами. Ця еволюція, відображає реальну складність досягнення компромісу в питанні про створення єдиної централізованої системи управління кримінально-виконавчою сферою імперії [156, с. 57].

До початку проведення реформи пенітенціарна система не мала чітко зрозумілої вертикалі управління. Це стосується як управління на місцях, яке представляли поліцмейстери, губернські правління, губернатори, будівельні та лікарські комітети, комітети Товариства піклувального про тюрми, так і органів центральної влади, до яких, за законом, з однієї сторони, належали Товариство піклувальне про тюрми, яке здійснювало головне управління місцями позбавлення волі, а з іншого – Міністерство внутрішніх справ та Міністерство юстиції. Уряд, усвідомлюючи цю проблему, вже з початку 1860-х років приступає до розробки плану щодо її вирішення.

Так, рішенням Державної ради від 12 серпня 1862 року на законодавчому рівні було встановлено, що імперія потребує нової тюремної системи, суттю якої стала ідея зосередження управління всіма в'язницями у Міністерстві внутрішніх справ [156, с. 19].

Більше того, аналізуючи документальні матеріали Державного архіву Волинської області, Центрального державного історичного архіву у місті Києві, Державного архіву Житомирської області, можна дійти до висновку про наявність значних складностей в організації кадрового забезпечення в'язниць і на місцях. Через вкрай низьке грошове забезпечення тюремні посади, як правило, займали некомпетентні громадяни. Рівень професійної підготовки тюремних кадрів на місцях був досить низьким. Більшість тюремних службовців не мали освіти, навичок і умінь в даній сфері. Ще одним негативним аспектом функціонування більшості місць позбавлення волі був той факт, що поводження з ув'язненими часто залежало від

особистих якостей тюремного виконавця: гарний настрій начальника тюрми або наглядача істотно пом'якшував тюремний режим, і, навпаки, поганий настрій цих осіб посилював грубість і жорсткість по відношенню до арештантів. Саме тому значна кількість прогресивних законодавчих починань так і не знаходили відображення на практиці не тільки через відсутність необхідних фінансових коштів, але і через неготовність тюремних службовців кваліфіковано та професійно виконувати покладені на них обов'язки.

Як ми вже зазначали, одним з етапів в процесі здійснення тюремної реформи була діяльність комісії під головуванням графа Палена. Так, комісія напрацювала певну модель втілення змін, які вона розділила на дві групи в залежності від можливості їх реалізації на практиці, не чекаючи перегляду Уложення про покарання. Пропозиції першої групи, на думку комісії, не потребували наявності більш досконалого Уложення про покарання. Запропоновані зміни тюремної частини могли бути втілені в життя і на основі старого кримінального кодексу.

Так, відомий російський вчений Печников Андрій Павлович у своїй дисертаційній роботі зазначав, що дані пропозиції являли собою наступне:

1) Організація діяльності в'язниць двох типів: короткострокових - до 1 року і довгострокових - до 4 років, але з обов'язковою умовою, щоб особи, засуджені до відбування покарання в арештантських ротах, відбували такі терміни саме в цих ротах.

2) Надання керівникам губерній права в разі переповнення місць позбавлення волі в одній місцевості переводити арештантів в інші, менш заповнені тюрми тієї ж губернії.

3) Утримання підсудних арештантів, а також тих, хто знаходиться під слідством, мало бути ізольованим та здійснюватись в особливих слідчих відділеннях, організація яких передбачалась по всій території імперії.

4) Забезпечення одиночного утримання підсудних арештантів, а також тих, хто знаходиться під слідством.

5) Нічне роз'єднання арештантів в особливих приміщення. Введення в тюрмах обов'язкової праці для арештантів в загальних майстернях за умови дотримання ними режиму мовчання.

6) Встановлення такої системи оплати тюремної праці, при якій 50% загальної суми перераховується уряду. Решта суми при хорошій поведінці ділиться ще на 2 рівні частини, одна з яких відразу віддається арештанту на руки, а інша – при виході з тюрми [154, с. 93].

Більш того, з 1862 по 1864 роки губернаторам надавали відомості про фактичний стан місць позбавлення волі, а також пропозиції з їх перетворення. Були обстежені губернські та повітові місця ув'язнення імперії. На основі наданих відомостей у 1865 р. було видано «Матеріали з питання про перетворення тюремної частини в Росії», у 1866 р. – «Записки про перетворення тюремної частини в Росії», у 1867 р. – «Огляд тюремної дійсності і пропозиції з її перетворення», який є стислим узагальненням стану тюрем і управління ними в імперії за офіційними даними з місць [2, с. 74]. В опублікованих в 1865 році «Матеріалах з питання про перетворення тюремної частини в Російської імперії» зазначалося, зокрема, і про вкрай незадовільний стан тюремних будівель, переповненість місць ув'язнення, в зв'язку з чим не було можливості організувати процес забезпечення ув'язнених роботою. Це був єдиний випадок, коли громадськість отримала можливість дізнатися, що насправді становили собою місця позбавлення волі [152, с. 131]. Що стосується тюрем українських губерній, то їх стан через надзвичайну переповненість і недостатнє фінансування був одним із найбільш гнітючих в імперії, про що свідчать звіти губернаторів [2, с. 74-75].

Так, в тому ж 1865 році предметом досліджень по тюремному перетворенню був обраний Московський гамівний будинок. Сутність дослідження полягала в роз'єднанні арештантів в одиночні камери і введення трьох видів робіт: безкоштовних і за винагороду – 1/3 і 2/3 від загального заробітку [144, с. 52].

Наступним кроком діяльності даної комісії став намір розподілу управління місцями позбавлення волі на місцеве, внутрішнє та центральне. При цьому, місцеве управління всіх місць позбавлення волі губерній, було б доцільно зосередити в руках губернатора, який би, в свою чергу, здійснював керівництво тюремною частиною за допомогою губернського правління і, зокрема, його радника – губернського тюремного інспектора. Внутрішнє управління повинно було б сконцентруватися в

руках наглядачів, які б, в свою чергу, підпорядковувались губернаторам та прокурорам. Але при цьому питання призначення та звільнення з посади наглядача знаходилось би безпосередньо в компетенції губернатора. Комісія Палена не обійшла стороною і проблему центрального управління яке, як і раніше, пропонували зосередити в департаменті поліції Міністерства внутрішніх справ. Також комісією було рекомендовано ввести в департаменті особливі посади чиновників, які б вже були знайомі з тюремною справою і до кола основних повноважень яких входив би частий огляд тюрем та інформування Міністерства про помічені недоліки, без права здійснення будь-яких розпоряджень на місцях.

Як зазначалось вище, друга група пропозицій комісії не могла бути реалізована без зміни кримінального уложення. У зв'язку з цим комісія пропонувала скасувати такий вид покарання, як заслання до Сибіру на поселення та на постійне проживання з заміною його на ув'язнення в центральних тюрмах. З цією метою рекомендувалося переобладнати дані тюрми відповідним чином для здійснення каторжних робіт та встановити одиночне ув'язнення для тих короткострокових арештантів, які утримуються за рецидив [154, с. 97].

Цю пропозицію можна пояснити тим, що, зважаючи на ситуацію, яка склалася на той час, а саме – заселеність багатьох регіонів країни, різко знижувалася каральна сутність заслання. Цілком ймовірно, що така пропозиція була підкріплена і все частішими проханнями сибірських губернаторів направляти до них меншу кількість засланих арештантів через їх негативний вплив на місцеве населення [1, с. 237].

Отже, можна констатувати, що висновки та рекомендації комісії під головуванням графа Палена викликали глибокий інтерес як зі сторони Міністерства внутрішніх справ, так і зі сторони громадськості. Більш того, Міністерство внутрішніх справ фактично нічого із пропозицій комісії не відкинуло, а навпаки – доповнило та деталізувало значну кількість положень. І незважаючи на те, що не всі пропозиції комісії були втілені в життя, на основі рекомендацій комісії був створений проект Положення про виправні тюрми, який ознаменував собою новий етап в розвитку тюремної реформи в Російській імперії. М. М. Гернет, в свою чергу, підкреслював:

«Цей проект поклав початок великій праці з перегляду тюремного законодавства в Російській імперії» [154, с. 100].

В 1869 році, починає діяти комісія під головуванням О. Б. Лобанова-Ростовського, яка займається реформуванням місць ув'язнення в Санкт-Петербурзі. Як і попередня, в основу своєї діяльності комісія поставила завдання введення обов'язкових робіт для всіх категорій в'язнів в загальних майстернях і одиночну систему відбування покарання для арештантів [144, с. 52]. Хоча діяльність даної комісії не була тривалою, а поставлені завдання не могли бути реалізовані в такі стислі часові рамки, її робота дала поштовх для виникнення нових уявлень про вдосконалення існуючої пенітенціарної системи. Основною проблемою, як і раніше, залишалася хронічна нестача асигнування коштів зі сторони держави.

Найбільш значні зміни в системі пенітенціарних установ стали відбуватися в останній третині XIX ст., що, власне, й іменується в історико-правовій літературі тюремною реформою. Початок цих змін пов'язується із створенням у 1872 р. Комісії для складання загального систематичного проекту про тюремне перетворення під головуванням В. О. Соллогуба. Ця комісія набула загальнодержавного характеру, оскільки була затверджена імператорським указом, а для роботи в ній залучалися провідні фахівці і вчені (у 1877 р. Комісію з видозміненою назвою очолив К. К. Грот). Одночасно при Міністерстві внутрішніх справ була створена спеціальна комісія з питання організації каторжних робіт, однак, ця комісія діяла в межах основної комісії, і великого впливу не мала. Слід також відзначити, що у своїй роботі комісія враховувала результати роботи міжнародних тюремних конгресів [2, с. 87].

Оцінюючи попередні спроби удосконалення в'язниць, комісія резюмувала: «З 1863 року, коли вперше виникла ідея про перетворення в’язниць, і до теперішнього часу не досягнуто задовільних результатів ... навпаки ... наші каральні засоби досягли найбільшого розчарування» [152, с. 136].

У висновках комісії під головуванням В. О. Соллогуба було рекомендовано створити і юридично закріпити систему засобів пенітенціарно-педагогічного впливу на особистість ув'язненого, включивши в неї: тюремну дисципліну (режим), суспільно-корисну працю, морально-релігійне перевиховання ув’язнених. Особливий інтерес

становить класифікація зайнятості арештантів роботами, які за задумом реформаторів повинні були б ділитися на три типи: так звані чорні, сірі та білі роботи. Чорні роботи повинні були проводитися по 10 годин на добу у внутрішньо облаштованих місцях позбавлення волі. У випадку, коли ув'язнені виявляли бажання отримати знання та навички для того, щоб освоїти якусь професію, термін чорної роботи скорочувався до 6 годин на добу, а інших 4 години арештант навчався обраному ремеслу. Саме такий вид роботи і отримав назву сірої роботи. Для осіб, які до ув'язнення мали певні професійні навички, адміністрація місць позбавлення волі підшуковувала відповідні замовлення, це були білі роботи [144, с. 54].

Разом з тим, основним результатом роботи комісії стало складання проекту Положення про місця ув'язнення цивільного відомства. Проект положення складався з 5 розділів: класифікація місць ув'язнення, облаштування місць ув'язнення, порядок утримання, фінансові операції для облаштування і реформування управління місцями ув'язнення. Найзагальніше знайомство з проектом в частині управління місцями позбавлення волі дозволяє зробити висновок про наступність ідей графа В. О.Соллогуба в ідеях комісії графа К. Палена. Головним чином, це ідея централізації тюремного відомства [154, с. 104].

Варто зазначити, що комісія графа Соллогуба сконцентрувала свою увагу виключно на тюремній частині, не торкаючись питання так званої ієрархії покарань. Одним з позитивних аспектів роботи комісії було те, що вона чи не вперше дала реалістичну оцінку стану місць позбавлення волі і проаналізувала причини, що призвели до такого стану, зокрема, жахливий стан каральних закладів та недосконаліть законодавства, яке регулювало інститут покарання. Система покарання, передбачена Уложенням про покарання кримінальні та виправні, була занадто громіздкою, а тому на практиці це призводило до злиття і нівелювання значної кількості правових приписів системи виконання покарань, що суперечило як кримінальному закону, так і судовим вирокам.

Як зазначає І. В. Упоров, заходів щодо скасування громіздкої системи виконання покарань не проводилось, більш того, в певних випадках дана громіздкість та заплутаність лише посилилась. Комісія не змогла чітко сформулювати цілі, завдання і

принципи виконання покарання у вигляді позбавлення волі, що б дало поштовх для використання матеріалу при розробці інших пропозицій в порядку їх розвитку та конкретизації [1, с. 242].

11 червня 1873 року міністр фінансів Рейтерн направив В. О. Соллогубу офіційне повідомлення, в якому йшлось про дозвіл імператора створити особливий комітет для тюремних перетворень під головуванням члена Державної ради П. О. Зубова. Комітет уповноважувався на розгляд проекту тюремних перетворень та подальше узгодження його з пропонованими змінами в контексті ієрархії покарань. Також комітет зобов'язувався прорахувати вартість втілення проекту в життя, щоб оцінити, чи реально буде реалізувати зміни в практичній площині. Комітет мав спроектувати порядок та часові рамки проведення реформи в сфері пенітенціарії, а також і місцевості Російської імперії, де реформа повинна була проводитись раніше, а де – пізніше. Комітет уповноважувався і на встановлення мір, що мали б бути прийнятими нагально для приведення деяких тюрм імперії у кращий стан, не чекаючи впровадження корінних реформаторських змін.

Отже, на жаль, замість кардинальних перетворень в тюремній системі з'явилася чергова комісія. Ця обставина обумовлювалася певними чинниками, зокрема, неможливістю негайного широкомасштабного реформування всієї тюремної системи держави на основі пропозицій комісії В. О. Соллогуба, насамперед через об'єми намічених робіт та непосильні для державної казни фінансові витрати. Діяльність комісії для створення загального системного проекту про тюремне перетворення спіткала доля попередніх комісій. Таким чином, уряд остаточно відмовляється від ідеї швидкої реформи і схиляється в бік поступових, поетапних перетворень. На це і був орієнтований особливий комітет П. О. Зубова.

Ретельно вивчивши всі наявні матеріали, члени комітету виявили, що середня вартість будівництва нових і реконструкції старих тюремних будівель повинна обчислюватися з розрахунку в 600 рублів за кожне арештантське місце. З огляду на те, що загальна кількість ув'язнених дорівнювала в середньому 70-ти тисячам людей, загальна сума, необхідна для модернізації тюремної системи, за розрахунками комітету П. О. Зубова склала б 42 млн. рублів.

Комітет констатував, що виділення такої суми для реконструкції тюрем, в якому б стані вони не були, навряд чи посильне для будь-якої держави. Щодо питань порядку введення в дію тюремних перетворень, комітет вбачав два шляхи: територіальний, який використовувався при судовій реформі, і за видам місць ув'язнення. Більш доцільним визнано другий шлях і, на думку комітету, в першу чергу модернізації повинні підлягати виправні в'язниці, потім гамівні будинки та інші місця позбавлення волі. В той же час негайному реформуванню підлягали каторжні в'язниці [150, с. 49].

Так , підсумком діяльності комітету під керівництвом графа П. О. Зубова на основі рекомендацій комісії графа В. О. Соллогуба стали проекти: про місця ув'язнення цивільного відомства, про заснування тюремного відомства, про заснування тюремного управління, про заснування тюремної варти та пересильної частини. Вищезгадані проекти детально охоплювали та регламентували всі питання центрального та місцевого тюремного управління. Вони включили нові принципи організації тюремної варти, правила заслання ув'язнених і правила піклування про осіб, звільнених з місць позбавлення волі, і про їхні родини, а також визначили порядок втілення в життя цього проекту та кількість необхідних грошових витрат.

У 1877 році, об’єднавши зусилля, департаменти Міністерства приступили до одночасного розгляду матеріалів комітету П. О. Зубова і матеріалів Міністерства юстиції про ієрархію покарань. У цьому ж році 28 лютого була створена комісія, яка суттєво відрізнялася за своїм статусом від своїх попередниць. Це була комісія Державної Ради, а тому й менш схильна до впливу зацікавлених відомств, в першу чергу, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства юстиції. До складу нової комісії, яка отримала назву Комісії про тюремне перетворенні в імперії, увійшли виключно члени Державної Ради, а очолив її К. К. Грот [150, с. 50].

В ході роботи у розпорядженні комісії про тюремне перетворення знаходилися всі матеріали і документи попередніх тюремних комісій, весь масив фактичних та статистичних даних і довідкового матеріалу, наявність яких, уже фактично створювала можливість для проведення активної роботи з перетворення тюремної системи. В той же час, варто врахувати, що комісія Державної Ради, в свою чергу, виконала вагому роботу з відбору і осмислення матеріалів про ефективність виконання покарання у виді

позбавлення волі і стану місць ув'язнення, однак, її підсумкові документи не містили нічого принципово нового, чого не було б в матеріалах комісії В. О. Соллогуба.

З усіх пропозицій, на основі вищезгаданих матеріалів, увага комісії була сконцентрована на таких завданнях:

1) Розглянути зміст проектів про перетворення тюремної частини.

2) Розглянути зміст проектів про перегляд 2 глави 1 розділу Уложення про покарання (ієрархію покарань).

3) Подати на розгляд департаментів Державної Ради закони щодо заходів економії при поліпшенні існуючих місць ув'язнення.

4) Сформувати проекти висновків з питань, що потребують розгляду в законодавчій сфері [154, с. 106].

Більш того, в 1878 році К. К. Грот особисто здійснив поїздку по європейській частині Російської імперії для візуального огляду місць ув'язнення і знайомства з тюремною системою, оскільки він, будучи високопоставленим чиновником, до призначення на пост голови комісії безпосереднього відношення до тюремної справи не мав. Як наслідок, після обговорення результатів свого відрядження на засіданні комісії, він констатував, що загальний стан місць позбавлення волі знаходиться в негативному положенні. Переважна більшість арештантів відбувають покарання без можливості займатися будь-якою роботою, що, як результат, в майбутньому впливає на скоєння рецидивів такими ув’язненими. К. К. Грот констатував, що основні причини такого становища крилися і в невідповідності професійної підготовки тюремної адміністрації, і в існуючій ієрархії покарань, дотримання якої було неможливим через брак коштів.

З огляду на ці обставини К. Грот запропонував створити Головне тюремне управління невідкладно. В кінці листопада 1878 року комісія К. К. Грота представила матеріали своєї роботи для обговорення на засідання департаментів Державної Ради. Основні ідеї про заснування Головного тюремного управління і проведення під його безпосереднім керівництвом поетапного реформування тюремної системи були підтримані департаментами, в цілому, ж робота самої комісії отримала найвищу оцінку. 27 лютого 1879 року пропозиція Державної Ради про необхідність створення

Головного тюремного управління була затверджена царем і отримала силу закону. Після чого постало питання про кандидатуру на місце керівника новоутвореного управління. Необхідно визнати, що вибір був досить вдалим. Ні один з наступних дев'яти начальників Головного тюремного управління не займав цей пост такий тривалий час, як М. М. Галкін-Враский, який очолював його протягом 17 років. Саме з його ім'ям пов'язаний період становлення і зміцнення нового органу тюремного управління і перші кроки на шляху втілення в життя основних положень тюремної реформи [150, с. 58-61].

Л. Б. Смирнов зазначає, що пенітенціарна система того періоду була розподілена між 8 відомствами. На думку ж М. К. Батчаєвої, до 1879 року в Російській імперії не було єдиного тюремного управління, його заміщували 15 відомств, яким підпорядковувалися в'язниці [166, с. 243]. Така система управління була громіздкою і заплутаною. Так, Головне тюремне управління наділялося правами окремого міністерства і втілювало в життя основні напрямки тюремних перетворень в Російській імперії аж до 1917 року [246].

Отже, комісія закцентувала свою діяльність на питанні управління тюремною системою та створила Головне тюремне управління. На практиці після утворення ГТУ департаменти Державної Ради приступили до обговорення представленого комісією К. Грота проекту нової системи покарань – «Про основні положення, що мають служити керівництвом при перетворенні тюремної частини і перегляді Уложення про покарання», який набув силу закону в грудні 1879 р. Негативним аспектом даного закону можна вважати той факт, що він не містить будь-яких конкретних вказівок щодо термінів його реалізації, більш того він наголошує на необхідності поступового влаштування нових та реконструкції існуючих місць позбавлення волі. Тобто, держава, виходячи з наявних умов і можливостей, регламентувала здійснення заходів щодо модернізації системи ув'язнення на невизначений час, не встановлюючи при цьому будь-яких конкретних часових рамок.

Варто також враховувати, що основною перешкодою проведення вдалих реформ залишався брак коштів. За таких умов не могло і мови бути про корінні перевтілення тюремних частин в короткі терміни. Саме тому комісією і

підкреслювалася необхідність поступової побудови тюремних закладів, виходячи з наявних можливостей та умов. Так, наприклад, в 1875 році на тюремні витрати необхідно було виділити 500 313 рублів, в той час, як виділено було 300 000 рублів, а в 1879 році, замість запрошених 737 000 рублів ГТУ отримало тільки 177 500 (аналогічний стан справ зберігся і в наступні роки) [56, с. 356]. Таким чином, вже в перший рік свого існування Головне тюремне управління отримало тільки 25% необхідних йому коштів. Це вважають найголовнішим фактором, що стримував проведення перетворень в тюремному секторі країни [150, с. 65].

М. М. Гернет у зв'язку з цим небезпідставно називав проект комісії "мертвонародженим", оскільки не наступили ніякі корінні зміни в порядку та в умовах відбування покарань у вигляді позбавлення волі [1, с. 246].

Що стосується українських губерній імперії, то більшість тюремних установ перебувала в незадовільному стані. В них катастрофічно не вистачало бюджетного асигнування на утримання тюремної частини. Що ж до переповненості місць позбавлення волі, то пенітенціарні установи українських губерній були вельми перенасиченими в'язнями [3, с. 93]. На кінець 1881 року переповненість місць позбавлення волі в Російській Імперії становила 25% [4, с. 245]. В той же час в деяких українських губерніях ці цифри були в кілька разів вище (у Волинській – 120%, Подільській – 70%, Київській і Полтавській – 50%). Усього ж на 9 400 місць припадало 13 358 ув'язнених [2, с. 93].

Разом з тим, не можна не погодитися з С. Л. Гайдуком, який вважав, що цей документ все ж здійснив досить вагомий вплив на тюремну політику держави. Перш за все позитивний аспект полягає в тому, що в документі дається реалістична оцінка фактичного стану справ в системі місць позбавлення волі в цілому, і в сфері забезпечення правового становища засуджених до позбавлення волі, зокрема, а також наочно продемонстрована необхідність її реформування. Інший вчений, В. А. Фефелов охарактеризував цей нормативний акт як такий, що визначив на десятиліття розвиток кримінального і тюремного законодавства в напрямку його подальшої демократизації [154, с. 116]. Відповідно до цього закону, визнавалось доцільним виокремлювати чотири види місць ув'язнення: каторжні в'язниці, виправні будинки, в'язниці і

арештанські будинки. Особлива увага приділялась влаштуванню одиночних камер та введенню одиночної системи ув’язнення у виправних будинках, роз'єднуючи арештантів на ніч та в неробочий час. Однак, такий підхід до ізоляції ув'язнених не міг бути втілений на практиці в короткі терміни внаслідок нестачі грошових асигнувань.

Запропоновані чотири види місць позбавлення волі повинні були замінити собою кілька інших видів ув’язнення, згідно з діючим на той час законодавством: каторжна в'язниця – каторжні роботи трьох видів (роботи на рудниках, фабриках та кріпосні роботи), які в майбутньому Законом від 11 червня 1885 року були об'єднані в один. Запропоноване закриття робочих і гамівних будинків відбулося аналогічно лише за Законом від 24 квітня 1884 року. Однак, на практиці названі будинки перестали існувати раніше, ще в 1883 році, коли їх фактично залишалося тільки три [146, с. 52-53].

Таким чином, необхідність реформування пенітенціарної системи Російської імперії у другій половині XIX ст. була зумовлена як бурхливими процесами ствердження нових суспільних відносин, так і невідповідністю кримінального законодавства, що проявлялося не лише в умовах утримання засуджених, а й відсутності цілісної загальнодержавної тюремної системи та центрального державного органу управління пенітенціарними установами [245, с. 35]. Розмаїття видів місць позбавлення волі, що суттєво відрізнялись за призначенням, режимом утримання в’язнів, різним відомчим підпорядкуванням, страждали від відсутності чіткої нормативної бази та недостатнього фінансування.

В цілому, реформа пенітенціарної системи Російської імперії в другій половині XIX ст. стала не лише нагальною потребою вищого керівництва, а й конкретним елементом державної політики, в розробку теоретичних та законодавчих основ якої залучалися провідні вчені та науковці даної галузі. До позитивних зрушень реформування пенітенціарної системи, перш за все, варто віднести гуманізацію відбування покарань засуджених (арештантська праця перестає бути засобом вирішення державних економічних та колонізаційних завдань) та процес модернізації організаційно-управлінських основ існування

пенітенціарної системи. Разом з тим, неспроможність держави в належному фінансуванні пенітенціарних закладів не дозволила на практиці суттєво покращити стан справ у місцях позбавлення волі, де, окрім неналежних умов утримання засуджених, так і збереглася їх катастрофічна переповненість. З огляду на проведений аналіз, можна дійти висновку, що проведена реформа покращила управлінську діяльність пенітенціарних закладів, але докорінно не змінила суть пенітенціарної політики держави.

Незважаючи на всі вищезгадані труднощі, з якими зіштовхнулось ГТУ в перші ж роки свого існування, орган продовжував активно втілювати державну політику та шукати шляхи покращення та вдосконалення функціонування тюремних установ.

Отже, спершу ГТУ розгорнуло діяльність в сфері забезпечення належного облаштування тюремних приміщень. У зв'язку з тим, що сум, які виділялися урядом, явно бракувало, спорудження нових тюремних будівель було обмежено, акцент робився на пристосуванні під тюремні приміщення вже існуючих будівель. За час з 1879 року по 1889 рік, згідно з підрахунками А. Н. Маланкіна, на будівництво нових споруд було витрачено понад 3 млн. рублів, у тому числі 1,4 млн. рублів на спорудження Санкт-Петербурзької одиночної в'язниці, а на пристосування і перебудову існуючих будівель – до 4,4 млн. рублів. Коли було можливо, для здешевлення будівництва тюрем та облаштування існуючих застосовувалася праця арештантів[149, с. 45].

В 1881 році був заснований Особливий комітет при Міністерстві юстиції для перегляду діючих норм кримінального закону і розробки нового кримінального уложення. З урахуванням того, що комітетом при аналізі існуючого становища в’язниць було заявлено, що в місцях позбавлення волі не можливо займатися перевихованням в’язнів, а, навпаки, там вони набували багатий запас злочинних знань, комітет запропонував радикально змінити порядок відбування покарання у вигляді позбавлення волі, зробивши акцент на відхід від казарменого типу розміщення злочинців [152, с. 141]. І хоча дана пропозиція була теоретично правильною, реалізувати задум на практиці було

неможливо, що і констатувало ГТУ. Адже облаштування для всіх ув'язнених осіб Російської імперії приміщення для одиночного утримання вимагало б непосильних матеріальних витрат.

З моменту утворення ГТУ в губерніях створювалися губернські тюремні інспекції. Головні тюремні інспектори з центру ревізували губернії. Про свою діяльність управління щорічно звітувалося. Перший такий звіт охопив період з 16 липня 1880 року до кінця 1881 року. В цьому звіті відображався хаотичний стан місць позбавлення волі. Загальна кількість в'язниць, не рахуючи поліцейських арештантських приміщень, сягала 767. Кількість тюремного населення станом на 1882 рік становила 93 108 людей. Таким чином, новий центральний орган з перших же кроків своєї діяльності мав у своєму розпорядженні майже стотисячну армію ув'язнених [56, с. 13].

За існуючих умов переповнення арештантських місць на 25% та неспроможності держави у достатньому фінансовому забезпеченні (як для будівництва нових закладів позбавлення волі, так і для облаштування існуючих) не могло і мови бути про корінні перетворення тюремної системи в короткий час. У зв'язку з цим К. К. Грот писав, що «при існуючому стані тюремної системи, на долю нового управління (мається на увазі ГТУ) припадає багато праці перед тим, як з'явиться реальна можливість приступити до реформаторських дій» [1, с. 243].

Вже протягом перших 5 років діяльності ГТУ було створено 24 губернські тюремні інспекції (на Україні – у Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській і Чернігівській губерніях). Однак у 1895 році реорганізація місцевого управління тюремною частиною була призупинена. Це було пов'язано з передачею ГТУ з-під юрисдикції Міністерства внутрішніх справ до Міністерства юстиції. Таким чином, ГТУ не виконало одного із основних завдань – скасування багатоначальності в управлінні місцями ув'язнення та його централізації у своїх руках [94, с. 232-233].

До кінця XIX – початку XX ст. статистика свідчила про зростання злочинності в Російській імперії, відповідно зростала і кількість тюремного населення, так в 1909 році число арештантів становило 178 000 тисяч осіб. В той

же час, за період з 1886–1902 рр. були побудовані 56 в'язниць (на 10614 осіб), реконструйовано під місця позбавлення волі 28 будівель (на 9613 осіб), придбано для використання в якості тюремних приміщень 28 приватних будинків (на 1965 осіб). При цьому 6 в'язниць були влаштовані по системі одиночного ув'язнення, що все ж таки свідчить про певний намір ГТУ хоча б частково реалізувати план комісії. Не дивлячись на вказане збільшення кількості в'язниць, переліміт арештантів залишався хронічним, в тому ж 1909 році цей показник залишився на позначці 25% [152, с. 143].

З огляду на проведений аналіз можна дійти висновку, що проведена реформа покращила управлінську діяльність пенітенціарних закладів, але докорінно не змінила суть пенітенціарної політики держави. Тому, можна констатувати, що не дивлячись на всі зусилля Головного тюремного управління, умови відбування покарання арештантами майже не змінилися. І хоча пенітенціарне законодавство Російської імперії станом на початок XX століття відображало сучасний стан інституту позбавлення волі, на практиці втілити в життя норми та приписи виявилося досить складним завданням. Важливою складовою частиною досліджуваного періоду стала тюремна політика, проведенню якої зі сторони царської влади приділялося все більше уваги.

Тюремні установи і дійсно становили собою найважливішу частину карального механізму Російської імперії. Економічні, політичні, релігійні чинники, а також звичаї і традиції зазвичай здійснювали вагомий вплив на їх організацію та розвиток.

Із моменту створення Головного тюремного управління у 1879 році як центрального управлінського органу пенітенціарної системи в Російській імперії та тюремних інспекцій як місцевих управлінських органів, підзвітних Головному тюремному управлінню спостерігається намаганням імперської влади впорядкувати систему управління тюрмами імперії, для чого створюються міжвідомчі комісії, уповноважені на складання проектів удосконалення законодавства, яке регулювало подальше втілення тюремної реформи на практиці.

Протягом пореформеного періоду спостерігаються спроби покращення умов утримання арештантів, зокрема, реконструкція занедбаних тюремних будівель та побудова нових. При цьому державного фінансування катастрофічно не вистачало. Внаслідок переповнення тюремних закладів утримувати в'язнів окремо за статтю та видом скоєних злочинів майже не вдавалось. Попри негативні аспекти утримання в'язнів, що й досі мали місце, були й певні позитивні зрушення у політиці самодержавства, зокрема, держава уже не використовувала арештантів в економічних цілях та цілях колонізації. Все ж побутові умови у тюрмах імперії, можливість зайняття в'язнів роботами залишались на найнижчому рівні та потребували подальшого реформування.

Більшість науковців притримуються думки, що тюремна реформа так і не була завершена в Російській імперії, причинами чого послужили відсутність відповідної матеріальної бази, ізольований підхід до вирішення назрілих проблем, тривала протяжність проведення реформи в часі, а тому її непослідовність, тощо.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

3. 1. Нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі

На наш погляд, важливим фактором вивчення конкретно-історичного аналізу організації та діяльності в'язниць в Російській імперії виступає врахування регіонального історичного контексту Волинської губернії в ході процесу загальноімперської модернізації. Мова йде не лише про тюремну реформу 1879 року, яка входила до числа пізніх реформ тієї епохи, а й про попередні перетворення і специфіку їх регіональної реалізації. Тому, одним із завдань дисертації є вивчення змісту даного регіонального історичного контексту, який, з нашої точки зору, був вельми істотним і полягав в наступному.

Кінець XVIII – початок XIX ст. як для України в цілому, так і для Волині зокрема, став часом важливих політичних і соціальних змін. Ці зміни були започатковані наприкінці XVIII ст., коли в результаті трьох поділів перестала існувати Річ Посполита.

Ще під час першого поділу Польщі (1772 р.), південна частина Кременецького повіту Волинського воєводства, а саме, міста: Збараж, Залозці, Підкамінь відійшли до Австрії. Все ж подальша доля Волині виявилася пов'язаною з Російською імперією, до складу якої вона потрапила внаслідок другого і третього поділів Польщі (1793, 1795 рр.).

13 квітня 1793 року зі східної частини колишнього Волинського та північної частини Київського воєводств Речі Посполитої була створена Ізяславська губернія, а в 1795 р. до її складу була включена й західна частина Волині.

Указом від 1 травня 1795 року проголошувалося створення Брацлавської, Волинської і Подільської губерній. Таким чином Ізяславську губернію, яка була створена в 1793 р. після третього поділу Речі Посполитої, було перейменовано на Волинську.

Адміністративним центром губернії було визначено місто Звягіль з перейменуванням його у Новоград-Волинський. Однак, через відсутність у місті будівель для розміщення губернських адміністративних установ їх тимчасово розмістили у Житомирі. Офіційно Житомир було затверджено центром Волинської губернії царським указом від 20 червня 1804 р. В той же час остаточно визначився й адміністративно-територіальний устрій новоствореної губернії, яка була поділена на 12 повітів. З незначними змінами такий адміністративний поділ проіснував до початку XX століття.

З найбільш суттєвих змін слід відмітити, що в 1844 році зі складу Житомирського повіту було виділено містечко Бердичів з округою та утворено Бердичівський повіт, який приєднали до Київської губернії.

Система губернського управління складалася з губернатора, губернського правління та губернських установ галузевого управління – казенної палати, рекрутської присутності, присутності поліції, суду та інших органів, підпорядкованих губернаторові. Губернське державне управління здійснювалося за участю станових органів – дворянського зібрання на чолі з керівниками дворянства.

У підпорядкуванні губернського апарату знаходився повітовий апарат управління. Він був створений у першій половині XIX ст. Система повітового управління, головну роль в якій зіграв земський суд, включала повітове казначейство, митні установи та повітове правління державних маєтностей. Земський суд був одночасно адміністративно-поліцейським і судовим органом, виконував функції нагляду за станом громадського порядку та здійснював правосуддя. Система повітових установ складалася з повітового керівника дворянства і повітових дворянських зборів, яке обирало чиновників на деякі адміністративні та судові посади.

Для посилення своєї влади й проведення політики боротьби проти революційних і визвольних рухів, царський уряд будував систему управління за військовим зразком. Були створені генерал-губернаторства на чолі з військовим генерал-губернатором, який користувався майже необмеженою владою і впроваджував у життя політику уряду на місцях. Волинська губернія зокрема входила до Київського генерал-губернаторства.

Варто зазначити, що обов'язковим атрибутом усілякої держави, незалежно ні від епохи, ні від політичного режиму, який панує у суспільстві, є тюрма. Місця позбавлення волі на території українських губерній, і в тому числі Волинської губернії, були невід'ємною частиною кримінально-виконавчої системи імперії і їхня діяльність регламентувалася загальноімперським законодавством.

Кримінально-виконавча політика будь-якої країни реалізується, в першу чергу, шляхом прийняття конкретних законів. Право виступає основним засобом вираження та закріплення державної політики, тому основні тенденції кримінально-виконавчої політики на будь-якому етапі розвитку відображаються в правових нормах, які і регулюють виконання покарання.

Розвиток тюремного питання періоду XVIII ст., як правило, пов'язують саме з Катериною II, за часів правління якої і була утворена Волинська губернія як адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії. Так, в 1767 році, ще до так званих поділів Речі Посполитої, Катерина II публікує свій відомий «Наказ комісії щодо розробки проекту нового уложення»[174]. Створення даного проекту пов'язують з впливом та бажанням привнести європейський тюремний досвід, втілити пенітенціарні ідеї, взяті з праць Джона Говарда, Шарль-Луї де Монтеск'є та Чезаре Беккаріа. Попри те, що Волинської губернії в складі Російської імперії ще не існувало, даний наказ містив ряд важливих для розвитку тюремної системи положень, які бути втілені в життя лише значно пізніше і в подальшому мали вплив на формування пенітенціарного законодавства імперії в цілому і Волинської губернії зокрема.

Наступною помітною подією в кримінально-правовому житті країни стала поява в 1775 році нормативно-правового акту – Установи для управління губерній

[190], який вперше повинен був врегулювати питання управління місцями позбавлення волі на місцевому рівні. Згідно з даним документом, європейська частина Російської імперії підрозділялася на губернії (з населенням 200–300 тис. чол.) і повіти (20–30 тис. чол.). Губернатор за допомогою губернського правління очолював губернію. Серед численних обов'язків губернатора була і підтримка громадського порядку, що, в свою чергу, включало організацію виконання покарання у вигляді позбавлення волі [154, с. 28]. Більш того, відповідно до цього нормативно-правового акту, система виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, поповнилася покаранням у вигляді утримання в гамівних будинках. У такі будинки направлялися особи за вироком суду на підставі наказів громадського піклування, на прохання батьків або трьох родичів, а також на вимогу поміщиків. Таким чином, метою створення таких гамівних будинків повинно було стати виправлення і перевиховання розміщених туди осіб через обов'язкове залучення їх до праці за дрібні правопорушення [4, с. 42]. Окрім гамівних будинків, в 1783 році з метою найкращого впливу на категорію дрібних правопорушників (злодіїв, грабіжників, шахраїв) створюються робочі будинки. Однак, засновані нові місця ув'язнення погано розвивалися через брак коштів і відсутність централізованого управління тюремними установами. Згодом робочі будинки перетворилися в звичайні місця ув'язнення для осіб, які вчинили злочини. Що ж стосується Волинської губернії, то дані нововведення через брак коштів не дійшли до околиць імперії та не були реалізовані.

Не полишаючи сподівань привнести щось нове та змінити стан справ в тюремній системі в 1787 році Катерина II створює проект Статуту про тюрми. Згідно з проектом, увага приділяється влаштуванню тюремних будівель і умов утримання ув'язнених. Передбачається поділ в'язниць на кримінальні і цивільні; кримінальні в'язниці, в свою чергу, поділялися на ті, в яких обвинувачені перебували під слідством; ті, в яких обвинувачені перебували до винесення судового вироку; та ті, в яких розміщувалися вже засуджені арештанти. Таким чином, вперше ставиться питання про відокремлення осіб, які знаходяться під слідством, від засуджених і градації ув’язнення в залежності від тяжкості

злочину. Більш того, передбачався розподіл ув'язнених за статевою ознакою. Проектом докладно регламентується внутрішнє облаштування тюремних будівель з детальним описом камер. Регламентувався внутрішній розпорядок тюремних установ: прийом їжі, огляд приміщень персоналом, робота в'язнів. Особлива увага в Проекті приділялася діяльності тюремного персоналу, а саме, визначалися конкретні тюремні посади та коло їх прав та обов’язків.

Як відомо, даний проект так і не став законом, але сама його поява може свідчити про те, що питання влаштування місць позбавлення волі віднайшло інтерес зі сторони вищого керівництва держави, чого вже досить тривалий відрізок часу не відбувалося в Російській імперії. Але навіть у випадку затвердження даного проекту його положення, на нашу думку, неможливо було б втілити у життя, адже в кінці XVIII століття на будівництво нових, ремонт існуючих в’язниць та на підготовку кваліфікованого тюремного персоналу, як і раніше катастрофічно не вистачало коштів.

Отже, аналіз розвитку інституту покарання у вигляді позбавлення волі в другій половині – кінці XVIII століття в Російській імперії свідчить про те, що існуючий стан справ не дозволяв в повній мірі впровадити передові ідеї Катерини II в тюремній сфері. Більш того, новоприєднані території, в тому числі територія Волинської губернії, катастрофічно різнилися між собою за соціально-економічним розвитоком з іншими регіонами імперії, тому створити єдину систему виконання покарань у вигляді позбавлення волі в короткі терміни було неможливо. Перш за все, необхідно було провести дослідження існуючого стану в’язниць новоприєднаних земель. Тому, враховуючи величезні території, з яких складалася Російська імперія, та відсутність розвинених комунікацій, державне управління основними сферами життя втілювалося надзвичайно довго, адже тільки для того, щоб донести рішення верховної влади на місця, необхідно було чекати інколи декілька місяців.

Перша половина XIX ст. характеризується досить істотними змінами в системі управління державними справами, про що свідчить, перш за все, створення міністерств і Державної Ради, а також збільшення кількості

законодавчих ініціатив у регулюванні різних сфер суспільного життя, підтвердженням чому є видання Зводу законів Російської імперії. У контексті нашої проблематики привертає увагу та обставина, що правова регламентація системи місць позбавлення волі в першій половині XIX ст. знаходить нарешті логічну завершеність. Розрізнені раніше управлінські рішення в пенітенціарній сфері, закони та інші правові акти акумулюються в таких великих пенітенціарних документах як Правила Товариства піклувального про тюрми, Статут щодо засланних осіб та Звід установлень та статутів щодо утримуваних під вартою [1, с. 150-151].

Створення Правил Товариства піклувального, як і самого Товариства, були законодавчо закріплені законом «Про заснування в Росії Товариства піклувального про тюрми» від 19 липня 1819 року [179]. Відповідно до цього нормативно-правового акту, Правила Товариства складалися з 25 пунктів. Вони регламентували його діяльність, визначали цілі і завдання, які полягали в перевихованні та покращенні умов утримання арештантів. Дана подія стала першою спробою залучення громадськості до проблемних питань пенітенціарних закладів Російської імперії. Однак, втілити це в життя та створити справді дієвий громадський контроль за порядком та умовами утримання арештантів в місцях позбавлення волі в повній мірі не вдалося, адже створення Товариства стало можливим завдяки впливу західноєвропейських течій реформування пенітенціарних установ, а не було результатом внутрішніх передумов реформування кримінально-виконавчої політики. Більш того, Товариство піклувальне створюється урядом, а не вітчизняним громадським рухом, тому, як наслідок, Товариство відразу стало частиною державного механізму, оскільки обрання та призначення Президента Товариства піклувального залежало безпосередньо від волі імператора [151, с. 97-99].

Першим кодифікованим нормативним актом, що регулював питання виконання покарання у вигляді заслання на поселення і каторжних робіт, став Статут щодо засланих осіб 1822 року [191]. З початку XIX століття число засланих осіб стало швидко зростати. Якщо в 1803 році їх загальна чисельність

становила 2291 осіб, то в період з 1807 по1822 роки ця цифра щорічно зростала на 11-12 тис. осіб [152, с. 64]. Так, за статистичними даними відомого дослідника сибірського заслання Є. М. Анучина, загальна кількість засланих осіб в Сибір за період з 1827 по 1846 роки склала вже цілих 159 755 осіб. Інший відомий фахівець в галузі дореволюційної статистики С. С. Остроумов взагалі визначає кількість засланих до Сибіру за період з 1807 року по 1898 рік в 864 823 чоловік. Більш того, на його думку, без перебільшення можна вважати, що загальна чисельність засланих осіб до Сибіру в XIX столітті склала близько 1 млн. осіб [153, с. 40]. Збільшення масштабів застосування заслання стимулювало уряд Російської імперії прискорити процес правового регулювання даного виду покарання, оскільки фактичне положення тисяч осіб повністю залежало від місцевої влади і, як результат, призводило до різноманітного стану справ на місцях, що не могло не послаблювати державний механізм управління в даній сфері. Даний нормативно-правовий акт складався з Попередніх положень та тридцяти п'яти глав, назви яких відображають спектр проблем даного виду покарання, а також додатку, який містив зразки оформлення документів щодо засланих осіб. Статут щодо засланих осіб регулював такі питання як: відправлення, рух, прийом засланих осіб, обов'язки міської і земської поліції з супроводження засланих осіб, обов’язки супровідної варти, постачання продовольства, питання щодо хворих і нездатних до роботи осіб.

Таким чином, вперше в історії Російської імперії була створена єдина система етапування арештантів на величезні відстані. Окрім цього, був законодавчо закріплений і сам термін «етап», хоча в документах він вживався ще з XVIII століття, коли володіння французькою мовою стало базовим для освіти дворянства, а більшість технічної термінології того часу запозичувалася з Франції. Термін «етап» у всіх його значеннях, включаючи тюремний, походить від французького «Etape» – крок, ступінь.

На території Волинської губернії функціонувала тільки одна етапна в’язниця, а саме – Радзивиловська в’язниця. Станом на 1879 рік, в’язниця складалася з 6 камер та 1 карцеру [175, с. 57-58]. Окрім Радзивиловської етапної

в’язниці, у Волинській губернії функціонували також одна губернська в’язниця у місті Житомир та 11 повітових, серед яких і Рівненська тюрма, яка була свого часу центральною в'язницею Західної Волині. Так, за даними польських архівних джерел, за царської Росії вона призначалася не тільки для відбування покарань, а була головною пересильною тюрмою для кримінальних і політичних злочинців, звідки вони великою зібраною групою вирушали пішки до Сибіру. Як йдеться у архівних джерелах, навіть після побудови залізниці ув'язнених не перевозили потягом. Восени та взимку засуджені перебували у Рівненській тюрмі, а навесні пішки вирушали до селища Олександрія поблизу Рівного до річної пристані на Горині. Далі – річкою до Києва, а звідти – переважно пішки до Сибіру [176].

Таким чином, даний документ охоплює практично весь спектр проблем, пов'язаних з супроводженням і становищем цієї категорії ув’язнених на поселеннях і каторжних роботах. З іншої сторони, даний документ не містить норми про цілі, завдання і основні принципи покарання у вигляді заслання. Тому можна констатувати, що хоча Статут щодо засланих осіб не був досконалим, але став першим діючим нормативно-правовим актом, який регламентував фактично всі питання щодо виконання одного із основних в першій чверті XIX ст. виду покарання – заслання, і визначив розвиток кримінально-виконавчого законодавства майже до кінця XIX ст..

Після прийняття Статуту щодо засланих осіб темпи регулювання державної політики Російської імперії значно прискорилися. Так, в 1831 році була прийнята Інструкція наглядача губернського тюремного замку. В контексті послідовності розвитку пенітенціарної політики в Російській імперії варто виділити ту обставину, що в Інструкції вперше комплексно врегульовані питання виконання покарання у вигляді позбавлення волі. Незважаючи на те, що даний документ не був затверджений законодавчо у вигляді статуту, він став обов’язковим до виконання на всій території Російської імперії. Більш того, про важливість даного документу свідчить і та обставина, що згодом ця Інструкція стала додатком до Зводу установлень та статутів щодо утримуваних під вартою [1, с. 186-187].

Звід установлень та статутів щодо утримуваних під вартою (прийнятий в 1832 році і в 1842 році доповнений) став першим і єдиним для всієї країни правовим актом, що регулював правове становище засуджених осіб за вчинення кримінальних злочинів та регламентував всі види позбавлення волі, а не тільки тюремне ув'язнення. І в цьому полягає його головна перевага.

Звід установлень та статутів щодо утримуваних під вартою перевидавався в 1857, 1886 і 1890 роках. Слід зазначити, що Статут, перевиданий у 1857 р. містив 1130 статей, а Звід від 1886 р. складався всього з 400 статей. Така істотна зміна пояснюється виключенням тих статей, які належали до скасованих від 24 квітня 1884 р. видів покарань, а саме ув’язнення в гамівні та робочі будинки. Зміст інших положень в Зводі залишилися без змін. Звід, перевиданий 1890 р. майже цілком повторив видання 1886 року і діяв 27 років [153, с. 82].

Коло проблем, які регулювалися в Зводі, було досить різноманітним – це і управління місцями ув'язнення, умови і порядок тримання під вартою, забезпечення арештантів одягом і харчуванням, їх лікування, будівництво та ремонт в'язниць, переведення арештантів. Цікаво зауважити, що стаття 1 Зводу досить чітко визначала поняття «утримання під вартою». Воно використовувалося або як засіб охорони особи, яка обвинувачується в злочині, доки не буде вирішено питання її вини, або як міра покарання. Відповідно до статей 19-23 Зводу, арештанти повинні були утримуватися порізно в залежності від статі особи, віку, стану, виду і характеру вчиненого злочину. Варті уваги також деякі положення Зводу щодо повноважень і відповідальності начальника тюрми та варти (статті 29-33). Закон встановлював досить суворі стягнення щодо осіб, винних у втечі арештантів. Про всі події в тюрмі, а також про хід розслідування того, що сталося, адміністрація місця позбавлення волі була зобов'язана доповідати імператору [4, с. 67-71]. Попри регламентацію низки питань щодо умов утримання осіб у місцях позбавлення волі, втілити ці приписи у життя у всіх куточках імперії було неможливо. Про це свідчать і архівні дані, знайдені нами в Центральному державному історичному архіві у місті Києві. Так, у Волинській губернії в 1834 році лише у Житомирі та Новоград-Волинську в’язниці функціонували у

державних будівлях, в інших же містах губернії місця позбавлення волі функціонували в старих найманих будівлях та вирізнялися вкрай незадовільними умовами. Більш того, існують відомості про те, що не вистачало коштів навіть на харчове забезпечення арештантів, не говорячи вже про будівництво нових тюрем для виконання норм належного утримання в'язнів [177, с. 52].

В цілому, Звід установлень та статутів щодо утримуваних під вартою досить поверхнево торкався багатьох проблем організації тюремної справи у місцях позбавлення волі. Але названі його розділи намітили основні тенденції в розвитку тюремної системи, які потребували подальшої розробки та законодавчого закріплення.

Як зазначалося вище, подальший розвиток кримінально-виконавчої політики пов'язаний з прийняттям та затвердженням 15 серпня 1845 року Уложення про покарання кримінальні та виправні [192], яке набуло чинності 1 травня наступного року, а зі змінами і доповненнями протягом більш ніж сімдесяти років визначало характер кримінальної політики в Російській імперії.

Згідно з Уложенням, існувало чотири головні види місць ув'язнення: тюрми, робочі будинки, арештантські роти і гамівні будинки. Тюремні замки і остроги призначалися переважно для підслідних і підсудних арештантів, хоча там перебували засуджені і за малозначну провину. Робочі будинки призначалися для осіб, не звільнених від тілесних покарань, та замінювали пожиттєве заслання у віддалені губернії, окрім сибірських, а також для осіб з привілейованих класів. У робочі будинки поміщики могли віддавати своїх селян для виправлення, а товариства міщанські й цехові – своїх членів. Робота підрозділялася на три ступеня залежно від тяжкості, а арештанти – на два класи – вищий і нижчий.

У гамівні будинки поміщалися, окрім засуджених, діти на вимогу батьків і селяни за бажанням поміщиків за непокору або дурне життя. В основу Уложення було покладене чотиричленне розподілення інтересів, зокрема, ті, що захищають інтереси держави, релігії, суспільства, окремих осіб. Уложення було складене на казуальній основі, оскільки в тогочасному суспільстві панували переважно станові традиції. В цьому документі передбачалась надзвичайно складна система покарань, які

підрозділялися за розрядами, видами і ступенями. Передбачалося 11 видів покарань, розділених на 35 ступенів залежно від тяжкості [2, с. 70]. Всі покарання поділялися на кримінальні та виправні. В цілому, дана система покарань стала менш жорстокою у порівнянні з Соборним уложенням 1649 року та Військовими артикулами 1715 року, але й досі містила ряд сурових норм. Так, до покарань кримінальних були віднесені:

1) позбавлення всіх прав власності та смертна кара;

2) позбавлення всіх прав власності та заслання на каторжні роботи;

3) позбавлення всіх прав власності та заслання на поселення до Сибіру;

4) позбавлення всіх прав власності та заслання на Кавказ.

До виправних покарань належали:

1) втрата всіх спеціальних прав і привілеїв та заслання в більш або менш віддаленні регіони Сибіру з тимчасовим ув'язненням або без нього;

2) заслання на поселення, окрім сибірських, в більш віддалені та менш віддалені віддалені губернії з втратою всіх спеціальних прав і привілеїв, з ув'язненням чи без нього;

3) тимчасове ув'язнення у фортеці з позбавленням деяких спеціальних прав і привілеїв або без втрати таких прав і привілеїв;

5) тимчасове ув’язнення в тюрму;

6) короткостроковий арешт;

7) догана в присутності суду: зауваження, грошове стягнення [165, с. 20].

Проте, як показувала практика, найчастіше покарання у вигляді поміщення в робочі і гамівні будинки замінювалося тюремним ув’язненням, наявна система місць позбавлення волі була громіздкою, тому виконання закону при реалізації каральної політики ускладнювалося і закон залишався мертвою буквою. Фактично, диференціації каральних установ майже не існувало, засуджені до позбавлення волі утримувались здебільшого разом без розподілення та без залучення їх до роботи, в звичайних тюремних замках або острогах. Пропоновані законом відмінності між робочим будинком та гамівним будинком здебільшого так і залишалися припущенням, унаслідок чого в 1884 р. ці установи були ліквідовані.

Попри наявні недоліки, створення даного нормативно-правового акту вплинуло і на формування ряду позитивних зрушень, до яких, як зазначав М. М. Гернет, перш за все, варто віднести той факт, що з прийняттям Уложення про покарання в 1845 році відбулася істотна зміна в розвитку інституту правового становища засуджених до позбавлення волі в Російській імперії в порівнянні зі Зводом установлень та статутів щодо утримуваних під вартою від 1832 р. З моменту прийняття Уложення позбавлення волі стане в Російській імперії основним видом кримінального покарання. В період з 1847 по 1851 роки питома вага засуджених до різних видів позбавлення волі становила в середньому вже близько 30% від усіх засуджених, тоді як раніше ця цифра не перевищувала позначки 9-10% [55, с. 49-51].

Підсумовуючи, варто наголосити, що недієвість кримінального закону в частині визначення видів місць позбавлення волі та неможливість створення єдиної системи місць позбавлення волі на практиці, змушували владу шукати способи втілення змін у здійсненні кримінальної політики, а тому ставили на порядок денний питання про необхідність проведення тюремної реформи.

Так, в 1864 році в процесі проведення прогресивної судової реформи, під впливом буржуазних віянь одночасно почалися спроби здійснити і тюремну реформу.

Кримінально-виконавча система Російської імперії становила собою складний комплекс державних установ з певним правовим статусом і організаційно-управлінською структурою, встановленими законодавчими та відомчими нормативними актами. Тому, як зазначалося вище, у процесі здійснення реформи пенітенціарної системи Державна Рада прийняла рішення зосередити управління місцями позбавлення волі в Міністерстві внутрішніх справ. 27 лютого 1879 року було утворено центральне тюремне відомство – Головне тюремне управління, що входило спочатку до складу МВС, а з 1895 року до Міністерства юстиції. Таким чином, Головне тюремне управління як орган центрального управління почало визначати основні напрямки та зміст реформи пенітенціарної системи, окрім цього, воно провело досить активну нормотворчу діяльність. Було видано значну кількість нормативно-правових актів, що

регулювали окремі питання виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Така активність тюремного управління пояснювалась гострою потребою у регулюванні цієї сфери суспільних відносин, оскільки вирішення пенітенціарних питань, як це було і раніше, стримувалося невизначеністю напрямків розвитку кримінальної політики на державному рівні, а також затримкою процесу обговорення проекту нового Кримінального Уложення, яке затягнулося майже на два десятиліття та було затверджене лише 22 березня 1903 року.

До створення ГТУ нормативні положення другої половини XIX ст. розроблялися тюремним департаментом Міністерства внутрішніх справ, однак основна маса нормативно-правових актів була видана саме ГТУ [193]. Видані Головним тюремним управлінням у вигляді циркулярів та інструкцій документи стосувалися в основному тюремних замків (тюрем), оскільки саме ці установи в другій половині XIX століття стали основними місцями позбавлення волі в системі пенітенціарних установ. Характерною рисою даних документів стало регулювання питань змісту самих покарань, пов'язаних з позбавленням волі, а також режиму утримання та стосувалися, в основному, проблем матеріально-побутового характеру і кадрового забезпечення тюремних установ.

Один з найважливіших аспектів діяльності тюремної системи був пов'язаний з будівельними нормами при спорудженні в'язниць. Так, Циркуляром від 13 квітня 1882 року визначалися основні засади, якими слід було керуватися при будівництві тюремних закладів. Передбачалося, зокрема, що будівлі кожної тюремної установи повинні бути, по можливості, огорожені таким чином, щоб зовнішня охорона здійснювалася двома вартовими, кожен з яких був би здатен спостерігати за двома сторонами огорожі. В тюрмі передбачався лише один вхід. Зовнішній вигляд будівель наказано було облаштовувати таким чином, при якому забезпечувався б належний нагляд. Зважаючи на це, будь-які виступи в будівлях, які порушували прямолінійність стін, вважалися небажаними [1, с. 253].

В арештантських приміщеннях сурово вимагалося розмежовувати утримуваних там чоловіків та жінок, а арештантів однієї статі – по можливості розділити в залежності від причин ув’язнення. В частині залучення арештантів до праці

пропонувалося, щоб майстерні будувалися лише щодо тих ремесел, які вимагали особливих пристосувань або з інших причин не могли проводитися в камерах, наприклад, ковальня або слюсарна майстерня. Церкви могли влаштовуватися, за винятком великих нових тюрем, лише в тих випадках, коли на будівництво таких було достатньо приватних пожертвувань. Якщо ж останніх не вистачало, то слід було обмежуватися влаштуванням молитовних кімнат [152, с. 149]. Більш того, регламентувалися вимоги щодо відведеної площі для кожного ув'язненого, а саме 18 квадратних метрів; на кожні два ліжка передбачалося не менше одного вікна, висота камери повинна була складати приблизно від 3 до 3,5 метрів. З огляду на неможливість втілення цих приписів у життя, більшість з них так і залишилися лише на папері.

Велика увага також приділялася запобіганню поширення епідемій у тюрмах. Лікування арештантів здійснювалося коштом держави із розрахунку 3 копійки на день на одного хворого. Тюремні лікарі мусили щомісячно надсилати в ГТУ санітарну звітність. З метою профілактики епідемій були прийняті Циркуляри № 7 від 1885 року, №28 від 1910 року, № 5 від 1911 року. Хворих на туберкульоз рекомендувалося переводити в місця позбавлення волі, розташовані в районах імперії з м'якшим кліматом, а схильних до захворювання утримувати в окремих камерах із застосуванням до них м'якшого режиму. В українських губерніях в Миргородській і Миколаївській тюрмах були влаштовані тюрми-санаторії для утримання арештантів-туберкульозників [2, с. 99-100].

Циркулярами №84 від 27 квітня 1872 року, №20 від 3 вересня 1881 року регулювалися окремі питання режиму утримання арештантів. Зокрема, вказувалося на необхідність проведення в тюремних закладах обшуків та оглядів, звертаючи, перш за все, пильну увагу на наявність у арештантів заборонених сторонніх предметів [1, с. 259].

ГТУ немало уваги приділяло регламентації діяльності тюремних служителів. Так, у Циркулярі від 16 вересня 1871 року вказувалося, що начальник тюрми в межах наданої йому влади не мусив допускати безцеремонного поводження арештантів з наглядачами та мав суворо переслідувати будь-яке ухилення арештантів від дотримання правил ввічливості і пристойності. Передбачалося, що начальник тюрми

мав право надавати арештантам можливість листування, побачення з родичами і знайомими, а також купівлю арештантами дозволених предметів за зароблені у в’язниці кошти. На нього покладалися обов'язки стежити, щоб вироби, що виготовляються в тюрмі, продавалися за вигідною ціною з дотриманням інтересів скарбниці, щоб усі тюремні будівлі утримувалися в чистоті і справності, відповідно до гігієнічних і протипожежних правил [2, с. 100].

Циркуляром від 20 жовтня 1901 року регламентувався дозвіл відправляти на змінні роботи арештантів, які були засуджені на термін менше ніж три роки та були благонадійними. У випадках, коли термін ув’язнення перевищував три роки, виведення засуджених на роботи проводилися лише за дозволом губернатора. Циркуляром від 3 березня 1888 року основним видом арештантської праці встановлювалися внутрішні роботи. Щодо зовнішніх робіт, пов'язаних з виведенням засуджених за межі місця позбавлення волі, містилися пояснення, в яких радилося обмежити їх проведення для арештантів губернських виправних відділень та найбільших повітових в’язниць. Проведення та залучення арештантів до зовнішніх робіт повинно було залежати від достатньої ефективності нагляду. Причому, при вигідності робіт за рахунок частини заробітку, що йде в прибуток місця позбавлення волі, могли бути найняті додаткові наглядачі; виведення арештантів на роботи поодинці або малими партіями не повинно було допускатися; бажано, щоб виведення менше 10 осіб допускалося з особливого дозволу місцевого цивільного начальства і за наявності всіх потрібних умов; арештанти малих партій або окремих груп повинні були виводитися на роботи на умовах кругової поруки з попередженням, що у разі втечі вся партія позбавляється права виведення на зовнішні роботи в майбутньому [152, с. 160].

Циркулярами №152 від 14 серпня 1859 року, №266 від 20 грудня 1866 року, №202 від 30 грудня 1868 року і рядом інших регулювалися питання організації режиму та умов утримання в’язнів у місцях позбавлення волі. Циркулярами №161 від 1 серпня 1867 року, №17 від 17 липня 1890 року, №11 від 31 травня 1892 року та №8815 від 6 липня 1900 року регламентувалися вимоги щодо сезонного одягу арештантів. Більше того, був виданий Циркуляр, прийнятий ще Міністерством внутрішніх справ №49 від

20 березня 1867 року, відповідно до якого арештанти при температурі -15 градусів та нижче на зовнішні роботи не відправлялися.

Таким чином, очевидно, що тюремне управління доклало значних зусиль для пошуку шляхів регулювання правового становища ув'язнених у місцях позбавлення волі. Свідченнями цього є не лише масив циркулярів та інструкції, які були втілені протягом цього періоду, а й розуміння необхідності узагальнення цих документів. Так, в грудні 1915 року була затверджена Загальна тюремна інструкція [183], яка увібрала в себе всі попередні подібні документи. Вона складалася з 4 розділів, 15 глав та 334 статей та комплексно регулювала правове положення ув'язнених у місцях позбавлення волі, зокрема, більшість прав даної категорії осіб отримали належне нормативне закріплення.

Підсумовуючи, варто відзначити, що даний період характеризується достатньо інтенсивним видавництвом нормативно-правових актів у вигляді циркулярів та інструкцій, в яких детально регулювалися різні питання, пов'язані з реалізацією покарань у вигляді позбавлення волі, і, перш за все, питання матеріально-побутового характеру та діяльності окремих працівників в'язниць. Разом з тим слід зауважити, що за своїм змістом система пенітенціарних установ суттєво не змінилася. У цьому контексті Головне тюремне управління проявило певну непослідовність, виступаючи, з одного боку, за необхідність якнайшвидшої розробки концепції реформування пенітенціарної політики та здійснення конкретних кроків по реалізації відповідних рішень, а з іншого боку, почало видавати акти, що не відповідали існуючому стану речей.

Наступний етап розвитку нормативно-правового забезпечення функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії пов'язаний з розробкою та прийняттям нового кримінального закону – Кримінального уложення 1903 року [194]. Даний нормативно-правовий акт став останнім кодифікованим кримінально-правовим актом в Російської імперії, робота над ним тривала понад двадцять років. До складу членів редакційної групи проекту входили передові вчені-пенітенціаристи того часу, а саме: М. С. Тагенцев, І. Я. Фойницький, М. А. Неклюдов, С. Е. Фріш, Г. Г. Савич, Є. Ю. Нольде та інші. Загальна частина Уложення була розроблена, в

основному, М. С. Таганцевим. Як зазначає І. В. Упоров в своїй роботі «Пенитенциарная политика России в XVIII–XX вв.», саме ця обставина вплинула на те, що в даному нормативно-правовову акті збереглися достатньо суворі покарання у вигляді заслання на каторжні роботи, хоча і з меншими термінами ув'язнення. Розробка проекту була закінчена вже в 1895 році. До 1897 року проект обговорювався в Міністерстві юстиції, з 1898 року – в Державній Раді, де до нього були внесені доповнення та виправлення. І тільки в кінці 1903 року проект був підписаний імператором, який в кінцевій редакції складався з 37 розділів та 687 статтей.

У порівнянні з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 року, перелік видів ув'язнення скоротився. Так, види покарань, пов'язані з позбавленням волі, відповідно до ст. 2 Кримінального уложення виглядали наступним чином: каторга, ув'язнення у виправний будинок, ув'язнення в тюремний замок, ув'язнення в тюрму та арешт. І хоча дана тенденція була позитивним аспектом вдосконалення кримінального законодавства, проте, враховуючи існуючий стан справ, і п'ять типів ув'язнення виступало громіздким. Так, питання пошуку критеріїв розмежування таких місць позбавлення волі, як виправні будинки та в'язниці і надалі залишалось актуальним.

Правове становище засуджених до каторги також зазнало істотних змін у порівнянні з Уложенням 1845 року. Значно спрощено назву та скасовано розподіл каторжних робіт на ступені, яких було сім. Скасовано тілесне покарання, яким раніше починалася реалізація покарання у вигляді заслання на каторгу. Відбулося скорочення максимального фіксованого терміну покарання. Всі ці зміни стали наслідком подій, які відбулися за півстоліття у житті суспільства Російської імперії, до числа яких слід віднести, перш за все, рух за скасування тілесних покарань, селянську реформу, а також поширення ліберально-гуманістичних ідей [157, с. 134].

Таким чином, поява даного нормативно-правового акта в правовій історії Російської імперії стала помітним кроком вперед у питанні розвитку інституту правового становища засуджених до позбавлення волі. Разом з тим, слід відзначити і недоліки Кримінального уложення. Так, спостерігалася певна невизначеність і суперечливість в найважливіших питаннях, пов'язаних з цілями покарання: в одних

випадках акцент робився на залякування, а в інших – на виправлення. Не було спільної позиції і щодо одиночного тюремного ув'язнення, доцільність якого неодноразово піддавалися сумніву з боку вчених і яке все ж отримало своє закріплення (ст. 18, 20). Такий стан речей відображав невизначеність в пенітенціарній політиці держави в цілому.

Після прийняття Кримінального уложення і аж до 1917 року правове становище засуджених до позбавлення волі в Російській імперії приципових змін не зазнавало. Виняткам є лише виданий у 1909 році Закон про умовно-дострокове звільнення осіб, які відбули ¾ встановленого судом терміну покарання, який усунув один з недоліків Кримінального уложення. Разом з тим, введення інституту дострокового звільнення активізувало перед державою завдання надання допомоги особам, які повертаються з місць позбавлення волі. Становище достроково звільнених осіб в більшості випадках було вкрай гнітючим. Адже в силу того, що суспільство не довіряло цій категорії людей, колишнім ув'язненим було важко знайти роботу, що спонукало злочинців до вчинення нових злочинів [1, с. 294].

Отже, в процесі свого розвитку законодавство, яке регулювало питання функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії, пройшло складний шлях формування і відображало основні тенденції як державної політики імперії в цілому, так і кримінально-виконавчої політики, зокрема. Таким чином, нормативно-правова база еволюціонувала від роздріблених норм, якими регулювалися окремі сторони кримінально-виконавчої сфери, до спеціального кримінально-виконавчого законодавства. Попри деякі успіхи, все ж проблеми практичного перевлаштування тюрем та правового регулювання інституту позбавлення волі вирішені не були. Основною перешкодою, як і раніше, залишалося неврахування реформаторами фактичного та наявного стану, в якому перебували місця позбавлення волі. Більш того, ситуація в регіонах імперії у місцях утримання арештантів, в тому числі і на території Волинської губернії, катастрофічно різнилися між собою. Регламентовані умови режиму утримання в'язнів не завжди забезпечувались та дотримувались навіть у центральних регіонах імперії, не кажучи вже про

Волинську губернію, де стан справ у місцях позбавлення волі знаходився не в найкращому стані, про що детально буде описано нижче.

3.2. Органи управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії

Становлення органів управління місцями позбавлення волі пройшло довгий шлях формування в системі органів Російської імперії та Волинської губернії зокрема. Неодноразово здійснювались спроби підвищити ефективність виконання покарання у вигляді позбавлення волі, однак, здійснити це без належного управління було неможливо. Так, протягом XVI–XVII століть пенітенціарна система знаходилося в децентралізованому стані, не існувало єдиного органу, який би комплексно був наділений повноваженнями управління місцями позбавлення волі. Тільки в кінці XVIII століття, що в часі співпадало з приєднанням територій Волинської губернії до Російської імперії, в системі управління тюремними установами починають відбуватися перші позитивні зрушення в цьому напрямку. Так, Катерина II, прагнучи централізувати управління тюремною справою, перш за все, здійснила спробу вдосконалення законодавства, що регулювало б таке управління. Таким документом став проект Статуту про тюрми, в якому йшлося про роздільне утримання арештантів за статтю та видом вчиненого злочину, про систему підпорядкування тюрем, а також про обов'язкові роботи для арештантів. Цей документ так і не був прийнятий, враховуючи невідповідність норм проекту з фактичним станом справ у місцях позбавлення волі. Крім того, був відсутній необхідний державний апарат, який став би реалізовувати тюремні перетворення.

До кінця XVIII ст. тюремне управління зосереджувалось в наказах громадського піклування, що пов'язують з реформою місцевого управління, яке з 1775 р. здійснювалося на основі Установлень для управління губерніями Російської імперії, згідно з яким Російська імперія поділялась на губернії та повіти на чолі з губернаторами. У 1857 році був прийнятий Статут про громадське піклування, згідно з яким до 1901 року у Волинській губернії вже існувала система наказів громадського піклування.

Як зазначалось вище, Олександр I у 1802 році своїм маніфестом створює перші 8 міністерств Російської імперії, зокрема і Міністерство внутрішніх справ, до юрисдикції якого відносять і накази громадського піклування. Маніфестом 1810 року було створено Міністерство поліції, що уповноважувалось на управління тюрмами імперії. Втім, у 1819 році його приєднують до МВС.

Єдиного органу центрального управління місцями позбавлення волі так і не було створено в Російській імперії аж до 80-х років XIX століття. Протягом цього часу вагомий вплив на систему тюрем мало Товариство піклувальне про тюрми [179], створене у 1819 році, що стояло поза системою державних органів імперії.

У структурі управління пенітенціарною системою на місцях функціонували тюремні комітети (губернські та повітові відділенняТовариства піклувального), що відповідали за: 1) продовольче забезпечення арештанті; 2) медичне обслуговування ув'язнених; 3) пошук замовлень для організації арештантських робіт та наглядом за ходом їх виконання.

До 1844 р. в Росії налічувалося 49 губернських і 227 повітових піклувальних комітетів. 26 серпня 1855 р. Товариство було приєднане до МВС, а міністр внутрішніх справ став його президентом. З 1895 року Товариство та його комітети передано до відання Міністерства юстиції.

Уже на початку своєї діяльності, в 1820 році Товариство почало домагатися передачі тюремного господарства в своє відання. У 1825 році воно стало отримувати суми з міських і земських зборів на опалення і освітлення в'язниць. У 1827, 1829 і 1837 роках в розпорядження Товариства були передані з державної скарбниці суми, асигновані на продовольство, одяг і лікування арештантів. З 1827 в Петербурзі Товариство отримало не тільки грошові суми, а й функцію контролю за їжею, включаючи покупку продуктів і приготування їжі. У 1844 році указом Сенату ця практика була поширена на всю Росію, зокрема, там, де були створені комітети Товариства. Таким чином, поступово все тюремне господарство було вилучено з відання інших органів та передано Товариству.

На території України до 1826 року було створено 7 губернських комітетів, з 1826 по 1837 почали свою діяльність ще 38 губернських комітетів. До 1840 року Товариству

підпорядковувались 42 губернських і 115 повітових комітетів, в 1844 році – 49 і 217 відповідно. Губернські комітети підпорядковувалися Петербурзькому Товариству, отримуючи від нього вказівки і роз'яснення. Губернські комітети складалися з представників дворянства і купецтва, в них входили люди відомі своєю порядністю і філантропією. Склад губернських комітетів затверджувався імператором. Необхідною умовою для відкриття комітету було утворення капіталу з добровільних пожертвувань, необхідних для початкової роботи комітету.

Щодо комітетів, які були засновані в українських містах, то вони почали діяльність до 1836 р. у Херсонській, Київській та Таврійській губерніях, відповідно, в містах Одесі, Херсоні, Києві та Сімферополі. У 1836 р. були відкриті комітети в Житомирі Волинської губернії та Кам'янець-Подільську Подільської губернії. Причому в Одесі та Сімферополі діяли як чоловічі, так і дамські комітети. Загальна кількість членів комітетів становила 184 особи, з них найбільша кількість у Кам'янець-Подільському комітеті (51), а найменшим за чисельністю був Херсонський комітет (13) [199, с. 188].

Волинський губернський комітет Товариства піклувального було відкрито 14 грудня 1836 року у місті Житомир по вулиці Бульварна 10/29 [202, арк. 1]. Одразу варто зазначити, що за цією ж адресою була зареєстрована і Волинська тюремна інспекція. Комітет налічував 7 віце-президентів (серед яких були Архієпископ Волинський і Житомирський, губернатор, прокурор Київської судової палати, тощо), 13 директорів та 28 членів [203, арк. 7]. Одним з важливих нововведень комітетів було заснування так званих «арештантських городів», на яких працювали в'язні. Цей захід допомагав вирішити відразу дві проблеми: покращити харчування ув'язнених та зайняти їх працею. На 1848 р. з 11 повітових тюрем Волинської губернії в 7 вже були створені 178 арештантських городів [203, арк. 5].

Документальні матеріали щодо діяльності Луцького повітового тюремного комітету знаходимо у фонді 512 Державного архіву Волинської області. Зокрема, переписку Віце-президента Волинського губернського комітету Товариства піклувального з Луцьким повітовим тюремним відділенням. У листі від 16 жовтня

1868 року № 993 йдеться про прохання міністра внутрішніх справ розпорядитися про заміну внутрішньої військової варти в повітових тюрмах на вільнонайманих наглядачів, а також про економію держави, яку можна досягнути виконавши дане розпорядження [200, арк. 11]. Також в архівному матеріалі міститься інформація щодо прохання Комітету до губернського військового начальника повідомити суму, що мала б бути відшкодованою з військового відомства у зв'язку із заміною варти на вільнонайману в тюрмах повітів Волинської губернії. Оскільки відповідь не надійшла, Комітет запропонував міністру внутрішніх справ всі витрати відносно заміни варти в тюрмах взяти на себе до з'ясування ситуації.

В архівній справі наявна інформація щодо кількості тюрем Волинської губернії, у яких військова варта замінюється на вільнонайману, це: Овруцька, Новоград-Волинська, Рівненська, Заславська, Острозька, Старокостянтинівська, Кременецька, Дубенська, Луцька, Володимир-Волинська, Ковельська та Радзивилівська тюрми. Також в архівних матеріалах віднаходимо інформацію щодо кількості скасованих військових постів, які замінені на вільнонаймані, зокрема 22 пости; щодо числа вільнонайманих працівників, які мають бути призначені, зокрема, 12 старших, 44 молодших та 12 запасних; щодо вартості річного утримання працівників, зокрема, старший наглядач обходився у 180 рублів, молодший та запасний – у 120 рублів, всі разом наглядачі тюрем Волинської губернії обходились державній казні у 8880 рублів на рік.

У розпорядженні Міністерства внутрішніх справ йдеться про необхідність заміни військової варти на вільнонайману, оскільки це значно зменшить витрати на утримання в'язниць Волинської губернії, зокрема, у 1867 році було витрачено 9662 рублів, а згідно з новими розрахунками по видатках на вільнонайманих наглядачів необхідно 8880 рублів. Заощаджені кошти, за роздумами МВС, можна використати на інші вагомі потреби місць позбавлення волі губернії. Поряд з розпорядженням міститься і думка Державної Ради, в якій викладено основні правила заміни військової варти на вільнонайманих наглядачів:

1) ліквідувати військові пости, замінити їх на вільнонайманих наглядачів, які призначатимуться цивільним начальством;

2) заміну узгоджувати з місцевим військовим керівництвом;

3) розпорядження про найм цивільних та звільнення військових видавати одночасно;

4) призначати молодших і старших наглядачів за вибором начальника тюрми, а стверджувати та звільняти з посади за згодою комітету [200, арк. 30].

В розпорядженні Віце-президента Волинського комітету Товариства піклувального № 175 від 15 лютого 1869 року до повітових тюремних комітетів міститься вимога про необхідність заміни військової варти вільнонайманими працівниками. В тому числі серед документів міститься і прохання Віце-президента залучати арештантів по можливості до внутрішніх тюремних робіт, оскільки супроводження їх до зовнішніх робіт потребує фінансування військової варти, яку намагаються змінити на вільнонайманих наглядачів в силу економії коштів казни.

Цікавим є рапорт начальника Луцької тюрми до Луцького повітового комітету № 42 від 2 вересня 1870 року про зловживання молодшим наглядачем тюрми Павлом Степановим алкоголем та відсутність на робочому місці. В силу цих обставин начальник повідомляє повітовому комітету, що посаду молодшого наглядача займатиме відтепер Петро Віленський [200, арк. 43].

На підставі огляду та детального аналізу архівних матеріалів Державного архіву Волинської області, можемо констатувати, що на практиці система управління на місцевому рівні й дійсно була заплутаною. Про це свідчить наявність великої кількості органів, що брали участь в забезпеченні життєдіяльності місць позбавлення волі губернії, а також дублювання функцій даних органів та посадових осіб.

В контексті діяльності Заславського тюремного комітету Товариства варто виокремити той факт, що його клопотання по збільшенню фінансового забезпечення арештантів Заславської тюрми до 8 копійок на день було задоволено та вступало в силу з 1січня 1910 року [201, арк. 201].

За царювання Олександра I робляться перші спроби складання інструкцій для тюремного персоналу. У 1820-ті р. практика видання тюремних інструкцій поширилася всією Росією [54, с. 104–107]. У 1823 р. виходить Положення про посаду наглядачів тюремних замків [180], в якому закріплювалися обов'язки наглядачів:

розміщення арештантів і їх оформлення, спостереження за санітарним станом, харчування і лікування арештантів, недопущення втеч, тощо.

У 1831 р. видається Інструкція наглядача тюремного замка [181], що становила собою правила внутрішнього розпорядку загальноімперського значення, оскільки закріплювала не тільки обов'язки наглядачів, а весь комплекс заходів, пов'язаних з виконанням покарання у вигляді позбавлення волі [54, с. 108].

У XII розділі Інструкції під назвою «Особливі положення» нормативно окреслено правове становище наглядача тюремного замку та деталізовано його функціональні обов'язки. Серед них варто виділити: з організації нагляду за ув’язненими, виконання правил внутрішнього розпорядку, організацію майстерень та ведення господарської діяльності. Наглядач також міг накласти дисциплінарне стягнення на ув’язнених. Начальник тюрми мав у підпорядкуванні усіх тюремних наглядачів та тюремних лікарів, які повинні були організовувати медичне лікування хворих арештантів та проводити профілактичні заходи.

В архівних матеріалах Державного архіву Волинської області міститься інформація щодо служби тюремних наглядачів Ковельської тюрми. Варто зазначити, що посада начальника тюрми у Волинській губернії була введена законом Державної Ради «Про устрій управління окремих місць ув’язнення цивільного відомства та тюремної варти» від 15 липня 1887 року. Оскільки тюрма знаходилась у віданні Головного тюремного управління, що перебувало у складі Міністерства внутрішніх справ, а з 1895 року – у складі Міністерства юстиції, то призначення на посаду начальника тюрми здійснював губернатор, а з 1890 року – губернська тюремна інспекція. Для зайняття посади начальника тюрми кандидату не обов’язково було володіти спеціальними навичками чи знаннями. Поряд з цим начальник наділявся значним масивом повноважень в межах тюрми, зокрема, встановлював внутрішній розпорядок на свій розсуд, хоча він був встановлений законодавчо. Начальник наділявся адміністративною владою, відав загальними господарськими питаннями, наглядом та арештантськими роботами.

Платня начальника складала від 600 до 2400 рублів на рік. Начальник тюрми мав декілька помічників, кожен з яких відав окремою господарською частиною

тюрми. Зокрема, старший помічник заміняв начальника у випадку його відсутності; молодший – завідував діловодством у канцелярії.

Начальнику підпорядковувались старші та молодші наглядачі, які формувались з відставних військових чинів. Молодші наглядачі були підзвітними старшим. Законодавчо встановлених вимог до зайняття посади наглядача не існувало.

У «Тюремному віснику» зазналось: «Вільнонаймана тюремна варта складається із молодших та старших наглядачів та наглядачок, що призначаються для нагляду за особами жіночої статі. У звітному періоді старших наглядачів налічувалось 1193, молодших – 11673, наглядачок – 377, що в загальній кількості становить 13243 осіб. Наглядачі є вільнонайманими працівниками, при цьому вони користуються деякими привілегіями, зокрема, правом на пенсію; можуть бути нагородженими відзнаками для нижчих чинів та срібними медалями; отримувати надбавки до зарплати. Крім того, тюремні наглядачі у випадку мобілізації на військову службу не призивались [204].

У фонді 456 ДАВО містяться справи про службу молодших тюремних наглядачів Г. М. Булика [205], Т. І. Іванельчука [19], Н. Г. Мазурика [207], Д. І. Терещука [208], О. Н. Чуля [209]. Справи починаються титульною сторінкою, де вказуються ініціали наглядача та дата початку та завершення ведення справи. У справі Г. М. Булика міститься його клопотання до начальника Ковельської тюрми про зарахування на службу молодшим тюремним наглядачем з 16 липня 1914 року [205, арк. 2]. Окрім клопотання, у справі наглядача містились й інші документи, зокрема, згода на утримання з заробітної платні по 3 рублі на місяць, що загалом становило 20 рублів, в ощадну касу Ковельського казначейства у вигляді застави, яку він отримував після звільнення, пропрацювавши не менше одного року. В інших випадках застава не поверталась. Також зазначалось, що наглядач міг отримати зауваження, догану або арешт до 7 днів при вчиненні дисциплінарного проступку. Передбачалось і застосування штрафів та звільнення як більш сувора міра покарання. При вступі на посаду наглядач складав присягу [205, арк. 3].

Перед прийняттям на роботу начальник тюрми здійснював запит у спеціально визначені органи щодо відсутності у кандидатів судимості. Далі кандидати на посаду зобов'язувались подати свої формулярні списки встановленого зразка із зазначенням ініціалів, звання, місця прописки, відношення до державної служби, відомостей просування по службі та відомостей про пенсійне забезпечення, сімейний стан та судимість. У справі Г. М. Булика міститься також наказ про зарахування його на посаду молодшого наглядача Ковельської тюрми від 16 липня 1914 року; квитанція про сплату штрафу розміром 1 рубль на рахунок Ковельського казначейства згідно з виконавчим листом мирового судді Ковельського округу від 2 грудня 1915 року за № 1405 за звинувачення його за статею 518 Уложення про покарання кримінальні та виправні.

Справа молодшого тюремного наглядача Ковельської тюрми Т. І. Іванельчука також містить довідку про відсутність судимості № 519 від 13 березня 1911 року. Тут знаходимо і резолюцію губернатора про призначення молодшому тюремному наглядачу додаткового утримання в розмірі 80 рублів до окладу 240 рублів на рік. У справі наявна інформація й щодо переліку отриманих від начальника тюрми обмундирування для молодшого наглядача: шинель, мундир, шаровари, дві сорочки, галстук, чоботи та його озброєння, зокрема, револьвер під номером 13852, дванадцять патронів, нагрудна бляха за №2 [206, арк. 10].

У справі молодшого тюремного наглядача Ковельської тюрми Волинської губернії Д. І. Терещука [208, арк. 2] міститься інформація, що вказує на його неграмотність та неосвіченість, що ще раз підтверджує, на наш погляд, відсутність законодавчо встановлених вимог до зайняття посади тюремного наглядача.

Проаналізувавши архівні справи тюремних чинів Ковельської повітової тюрми, зокрема, начальника тюрми та наглядачів тюрми, можна дійти висновку, що внутрішнє тюремне управління функціонувало досить злагоджено та характеризувалось підзвітністю молодших наглядачів старшим, а старших –

начальникам тюрми. В свою чергу, тюремні начальники у ході здійснення своїх повноважень були підзвітними губернаторам та комітетам Товариства піклувального про тюрми, а також і тюремним інспекціям Головного тюремного управління після його утворення як центрального органу управління тюрмами.

Центральне управління тюремною частиною виявилося розосередженим між різними відомствами: Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції та Товариством піклувальним про тюрми. У МВС так і не було створено спеціального керівного департаменту для управління тюрмами. Так, питання охорони, ув'язнення, розподілу арештантів на роботи були підзвітними II відділенню Департамента поліції МВС; питання функціонування виправних рот перебували у віданні Головного управління шляхів сполучення МВС; гамівні і робочі будинки були підзвітні господарському департаменту МВС. Будівельна справа в тюремній сфері з 1842 р. передається Міністерству шляхів сполучення і публічних будівель.

Управління тюрмами на місцях, в свою чергу, також було заплутаним – тюрми підпорядковувались і губернатору, і губернському правлінню, і губернському прокурору, і комітетам Товариства піклувального, повітовому стряпчому, поліцмейстерам, начальникам внутрішньої варти, жандармським штаб-офіцерам.

Таким чином, була відсутня єдність тюремного управління як на центральному, так і на місцевому рівнях. Наявна система не забезпечувала можливості існування ефективного координуючого центру ні на місцях, ні в центрі, ні в питаннях взаємин між центральними і місцевими органами, особливо коли це стосувалось Російської імперії – держави, в якій до 1879 року нараховували 850 в'язниць з кількістю арештантів не менше 90 тис. осіб. Тому система такого управління була перешкодою на шляху проведення однакової тюремної політики на всій території імперії.

Уряд мав на меті впорядкувати функціонування тюремного управління шляхом його подальшої централізації. 18 серпня 1862 р. Державна рада постановила, що усіма місцями позбавлення волі цивільного відомства завідує МВС. Саме тому МВС у 1862 році починає збирати офіційні відомості про стан тюремної системи Російської імперії, що вважають початком проведення тюремної реформи, одним з завдань якої

вважалось впорядкувати управлінську систему пенітенціарною системою Російської імперії.

У 1879 році у складі МВС було утворено Головне тюремне управління. Задум його створення полягав у тому, щоб ГТУ постало як єдиноначальний центральний орган управління пенітенціарною системою імперії. Серед його функцій було вирішення кадрових питань: контроль над особовим складом пенітенціарних установ; призначення, переміщення і звільнення тюремних чинів, передання їх суду, нагородження, визначення пенсій та допомог чинам тюремного відомства і членам їх сімей; встановленням нових і зміна існуючих штатів управління і нагляду в місцях позбавлення волі; а також функції контролю: право ревізії над усіма нижчестоячими тюремними установами та громадськими організаціями, тощо.

ГТУ наділялось автономією у прийнятті своїх рішень. ГТУ очолював начальник, який призначався указом імператора Сенату за рекомендацією міністра внутрішніх справ. До складу ГТУ входили також помічники начальника, тюремні інспектори та канцелярія. Начальник ГТУ відповідав за розподіл асигнувань державної казни на тюремні потреби та здійснював нагляд за місцевими тюремними управлінськими установами.

У сферу компетенції ГТУ були віднесені всі місця ув'язнення цивільного відомства, арештантська пересильна частина, притулки для неповнолітніх. Деякий час питання заслання та утримання політичних арештантів, як і раніше, залишалися у віданні Департаменту виконавчої поліції, але пізніше і вони були передані до ГТУ. Щодо діяльності Товариства піклувального, то ГТУ уповноважувалось на відкриття та закриття його комітетів та відомств, затвердження обраних представників у цих органах, нагородження їх грамотами, тощо. Крім того, ГТУ розглядало і затверджувало статути благодійних тюремних установ, спостерігало за їх діяльністю і вживало заходів щодо збільшення коштів на їх діяльність шляхом дозволу збору пожертвувань, лотерей [12, с. 42].

ГТУ також підпорядковувалися всі чини тюремної та конвойної варти і особи, що брали участь в їх управлінні при місцях ув’язнення цивільного відомства.

Якщо тюремна варта виконувала функції охорони місць ув'язнення і нагляду за арештантами, то конвойна варта займалася супроводом засуджених і складалася з конвойних команд, які поділялися на дві категорії: 1) команди, які мають особливих начальників із штаб- і обер-офіцерів, які користуються правами командирів окремих батальйонів, і 2) команди, що не мають особливих начальників з офіцерів і, в зв'язку з цим, підпорядковуються: а) в місцевостях, де були повітові військові начальники – цим посадовим особам; б) в місцевостях, де не було повітових військових начальників – начальникам місцевих команд, розташованих в одному районі з конвойними командами [12, с. 46].

Ще одним інститутом, що був створений в структурі ГТУ, була тюремна інспекція, на яку покладалися обов'язки здійснення ревізій місцевих тюремних установ, керівництво їх діяльністю, а також розробка законодавчих проектів. У 1879 році міністром внутрішніх справ було затверджено «Тимчасові правила для початкового керівництва тюремних інспекторів під час відряджень з метою огляду та ревізії установ, що входять до складу каральної системи», які визначали загальний порядок діяльності тюремних інспекторів, які відряджаються з метою огляду місць ув'язнення і заслання.

До їх безпосередніх обов’язків відносилися: збір різних відомостей по тюремній справі, необхідних для найповнішого ознайомлення з існуючим становищем тюремних установ та подальшого застосування цих відомостей у законодавчих цілях; проведення ревізій тюремного господарства, діловодства в канцеляріях місць ув'язнення і заслання, а також умов та порядку утримання у в'язницях осіб, підданих в тій чи іншій формі позбавленню волі.

У 1890 році реформовано й місцеві органи тюремного управління шляхом створення в губерніях особливих тюремних інспекцій на чолі з губернськими інспекторами, які уповноважувались на управління тюремною справою.

До їх функцій відносили:

1) керівництво місцевою тюремною адміністрацією;

2) нагляд за діяльністю поліцейських органів і посадових осіб губернії в пенітенціарній сфері;

3) листування з Головним тюремним управлінням і звітність про стан справ в регіонах імперії [156, с. 64].

На чолі інспекцій стояли губернські тюремні інспектори, а до складу входили помічник і кілька канцелярських чиновників. Губернський інспектор призначався безпосередньо ГТУ, без узгодження з губернатором.

Заснування губернських тюремних інспекцій суттєво обмежило участь тюремних комітетів і відділень Товариства піклувального в сфері управління, залишивши за ними, фактично, лише благодійність.

Губернський тюремний інспектор, за своїм статусом, автоматично входив до складу губернського тюремного комітету і його повітових відділень Товариства піклувального. Причому, у випадках своєї незгоди з рішеннями цих органів інспектор наділявся правом заявити про таку незгоду губернатору і Головному тюремному управлінню, що значно підвищило, на наш погляд, координованість управління місцями позбавлення волі в регіонах.

Як зазначалося вище, Волинська тюремна інспекція була зареєстрована у місті Житомир за адресою вулиця Бульварна 10/29. У фонді 541 Державного архіву Житомирської області під назвою «Волинська губернська тюремна інспекція», на жаль, збережено один опис з однією справою, що містить списки книг тюремних бібліотек губернії з 1912 по 1914 роки [221].

З огляду на практику діяльності губернських тюремних інспекцій Російської імперії, у штат Волинської губернської тюремної інспекції входили губернський тюремний інспектор, його помічник, секретар та канцелярія. Варто зазначити, що тюремний інспектор підпорядковувався Волинському губернатору і ГТУ. До відання Волинської губернської тюремної інспекції належали 13 тюрем Волинської губернії, зокрема, Житомирська губернська тюрма, етапна тюрма у місті Радзивилів та 11 повітових тюрем.

Створивши на центральному рівні ГТУ для управління тюремною справою, на місцевому рівні створені такого ж характеру тюремні інспекції не були наділені автономною компетенцією, а зобов’язувались радитись та координувати свої дії з губернськими правліннями.

Як зазначалось вище, протягом 5 років було створено 24 губернські тюремні інспекції, зокрема у Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській і Чернігівській губерніях. У 1895 році процес створення інспекцій було тимчасово призупинено у зв’язку з переданням компетенції відання тюремною справою Міністерству юстиції, з 1907 року – відновлено створення інспекцій, щоправда зі статусом «тимчасових».

Щорічно кожна губернська тюремна інспекція представляла в ГТУ звіт про виконану роботу (підсумовуючи відомості по всіх підзвітним місцях ув'язнення) за встановленою формою, де містилась інформація про: опис посад і обов'язків; кількість розглянутих справ; відомості про начальників місць позбавлення волі і нагляд; тюремний ремонт; тюремне населення і дисципліну; забезпечення продовольством, одягом і лікування арештантів; питання санітарії та арештантських робіт; витрати скарбниці на тюремну частину за звітний період [12, с. 81].

На місцевому рівні місцями позбавлення волі завідували також губернатори з губернськими правліннями. Волинське губернське правління розпочало свою діяльність 6 серпня 1796 р. – одразу після заснування губернії, почавши контролювати дотримання законів в Російській імперії. Губернське правління мало свою структуру у Волинській губернії: губернатор та його заступники, канцелярія, господарський, поліцейський та судовий відділи. Саме судове відділення наглядало за виконанням рішень судових органів у кримінальних справах, відправкою злочинців у Сибір, відало тюремною частиною губернії, зокрема, забезпеченням арештантів одягом, взуттям і продовольством.

У губерніях Російської імперії спостерігалась практика створення окремих тюремних відділень у губернських правліннях. Інформація щодо створення та діяльності спеціального тюремного відділення Волинського губернського правління в архівних матеріалах відсутня, тому припускаємо, що функцію тюремного відділення Волинського губернського правління виконували інші відділення, зокрема, судове відділення, що уповноважувалось на забезпечення арештантів одягом, взуттям та продовольством, відало пересиланням арештантів до Сибіру, тощо. У архівних матеріалах фонду 67 Державного архіву

Житомирської області під назвою «Волинське губернське правління» серед восьми наявних описів «Ветеринарне відділення», «Будівельне відділення» тощо, відсутній окремий опис «Тюремне відділення». Тому дане питання потребує подальшого дослідження.

Губернатори уповноважувались призначати, переміщати та звільняти начальників тюрем та їх помічників. У губернських правліннях було, в свою чергу, утворено спеціальні тюремні відділення, які займали важливе місце серед спеціалізованих органів управління пенітенціарною системою. Саме в них було зосереджено все діловодство, що стосується:

1) особового складу службовців тюремних установ;

2) порядку та умов утримання арештантів, в тому числі пересильних;

3) організації робіт засуджених [156, с. 64].

Загалом, компетенція тюремних відділень дублювала компетенцію тюремних інспекцій, що на практиці призводило до плутанини в управлінні та підзвітності органів.

Як зазначалось вище, на місцевому рівні тюремні питання належали до відання губернатора, губернського правління, губернського прокурора, губернського тюремного комітету, повітових стряпчих і поліцмейстерів. Загалом посади губернського прокурора та повітових стряпчих в Російській імперії були засновані ще за часів Катерини II в Установленні для управління губерній. Повітовий стряпчий – це повітовий прокурор, що підпорядковувався губернському прокурору та був відповідальний перед губернським правлінням. Посада стряпчих була ліквідована внаслідок прийняття Судових статутів та замінена на посаду судового слідчого у 1872 році.

Губернські прокурори та стряпчі здійснювали функцію нагляду за дотриманням законів, і в тюремній системі зокрема. Повітовий стряпчий – представник губернського прокурора в повіті. В контексті повноважень стряпчих в тюремній сфері, то вони зобов’язувались також відвідувати тюрми для їх огляду.

Ці органи, в свою чергу, підпорядковувались МВС, тому губернаторам при вирішенні проблемних питань варто було звертатись безпосередньо до начальника ГТУ, яке було приєднане до МВС та підзвітне йому.

Про це, зокрема, йшлось і в Розпорядженні міністра внутрішніх справ від 16 червня 1879 р., в якому губернаторам наказувалося за всіма питаннями щодо місць ув'язнення цивільного відомства звертатись безпосередньо до начальника ГТУ. Господарська частина функціонування місцевих в'язниць перебувала тепер повністю в компетенції губернських правлінь, а загальний контроль над усіма сторонами життя губернських і повітових тюрем – в компетенції губернатора.

Інформація щодо діяльності повітових стряпчих у Волинській губернії за 1828–1868 роки висвітлена у 119 справах ДАВО – це і Циркуляри, укази та розпорядження МВС, Міністерства юстиції, Київського, Волинського та Подільського генерал-губернаторства, Волинського губернського правління, губернського прокурора, казенної палати, рапорти стряпчого про арештованих Ковельської тюрми, статистичні відомості про в'язнів, листування Луцького повітового тюремного відділення та формулярні списки стряпчих.

У фонді 480 містяться справи та формулярні списки ковельських повітових стряпчих М. А. Куровіцького, Тезнера, Бутовича за 1853–1859 роки [210, арк. 7-10].

Рапорти стряпчого про стан Ковельської тюрми за 1847 рік [211], статистичні звіти про арештантів Ковельської тюрми за 1849–1850 роки [212], статистичні звіти про арештантів Ковельської тюрми за 1850–1851 роки [213], відомості про арештантів, що перебувають в Ковельській тюрмі більше року [214], відомості про кількість утримуваних в Ковельській тюрмі за 1855 рік [215], рапорти про арештантів за 1853–1854 роки [29], відомості про кількість арештантів за 1857 рік [217], відомості про утримуваних в Ковельській тюрмі арештантів за 1862 рік [218] свідчать про соціальний склад злочинців, види скоєних злочинів, вік арештантів, тощо.

Цікавим є розпорядження Волинського губернського правління Ковельському повітовому стряпчому щодо встановлення обов'язку для стряпчих означувати кожного поступившого в тюрму арештанта спеціальними білетами з вказівкою імені та злочину, який він вчинив, а також перевіряти кожного тижня ці білети на рахунок руху

справи арештанта та вносити виправлення у випадку необхідності. Далі в указі міститься вимога про друк бланків спеціальних білетів у типографіях губернії [219, арк. 24].

У матеріалах ЦДІАК у місті Києві міститься, на наш погляд, сумнівна інформація щодо задовільного стану тюремних приміщень у рапортах повітових стряпчих та рапорті Волинського губернського прокурора станом на 1839 рік до Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора. У рапортах також йдеться про достатню кількість продовольства у тюрмах Волинської губернії. Таких рапортів однакового встановленого зразка налічується вісім, зокрема рапорти Дубенського повітового стряпчого, Кременецького, Новоград-Волинського, Острозького, Овруцького, Ковельського, Рівненського та Старокостянтинівського повітових стряпчих, де констатується задовільний стан речей у тюрмах губернії [220].

Звідси можна дійти висновку, що фактичний стан справ в тюрмах Волинської губернії та стан справ на папері значно різнився. Зокрема, чиновники нижчого рівня докладали чиновникам вищого рівня про «неіснуючу» чистоту та достатню кількість продовольства в тюрмах, чого насправді не було, виходячи з інших архівних матеріалів.

Як зазначає М. В. Осіпов, з одного боку, реформаторські зміни в управлінні тюремною справою дійсно уточнювали сферу компетенції місцевої влади та їх підпорядкованість Головному тюремному управлінню. З іншого боку, основним начальством вищеназваних посадових осіб і установ на місцевому рівні продовжувало залишатися вище керівництво МВС, а не ГТУ, тобто, спеціалізації місцевих органів управління пенітенціарною системою не відбулося, що серйозно обмежувало ефективність проведеної реформи.

У 1895 році повноваження МВС у сфері управління ГТУ та тюремними інспекціями було вирішено передати Міністерству юстиції. Однак, боротьба за вплив на пенітенціарію продовжувалась, зокрема, створенням тих же тюремних відділень у губернських правліннях, які дублювали функції тюремних інспекцій, але підзвітними залишались МВС.

У 1895 році було також утворено Раду у тюремних справах, до функцій якої належало обговорення питань розподілу видатків та доходів тюрм, пересилання арештантів та організації тюремних відомств, виправлення ув'язнених, тощо. Рада складалась з семи членів, не враховуючи голови, які не отримували грошового утримання. Голова Ради міг запрошувати сторонніх осіб для участі в її засіданнях, зокрема, вчених- тюрмознавців та практиків тюремної справи. Рада була наділена лише експертними повноваженнями, не будучи адміністративним органом. Рада розглядала річні звіти ГТУ, а також проекти щодо вдосконалення законодавства в сфері управління місцями позбавлення волі.

Стаття 14 Статуту про ув'язнення під вартою проголошувала, що головне завідування тюремною частиною цивільного відомства зосереджується в Міністерстві юстиції у Головному тюремному управлінні та Раді у тюремних справах. Однак, тут не вказувалось, що вищий нагляд за всіма місцями ув'язнення, призначених для утримання під вартою осіб, звинувачуваних у державних злочинах, належить МВС. Також у Статуті встановлювалось, що за благоустроєм місць ув'язнення і виконанням постанов закону про порядок утримання арештантів стежать градоначальники, губернські правління та поліція [94, с. 233].

У реалізації реформи чітко виділяються два етапи. На першому етапі (1879–1895) головну роль в управлінні пенітенціарною системою імперії відігравало МВС, на другому (1895–1903) – Міністерство юстиції. Перший етап, в свою чергу, можна розділити на два періоди: 1) до 1890 р.: створення ГТУ і підпорядкування йому існуючих на місцях пенітенціарних установ і посадових осіб; 2) 1890–1895 рр.: період створення на місцях нових, спеціалізованих органів управління тюремною системою – губернських тюремних інспекцій і тюремних відділень губернських правлінь. Переломним моментом між першим і другим етапами тюремної реформи стало 13 грудня 1895 року, коли відання пенітенціарною системою було ввірено Міністерству юстиції з перепідпорядкуванням йому Головного тюремного управління і місцевих губернських тюремних інспекцій [156, с. 71].

На найнижчому рівні безпосереднє управління місцями позбавлення волі здійснювали начальники тюрем чи наглядачі жіночих відділів тюрем,

священнослужителі, лікарі, фельдшери, тощо. Це управління мало галузевий характер та зумовлювало прояви лише в конкретних випадках.

Загальна тюремна інструкція від 28 грудня 1915 р. [183] стала останнім імперським документом, що привів нормативну базу системи виконання покарання у Російській імперії до світових стандартів. Саме в інструкції права і обов'язки чинів тюремної адміністрації одержали найбільш чітке закріплення. Вона визначала загальні обов’язки тюремних наглядачів, тюремний розпорядок, умови утримання та порядок звільнення арештантів. Згідно з Інструкцією, права і обов'язки начальника місця ув’язнення можна підрозділити на дві групи: дисциплінарно-адміністративні обов'язки, що полягали в управлінській діяльності начальника, який володів дисциплінарними повноваженнями по відношенню до своїх підлеглих, зокрема, міг винести зауваження або догану; та господарськими, що охоплювали питання організації тюремного господарства. До таких питань відносилися питання ремонту, зберігання речей та продуктів, облік за використанням асигнованих коштів, підтримка тюремної гігієни, матеріальне забезпечення тюрем. Начальник тюрми відповідав за організацію робіт в майстернях, за нагляд за арештантами, за здійснення діловодства та кошторисів, що давалось йому чи не найскладніше, оскільки услідкувати за розтратами було складно, а відповідальність ніс начальник особисто. Начальник звітувався за виділені кошти з казни на тюремну частину щомісячно. Ще до звіту необхідно було додати коротку виписку про кількість грошей, що підлягають видачі із скарбниці на продовольство, лікування і поховання арештантів за звітний місяць, відомість про прихід і витрату за звітний місяць жита, муки і випеченого хліба. Для полегшення складання щомісячної звітної відомості начальник тюрми повинен був вести допоміжні щоденні записи про витрату продовольства на здорових і хворих арештантів [178, с. 416–417].

При начальнику утворювався дорадчий орган – Особлива нарада, до якої входив начальник, його помічник, священик і лікар. Нарада збиралася в разі потреби, але не менше одного разу на місяць, для вирішення найважливіших питань тюремного життя.

При зміні начальника тюрми здійснювалася процедура прийому–здачі не тільки матеріальних цінностей, але й самих ув'язнених. Старий і новий начальники з писарем, який підготовлював статейні списки, і наглядачами відвідували камери, де кожен

арештант представлявся новому начальнику [195, с. 31–32]. Для полегшення праці начальника тюрми видавалися різні довідники (щоденники) службового характеру. Вони містили великий обсяг інформації від адрес і днів народжень центрального тюремного керівництва до телеграфних правил і різних зборів та податків [196].

Інструкція 1915 р. підрозділяла службовців тюрми на адміністрацію (начальник і помічники) і на осіб, які перебувають при місцях ув’язнення. Такими були священики, вчителі, бібліотекарі, лікарі, фельдшери, акушерки. Права і обов'язки цих посадовців були тісно пов'язані з їх професійною діяльністю і тому не становлять особливого інтересу. Лише священик, на відміну від інших посадовців, знаходився в подвійному підпорядкуванні. Відповідно до ст. 42 Інструкції 1915 р., тюремний священик знаходився у віданні духовного начальства, але в той же час відносно всіх своїх прав і обов'язків, окрім відправлення богослужінь, підпорядковувався губернатору, губернському тюремному інспектору і начальнику місця ув’язнення. За відсутності бібліотекаря він завідував бібліотекою, викладав у школі Закон Божий і в міру можливості – інші дисципліни. Отже, священики були досить численним загоном посадовців, які справляли чималий вплив на стан місць ув’язнення. Проте священики не могли розраховувати на класний чин, як тюремні лікарі. На священиків не поширювався Табель про ранги. Таким чином, з одного боку, уряд ставив в обов'язок священикам справляння ідеологічного впливу на ув'язнених, що було найважливішою складовою частиною політичної боротьби з революційним рухом, а з другого боку, уряд, формально зарахувавши священиків до адміністрації тюремної установи, завжди розглядав їх лише як осіб, що перебувають при місцях ув’язнення, підкреслюючи тим самим їх управлінську неповноцінність. Загальна інструкція 1915 р. остаточно вивела священиків зі складу адміністрації, визначивши їх як осіб, які перебувають при місцях ув’язнення. Тим самим священиків зрівняли з учителями, лікарями, акушерами і т.д., тобто з вузькими фахівцями, діяльність яких не має специфічних ознак духовної основи, властивих священству. Таке подвійне становище тюремних священиків не сприяло повному вирішенню завдань з ідейно-етичного виховання ув'язнених, які їм визначав царат. Проте іншим ставлення самодержавства до тюремних священиків і

бути не могло, оскільки воно було віддзеркаленням офіційних відносин влади і церкви від часів заснування Синоду [2, с. 125].

Управління в'язниць на місцях, як і раніше, зосереджувалося в руках начальника, його помічників, старших наглядачів та молодших наглядачів. Старші наглядачі уповноважувались завідувати господарською частиною та арештантськими роботами, інвентарем для таких робіт, ремонтом тюрм, їх освітленням та опаленням, надходженням продовольства для арештантів. Також старшим наглядачам були підконтрольні молодші наглядачі. В свою чергу, старший начальник підпорядковувався відповідному помічнику начальника тюрми.

Усі молодші наглядачі іменувалися черговими і підрозділялися на сторожів, постових, вивідних, господарських наглядачів при майстернях.

У 1890 р. в Державну Раду поступила пропозиція надати наглядачам права військових вартових для забезпечення охорони для наглядачів від арештантів. Річ у тому, що напади і образи наглядачів розглядалися як незначні правопорушення і належали до юрисдикції мирових суддів. У 1890 р. була затверджена нова редакція ст. 286 Уложення про покарання, після якої наглядачі були прирівняні до військових вартових під час виконання або унаслідок виконання служби. Арештанти, які застосовували фізичний вплив на тюремну варту або ображали її, піддавалися кримінальному покаранню від штрафу 100 руб. до 8-річного тюремного ув'язнення [2, с. 128].

Тюремні наглядачі і наглядачки знаходилися у повному підпорядкуванні начальника місця ув'язнення і беззастережно виконували всі його службові розпорядження. Наглядачі, вільні від служби, були зобов'язані у будь-яку годину дня і ночі негайно з'явитися в тюрму на вимогу начальника [198].

ГТУ 10 березня 1910 р. видає документ спеціально для начальників тюремних відомств «Про можливо ретельніший підбір особового складу тюремної варти», в якому встановило при заміщенні наглядацьких посад в тюрмах збирати про осіб, які виявили бажання працювати на цих посадах, необхідні дані про їх моральність, попередню службу або заняття з попереднього місця роботи або через органи поліції.

У матеріалах «Тюремного вісника» міститься інформація щодо фонду імені О. М. Максимовського. Фонд був створений 31 жовтня 1907 року з метою надання допомоги незаможнім родинам службовців, що постраждали від тифу або терористичних актів. Засновник фонду працював у пенітенціарії імперії протягом 5 років. Пожертви в даний фонд здійснювали і посадовці тюремних відомств. Так, начальник Старокостянтинівської тюрми у період з 1909 по 1910 роки здійснив пожертву в сумі 5 рублів 50 копійок разом з наглядачами та священнослужителями тюрми. У 1910 році начальник Рівненської тюрми та директор міського тюремного відділення разом з наглядачами тюрми пожертвував 7 рублів 50 копійок, працівники Дубенської тюрми пожертвували 7 рублів 35 копійок. Начальник Кременецької тюрми віддав 14 рублів 39 копійок, Володимир-Волинської – 3 рублі, Житомирської – 10 рублів 10 копійок.

Пожертви здійснювали не лише в фонд, а й в самі тюрми. Також пожертви надавались не лише у грошовій формі, а й інвентарем, харчами, предметами побуту, тощо.

Начальником Луцької тюрми І. Кронштейном було пожертвувано для Луцької тюрми 160 рублів на покращення харчів для арештантів перед Паскою та Різдвом; дві швейні машинки «Зінгер» вартістю по 225 рублів кожна; машину по дезінфекції за 30 рублів; дві великі електролампи по 230 рублів кожна; два ткацькі станки по 125 рублів; 24 ліжка та одіяла; токарно-столярний станок за 250 рублів, тощо. В загальній кількості інвентаря на суму 1802 рублі [204, арк. 350].

Таким чином, з огляду на вище викладену інформацію, можемо дійти висновку, що система органів управління місцями позбавлення волі Волинської губернії як на центральному рівні, так і на місцевому була розгалуженою, громіздкою та заплутаною. Хоча в ході тюремної реформи була здійснена спроба створення вертикалі управління місцями позбавлення волі в Російській імперії, централізувати управління тюремною системою остаточно не вдалося. В той же час безсумнівним успіхом реформи можна вважати, на наш погляд, нормативну врегульованість управлінських питань, а також визначеність теоретичних засад організації тюремної системи. Як єдиний загальнодержавний центральний орган управління пенітенціарними

установами було створено Головне тюремне управління в 1879 році в структурі МВС. У грудні 1895 року ГТУ було підпорядковано Міністерству юстиції. Представниками ГТУ на місцях були контролюючі органи – тюремні інспекції, що зобов'язувались збирати відомості для оцінки стану тюремних установ губерній. Сюди, зокрема, й відносили діяльність Волинської тюремної інспекції на території Волинської губернії.

В той же час створюється Рада у тюремних справах як дорадчий орган тюремного управління, що складався із високопоставлених посадовців різних центральних відомств. Метою діяльності Ради була ефективна реалізація каральної політики та вдосконалення системи тюремного управління.

Важливу роль в системі управління тюрмами відігравало і Товариство піклувальне про тюрми та його губернські та повітові комітети, зокрема й Волинський губернський комітет та його повітові відділення на території Волинської губернії.

Також на губернському та повітовому рівнях управлінські функції у тюремній галузі реалізовували губернатори, тюремні відділи губернських правлінь, а контролюючі – губернські прокурори та повітові стряпчі до ліквідації їх інституту в Російській губернії. Такими були тюремні відділення Волинського губернського правління на чолі з губернатором Волинської губернії, прокурори та стряпчі.

Низовий рівень управлінської вертикалі складали чини тюремної адміністрації, які були представлені начальниками тюрем, їх помічниками, старшими та молодшими наглядачами тюрем. Сюди також відносять і священнослужителів, тюремних лікарів, поліцмейстерів.

Така система управління існувала в Російській імперії, зокрема й у Волинській губернії як одній з її адміністративно-територіальних одиниць.

3.3. Система місць позбавлення волі на території Волинської губернії

Після переходу усієї території Волинської губернії під владу Російської імперії у 1795 році, після ІІ поділу Речі Посполитої відбувалось глибоке вивчення становища краю для подальшої уніфікації усіх сфер суспільного життя із загальноімперськими. Спершу до складу новоутвореної Волинської губернії увійшло тринадцять округів: Новоград-Волинський, Лабунський, Заславський, Острозький, Рівненський, Добровецький, Овруцький, Радомисельський, Житомирський, Чудновський, Луцький, Володимирський та Ковельський. З 1795 по 1804 рік губернським містом був Новоград-Волинський. У 1804 році імператорським указом Житомир став губернським містом. Адміністративно-територіальний поділ теж змінювався. Зокрема, станом на 1897 рік, за даними перепису, до Волинської губернії входили Володимир-Волинський, Житомирський, Заславський, Дубенський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький, Острозький, Рівненський та Старокостянтинівський повіти.

Наприкінці XIX ст. в адміністративному відношенні територія Волинської губернії поділялася на 12 повітів, 48 станів і 201 волость. Найбільшим за площею був Овруцький повіт, на який припадало 14,7% території губернії, найменшим – Старокостянтинівський (3,6%). За чисельністю населення найбільшим був Житомирський повіт (14,5% населення губернії у 1897 р.), найменшим – Острозький (5,7%) [227].

В місцях позбавлення волі Волинської губернії утримувалися особи, засуджені до тюремного ув’язнення за скоєння наступних видів злочинів: проти віри, проти порядку управління, проти державної та громадської служби, проти постанов про повинності, проти майна та прибутків казни, проти громадського благоустрою та благочиння, проти законів про стани, проти життя, здоров’я, свободи і гідності приватних осіб, проти сімейних прав і проти власності приватних осіб.

Серед тюремного контингенту переважали арештанти, засуджені за скоєння злочинів проти власності приватних осіб, за нанесення ран і каліцтв, смертовбивства, крадіжки та грабежі [3].

Варто зазначити, що специфічною рисою місць позбавлення волі Волинської губернії була відсутність каторжних тюрем. Тому, окрім осіб, які перебували під слідством та відбували покарання, тюрми Волинської губернії використовувалися й для пересилки засуджених до заслання і членів їх родин, які слідували за ними добровільно. Для таких потреб використовувалися етапи, витрати на утримання яких покладались на місцеві бюджети. Така етапна тюрма існувала в Радзивилові.

Виходячи з архівних матеріалів, зокрема, зі звітів губернаторів Волині, дізнаємось, що Волинська губернія мала тринадцять діючих тюрем, одна з яких була розташована у губернському місті Житомирі, одинадцять у повітових містах губернії та одна етапна в місті Радзивилові. Окрім того, в губернії функціонували арештанські будинки для осіб, справи щодо яких були підсудні мировим суддям.

Станом на 1804 рік більша половина тюремних закладів розміщувалась у державних будівлях, які були старими та не відповідали своєму призначенню, а також в орендованих будівлях. Будівля Житомирської тюрми вирізнялася серед інших кращими умовами утримання арештантів. Загалом в таких умовах було неможливим утримувати арештантів окремо залежно від виду вчинених злочинів. Особливо в таких містах, як Дубно, Луцьк та Радзивилів будівлі знаходились у вкрай небезпечному для перебування арештантів стані, зокрема, в Радзивилові тюрма знаходилась в будівлі, що майже повністю осіла під землю, тобто, у підвальному приміщенні [222, арк. 95-97].

У звіті волинського губернатора за 1834 рік йде мова про те, що лише Житомирська та Новоград-Волинська тюрми розміщувались у державних будівлях, які були доволі старими; інші ж тюрми функціонували у орендованих будівлях незадовільного для утримання арештантів характеру. Тому виникала нагальна потреба виділення державних коштів на побудову тюремних будівель

задовільного типу [223, арк. 52]. У цьому ж звіті наявні клопотання про виділення коштів на продовольство, оскільки грошей катастрофічно не вистачало.

Незадовільний матеріальний стан існуючих місць позбавлення волі в другій половині XIX століття привернув до себе значну увагу російського законодавця. Недоліки системи стали прослідковуватись відколи було видано Уложення про покарання (1845р.), яким передбачалася градація розміщення арештантів [192]. Згідно з Уложенням, вона відбувалася за становою приналежністю, статтю, віком, видом правопорушення.

Необхідність дотримання цієї градації, а також дрібне ділення арештантів на категорії (до 32 різновидів класифікації утримання) виступало однією з головних перешкод для пристосування тюрем до існуючих порядків та викликало необхідність у запровадженні нових. Це також унеможливлювало здійснювати якісний нагляд за арештантами в силу браку персоналу серед охоронців через недостатнє фінансове забезпечення тюрем в цілому [247, ст.179].

Стан в'язниць, розподіл в них арештантів, існуюча система утримання в’язнів визнавались однаково незадовільними. Поодинокі тюрми, побудовані згодом, давали можливість для більш-менш правильного розподілу арештантів на категорії за родом злочинів, званням, віком і мірою вини. Але і в таких випадках розподіл не дотримувався, і як наслідок, постійно зустрічалися випадки утримання злочинців, що характеризувались різним відношенням до закону та ступенем тяжкості вчиненого злочину. Навіть в одиночних камерах через брак приміщень одночасно перебували 2 або 3 арештанти. Значна ж частина в'язниць унеможливлювала розподіл в’язнів за категоріями, особливо це спостерігалось у повітових тюрмах, які інколи складались всього з 3-5 камер. У цих камерах арештанти ніколи не розподілялися за категоріями, а тільки за статтю [238].

Як свідчить рецедивна практика, таке об'єднання арештантів, на нашу думку, було однаково шкідливим як для ув'язнених, так і для держави в цілому. Особа, яка потрапила в тюрму за підозрою у вчиненні легкого злочину, за короткий час під дією негативного впливу тюремного середовища отримує багатий запас злочинних знань та після звільнення, як правило, вчиняє новий

злочин, при чому більш тяжкий. Основною причиною такого підходу було катастрофічне переповнення тюрем Російської імперії. Загальна кількість ув'язнених осіб у 1867 році становила приблизно 45 000 осіб, тоді як максимальна місткість відповідала показнику не більше 40 000 осіб. Даний показник повинен також враховувати той факт, що стан кожної вязниці Російської імперії був різний, навіть в межах однієї губернії. На утримання арештантів в рік витрачалося до 2 млн. рублів. Таким чином, середня вартість утримання кожного арештанта складала 46 рублів. Також слід враховувати, що ця цифра не бере до уваги той факт, скільки втрачає держава через втрату 45 000 здорових сил арештованих, які могли б принести дохід при правильно організованій їх роботі. Як влучно зазначив М. М. Гернет: «За ці чотири десятки рублів в рік, або за 3,5 рублів в місяць, арештантів морили голодом, морозили, гноїли та душили в жахливих тюремних приміщеннях, лікували в переповнених в'язничних лікарнях або просто на брудній підлозі камери» [56, с. 520].

Одним із можливих засобів зменшення дотацій з боку держави для тюремної системи та покращення матеріального становища самих в'язнів могло б стати залучення арештантів до певного виду робіт. Однак на практиці така робота обмежувалась прибиранням камер, приготуванням їжі, пилкою дров та іншими незначними роботами, які в сукупності займали справою дуже малий відсоток в'язнів. Також зустрічалися випадки, коли арештанти взагалі майже не були залучені до будь-яких робіт, де навіть приготуванням їжі займалися спеціально наймані працівники. Втім, практикою було доведено, що в тих губерніях, де під наполегливим контролем губерських керівництв роботи були введені, вони виконувались досить успішно [238].

Характерною рисою функціонування тюремних установ царизму в українських губерніях було їх постійне переповнення ув'язненими. Звідси можна зробити висновок, що Циркуляр про недопущення переповнення губернських і повітових місць ув'язнення арештантами, виданий Головним тюремним управління в 1879 році, так і залишився існувати лише на папері, без реальної можливості втілення його приписів у життя, не кажучи вже про реалізацію

виконання більш складних завдань, таких як: розподіл арештантів в тюрмах, дотримання порядку їх утримання, харчове забезпечення, забезпечення їх роботами. Всі ці обставини привели до того, що адміністрація того чи іншого закладу позбавлення волі не могла діяти чітко відповідно до існуючої інструкції утримання ув‘язнених під вартою.

Міністерство внутрішніх справ постійно інформувалось про переповнення в'язниць. Однак їхні дії позбавляли місцеву адміністрацію можливості проводити в тюремних приміщеннях класифікацію в’язнів за будь-якими ознаками, в тому числі навіть за віком чи статтю ув'язнених. Тим не менше, Міністерство робило певні кроки для покращення ситуації, зокрема видавало відповідні циркуляри, які, як правило, не були забезпечені фінансово. Так, Циркуляр 1862 року вносив важливе доповнення, що було відсутнє у попередніх циркулярах. Не маючи коштів, але розуміючи, що зрушити питання з місця можна лише отримавши їх, Міністерство рекомендувало губернаторам добути засоби від купців – членів тюремних комітетів. На членів цих комітетів з числа дворян Міністерство не розраховувало через їх погане фінансове становище. Однак купці, згідно з положеннями Циркуляра, обмежувалися сплатою всього декількох рублів в рік, тому було необхідним домогтися від них більших внесків в тюремні каси. Ці припущення були наївними – видавити з купецьких кишень кошти, які державна влада не виділяла на утримання своїх в'язниць [56, с. 67-68].

До основних причин такого переповнення тюрем слід віднести той факт, що слідчі кидали у в'язницю людей часто без всякого на те приводу та тримали їх під арештом до початку слідства по півроку. Слідчі не несли відповідальності за неправомірно заарештовано людину та ув’язнювали будь-якого підозрюваного зразу ж в тюрму. Суди ж, які були зобов'язані розглядати скарги за неправомірно заарештовану особу, також ставилися без особливої уваги до подібних справ. Так, за словами М. М. Гернета, тільки одну четверту частину всіх ув’язнених осіб суд визнав винними, інші 75% людей утримувались у в'язницях без законних на це підстав [56, с. 68].

На забезпечення арештантів їжею теж особливої уваги з боку держави не зверталося. Так, передбачене казною харчування арештантів, повинно було бути всюди одноманітним, але на практиці воно значно різнилося. В одних тюрмах навіть передбачене казною харчування не цілком доходило до арештантів як через зловживання тюремною владою своїми обов'язками, так і частково через безтурботність тюремних комітетів і відділень, які часто звільняли себе від зобов'язань належного утримання арештантів та допускали видачу їм кормових грошей на руки [237]. В інших же в'язницях, навпаки, забезпечення ув'язнених було доведено до такої надмірності, що арештанти мали по 2 ситні страви та пили чай 2 рази в день [238, арк. 24-25]. Були випадки, коли м'ясо та хліб доставлялися в такій кількості, що арештанти не будучи в змозі все з'їсти, продавали решту бідним людям та караульним в'язниці, викликаючи таким чином почуття заздрості як в одних, так і в інших. За таких умов, дані обставини не лише не приносили ніякої користі, але й завдавали арештантам шкоду, викличаючи у них безпідставне почуття покори обставинами, в яких вони опинилися [238]. Наведені вище факти швидше були винятками, частіше зустрічалися абсолютно протилежні випадки утримання ув'язнених.

Наступною важливою проблемою, що випливала з недостатнього матеріально-технічного та фінансового забезпечення тюрем, було лікування хворих арештантів. Спеціальні притюремні лікарі існували лише в столичних та деяких губернських тюрмах, у всіх же інших місцях позбавлення волі цей обов'язок припадав на місцевих лікарів. У випадках коли у місті був лише один повітовий лікар, який в силу своїх інших обов'язків здійснював постійні виїди, арештанти взагалі залишалися без медичного догляду [238]. Не менш важливим було питання обмеження спілкування хворих в'язнів та здорових. В тюремних замках зустрічалися лікарські приміщення в задовільному стані, які надавали можливість розділити ці дві категорії людей, в інших же випадках, арештанти змушені були утримуватися разом. І тільки в окремих обставинах тяжкохворих ув'язнених відсторонювали та відправляли до місцевих лікарень, де для них були облаштовані спеціальні приміщення.

За умов браку коштів не могло і мови бути про корінні перевтілення тюремних частин в короткі терміни. На прикладі будівництва старих місць позбавлення волі, було доведено неефективність зведення тюрем із залученням лише техніків, без участі ознайомлених із тюремною справою осіб, які б чітко могли уявити де, скільки і з якою метою були необхідні ті чи інші приміщення, не лише для дотримання норм законодавства щодо утримання ув'язнених, а й для успішної роботи цих закладів в цілому [238]. Будівництво нових в'язниць, утримання існуючої системи з послідовною перебудовою місць позбавлення волі та приведення цих будівель у відповідний стан шляхом виправлення та перепроектування залишався єдиним можливим успішним способом реформування системи в цілому. Саме тому державою був вибраний курс поступової перебудови каральних закладів, виходячи з наявних можливостей та умов. Але і цей етап реформування тюремної системи Російської імперії, який почався в 1879 року, виявився в результаті невдалим, оскільки реальні умови відбування покарання, не дивлячись на будівництво ряду нових тюрем, фактично не змінилися [1, с. 247]. Цей процес практично не відобразився на загальному негативному матеріальному стані переважної більшості місць позбавлення волі Російської імперії. Тому начальник Головного тюремного управління Саломон, виступаючи у 1898 році, влучно заявив: «Успіхи, досягнуті з часу реформи у сфері тюремно-будівельній, мають окремий і випадковий характер. У багатьох тюрмах арештанти, як і колись, розміщені тісно, як і колись, є тюремні споруди, що тримаються разом містичним чином, а головне, як і колись, існує як звичний вид місця ув'язнення» [94, с. 237].

Аналогічну ситуацію можна прослідкувати і на території Волинської губернії, де арештантські приміщення у повітах при станових квартирах інколи могли знаходитися в льохах та землянках. Арештантські приміщення та тюремні будівлі інших місць позбавлення волі в губернії (Луцької та Ковельської тюрми) так само знаходилися в незадовільному стані та не відповідали нормам утримання в'язнів [239, арк. 1-10]. Ще одним важливим показником незадовільного стану тюремного питання у Волинській губернії були тюремні бунти. Не одиничними

були випадки знущань тюремних працівників над арештантами та здійснення опору останніх [240].

Питання якісного кадрового забезпечення у місцях позбавлення волі становило ще одну проблему функціонування пенітенціарної системи. Рівень престижу служби у тюрмі був доволі низький. Це обумовлювалося перш за все незначним грошовим утриманням, передбаченим для наглядачів у багатьох місцевостях, в тому числі і у Волинській губернії [238].

Таким чином, неспроможність Російської імперії в належному матеріально-технічному та фінансовому забезпеченні пенітенціарних закладів не дозволила на практиці суттєво покращити стан справ у місцях позбавлення волі, де, окрім неналежних умов утримання засуджених, так і збереглася суттєва переповненість, а побутові умови, як і раніше, залишилися далекими від декларованих імперських нормативів.

Станом на 1871 рік в тринадцяти тюрмах Волинської губернії утримувалось 5355 арештантів, з яких пересильних – 2325; 2335 осіб, що знаходились під слідством, та 695 засуджених. Житомирська тюрма до 1 квітня 1871 року розміщувалась у державному флігелі, що вцілів після пожежі 18 травня 1870 року. Ця будівля була реконструйована за рахунок суми, що виділив тюремний комітет за фактичними наслідками пожежі. Усіх арештантів було переведено 1 квітня 1871 року в будинок Гапермана, що найняли для казарм місцевого війська. Лікарня для арештантів та жіночий корпус було переведено у будинок Скопоровського, орендований за рахунок державної казни. Керівництвом в'язниці констатовано тісноту та крайню незручність у цих приміщеннях [224, арк. 133].

У звіті волинського губернатора за 1878 рік [225, арк. 49] йде мова, що в Овручі, Новоград-Волинську та Ковелі тюрми розташовуються у державних будівлях, спеціально для цього побудованих. У Житомирі, Заславлі, Володимир-Волинську – у пристосованих для тюремних цілей монастриських будівлях; у Старокостянтинові, Луцьку, Дубно, Радзивилові, Кременці та Острозі – у приватних орендованих за рахунок державної казни будівлях. Варто зазначити, що до числа більш відповідних своєму призначенню тюрем відносились тюрми у

місті Овручі, Новоград-Волинську, Рівному та Ковелі; пристосовані у монастирських приміщеннях тюрми Житомира, Заславля. У Луцьку, Кременці та Радзивилові тюремним вимогам будівлі відповідають лише частково. Тюрми ж інших міст в силу відсутності спеціальних відповідних найманих будівель не відповідають тюремним нормам утримання арештантів. Тому арештанти не розділяються за віком чи родами вчинених злочинів, а лише за статтю. Уникнути такого стану речей можна, за словами волинського губернатора, будуючи державні будівлі, спеціально призначені для тюрем згідно з виробленими нормами утримання арештантів. Також тіснота приміщень тюремних будівель зумовлювала проблеми у організації праці арештантів. Через нестачу місця майстерні для заняття в'язнів роботами були створені лише у Овручі, Кременці та Новоград-Волинську. В інших тюрмах в силу відсутності майстерень для в'язнів губернії арештанти були зайняті внутрішніми господарськими роботами, а інколи відправлялись на міські роботи.

На кінець 1877 року в одинадцяти повітових тюрмах та в одній етапній залишалось 851 арештант, у 1878 році поступило 5085 нових, з яких до кінця поточного року вибуло 4971, а на кінець 1878 року залишилось 965 осіб. Також доцільно зазначити, що оборот сум по Волинському губернському тюремному відомству з 1877 по 1878 роки становив 182 511 рублів 94 карбованці [225, арк. 52].

Загалом тюремна справа у звітному періоді проходила, на стільки це можливо, на задовільному рівні, враховуючи звітні відомості губернатора. Попри це, на наш погляд, недостатня кількість фінансового забезпечення тюрем у Волинській губернії впливала не їх незадовільний стан та унеможливлювала виконання приписів нормативно-правових документів щодо умов утримання арештантів у місцях позбавлення волі.

Охарактеризуємо тринадцять діючих тюрем Волинської губернії, одна з яких була розташована у губернському місті Житомирі, одинадцять у повітових містах губернії та одна етапна в Радзивилові станом на 1879 рік.

Після пожежі Житомирська тюрма отримала своє місцерозташування у центрі міста по вулиці Чуднівській. Це була кам'яна будівля, огорожена з трьох сторін кам'яним парканом, а з іншої – дерев'яним. Будівля належала державі, була облаштована під потреби тюрми із проєзуїтського монастиря. У чоловічому відділі було 22 камери, 5 карцерів, 1 церква. У жіночому відділі було 5 камер, 2 карцери. За розрахунками об'єму повітря тюремна будівля могла вмістити 223 особи, в дійсності станом на 1879 рік там перебувало 344 в'язні, а найбільша добова норма становить 382 арештанти. Варто констатувати, що за такої кількості арештантів утримувати порізно повнолітніх, малолітніх та неповнолітніх в'язнів було неможливо.

При будівлі тюрми, поза парканом через недостачу місця, знаходилась квартира для наглядача, що було загальноприйнятим та необхідним для здійснення наглядових функцій. Так, у тюрмі працювало 4 наглядачі та 1 наглядачка, 7 ключниць. На наш погляд, при зафіксованому в звіті факті переповнення Житомирської тюрми у 1879 році така кількість наглядачів не могла повністю забезпечити якісний нагляд за дотриманням порядку в тюрмі.

Для забезпечення в'язнів належним лікуванням при тюрмах облаштовувались лікарні або окремі лікарняні ліжка, якщо місця у будівлях не вистачало. В Житомирі при тюрмі функціонувала лікарня лише на тридцять ліжок.

Практика облаштування тюрем в Російській імперії передбачала наявність церкви чи каплиці, а в разі відсутності можливості облаштування такої церкви чи каплиці – тюремної камери, що виділялась для проведення богослужіння у неділю та інші святкові релігійні дні. У тюремній будівлі міста Житомира діяла спеціально облаштована церква, при якій постійно перебував священик та диякон. До їх функцій, окрім проведення богослужіння, належало й здійснення морально-релігійного перевиховання арештантів шляхом постійного ознайомлення в'язнів з книгами релігійного змісту. Однак, служби Божі проводились лише у неділю та святкові дні. Також при тюрмі функціонувала школа грамотності, в якій навчались 25 осіб. Основною метою діяльності таких шкіл було, в першу чергу,

забезпечення в’язнів можливістю навчатись, адже станом на 1879 рік ремеслом в’язні в Житомирській тюрмі не займались, оскільки не було місця для організації майстерень [226, арк. 67].

Варто зазначити, що число арештантів у Житомирській тюрмі становило 1343 чоловіки та 94 жінки, з яких у 1879 році вибуло 358 чоловіків та 40 жінок, зокрема, на каторгу відправлено 17 чоловіків та 1 жінку, до Сибіру на поселення – 7 чоловіків та 1 жінку, до Сибіру чи в інші віддалені регіони на проживання – 168 чоловіків та 3 жінки, у арештанські роти – 112 чоловіків, померло 25 чоловіків та 3 жінки, переведено до інших тюрем 322 чоловіки та 23 жінки. Таким чином, на початок 1880 року в Житомирській тюрмі залишилось 334 чоловіки та 23 жінки. У числі усіх в’язнів було 12 малолітніх хлопців та 5 малолітніх дівчат; 151 неповнолітній хлопець та 11 неповнолітніх дівчат; 8 політичних в’язнів чоловіків та 1 жінка [226, арк. 67].

Новоград-Волинська повітова тюрма, як і Житомирська губернська, містилась в державній кам’яній будівлі на околиці міста. Варто зауважити, що дана тюрма, за звітними відомостями, була однією з тих тюрем, що облаштовувались згідно законодавчо встановлених вимог. У тюрмі налічувалось 32 камери, в яких могло розміститись 100 арештантів. Попри це, станом на 1879 рік у камерах тюрми зафіксовано 210 осіб. Таким чином, кількість арештантів, які перебували в тюрмі, була вдічі більшою, аніж фактично передбачена. Зокрема, у звіті губернатора містяться відомості про точну кількість арештантів у Новоград-Волинській тюрмі станом на 1879 рік: 383 арештанти прибули у в’язницю, 129 залишались з кінця 1878 року, що в сукупності становило 511 ув’язнених. До початку 1880 року їх залишилось 153 [226, арк. 68].

У тюрмі облаштовувалась лікарня, яка могла прийняти лише вісьмох хворих одночасно, що, на нашу думку, було достатнім для ста арештантів, для яких розраховувалась тюрма. Однак, враховуючи переповненість, така кількість лікарняних ліжок не відповідала кількості хворих.

Розглянувши архівні матеріали, дізнаємося, що в тюрмі було працевлаштовано 7 наглядачів у звітному періоді, квартира для яких знаходилась

поза в’язницею у місті. На наш погляд, це ускладнювало здійсненню якісного нагляду за місцем позбавлення волі та сприяло збільшенню кількості втеч арештантів [252, арк. 1-15].

На відміну від Житомирської губернської тюрми, школи для ув’язнених у Новоград-Волинську за браком місця не було. Втім, при тюрмі діяла церква, де священнослужителі навчали арештантів грамоти, а також здійснювали свої безпосередні обов’язки з відправлення богослужінь.

Ще однією повітовою тюрмою у Волинській губернії, яка розміщувалась у державній будівлі, була Рівненська тюрма. Кам’яна спроруда, облаштована за встановленим зразком, розташовувалась на околиці міста та могла вмістити 50 осіб у 21 камері. Найвищим зафіксованим показником кількості арештантів за добу протягом 1879 року було 153 арештанти. Цікавим аспектом звіту є наявність інформації про здійснення 2 невдалих спроб одиночної втечі та 2 випадків бійок між арештантами з нанесенням побоїв, що свідчить про неспроможність наглядачів якісно здійснювати свої повноваження, попри те що їх кількість становила 8 осіб. Всього в тюрмі станом на 1879 рік перебувало 967 арештантів, на кінець року вибуло 866, а залишилось на 1880 рік – 101 особа. З числа в’язнів було 37 неповнолітніх та 1 політичний в’язень [226, арк. 70]. Варто зазначити, що в архівних матеріалах міститься інформація щодо приватних пожертв для розвитку тюрми у 1879 році, зокрема 23 рублі 95 копійок. Порівняно з вище охарактеризованими тюрмами губернатор вперше зазначає про наявність приватних пожерт на розвиток в’язниці.

Наступними місцями позбавлення волі, які отримали своє місцерозташування у будівлях державного типу були Володимир-Волинська, Ковельська, Заславська та Овруцька тюрми.

Так, Володимир-Волинська тюрма налічувала 12 камер для 56 арештантів, проте в поточному році зафіксовано 114, що вдвічі перевищувало норму. Очевидним є те, що при такій переповненості забезпечити належне утримання було неможливим. При тюрмі працював всього 1 наглядач та 6 сторожів. При тюрмі діяла лікарня на 15 хворих та капличка, де священик Левицький проводив

богослужіння для арештантів, а також навчав їх грамоті, оскільки школи не було. Всього станом на 1879 рік у тюрмі утримувалось 308 осіб, з яких до кінця року вибуло 200 арештантів, а 108 арештантів залишилось на початок 1880 року. Сума пожертв у Володимир-Волинську тюрму становила 10 рублів [226, арк. 73].

Схожа ситуація була й в Ковельській тюрмі, що налічувала 19 камер на 50 осіб, в звітному періоді в тюрмі зафіксовано переліміт арештантів. Штат Ковельської тюрми налічував 6 наглядачів та 1 сторожа. У тюрмі була і лікарня на 12 хворих, і церква, богослужіння в якій проводив священик Гапанович. Також тут функціонувала школа грамотності, де викладав той же священик.

Варто зазначити, що особливістю даної тюрми була можливість зайняття арештантів ремеслами, зокрема взуттєвими та столярними, з чого виручено 39 рублів 84 копійки за рік. Станом на 1879 рік у тюрмі утримувалось 555 арештантів, з яких 453 вибуло, а на початок 1880 року залишилось 102 в’язні. Серед них було 7 неповнолітніх та 2 політичні в’язні [226, арк. 74].

Заславська тюрма на 11 камер для 70 осіб розташовувалась в центрі міста у кам’яній будівлі, що попередньо належала костелу Св. Йосифа. Переповнення місця позбавлення волі в Заславі не було винятком: максимальна зафіксована кількість арештантів вдвічі перебільшувала допустиму норму. У тюрмі працювало 7 наглядачів, квартира для яких розташовувалась на території тюрми. Станом на 1879 рік в тюрмі перебувало 524 особи, з яких 440 вибуло, а на початок наступного року залишалось 84 в'язні. Серед числа арештантів у тюрмі перебувало 18 неповнолітніх та 1 політичний в'язень [226, арк. 75].

Варто констатувати, що тюремна будівля потребувала розширення та заміни паркану. Також необхідно було облаштувати карцери. Хоча при тюрмі діяла лікарня на 5 ліжок, школа грамотності та церква чи каплиця були відсутні, що також варто було б виправити.

Овруцька тюрма була розрахована на 23 камери для 75 осіб. Максимальна кількість зафіксованих осіб в тюрмі станом на 1879 рік – 150 осіб. Квартира наглядача тюрми знаходилась на її території. Всього при тюрмі працювало 4 наглядача та 4 ключника. В Овручі арештовані розподілялися за видом злочину.

При тюрмі була лікарня на 10 ліжок та школа, в якій викладав молодший соборний священик. Він же проводив недільні та святкові богослужіння в церкві при тюрмі.

За архівними даними у 1879 році в Овруцькій тюрмі утримувалось 402 в'язні, з яких 288 вибуло, а на початок 1880 року залишилось 114 [226, арк. 76].

Характерною особливістю повітової тюрми у місті Острог було її розміщення в орендованому приміщенні за 1050 рублів на рік у центрі міста. Головний корпус тюрми був кам’яний, флігелі – дерев’яні. Будівля налічувала 9 камер, які були розраховані на 56 арештантів. Проте із архівних матеріалів стає відомо, що у звітному році у тюрмі перебувало 84 особи.

Однією з переваг функціонування Острозької тюрми була можливість розмістити квартиру наглядача безпосередньо у будівлі тюрми. Штат в’язниці налічував 4 наглядача та 2 ключника, що, на наш погляд, було достатнім для забезпечення якісного нагляду за арештантами.

У орендованій будівлі тюрми було достатньо місця, щоб облаштувати лікарню для семи хворих та майстерні для заняття арештантів швейними роботами, а також ремонтом взуття, від яких в поточному році отримано 85 рублів 60 копійок. Однак, школи та церкви при тюрмі не було, тому грамоти навчали священики, які проводили службу у неділю та інші святкові дні в капличці. Всього у тюрмі станом на 1879 рік утримувалось 264 арештанти, з яких на початок 1880 року залишилось 77 осіб [226, арк. 69]. Варто зазначити, що і в Острозькій тюрмі зафіксовано факт здійснення приватних пожертв, зокрема 50 рублів 18 копійок.

Для потреб Дубенської тюрми, як і для Острозької, орендували спеціальне приміщення, втім уже за 1500 рублів на рік. Кам’яна будівля на 13 камер та 1 карцер була старою та сирою та за розрахунками могла вмістити 45 осіб, хоча найвище зафіксоване число арештантів становило 150 осіб. Для такої кількості осіб штат працівників складав 6 наглядачів та 2 ключника. Квартира наглядача розташовувалась в будівлі тюрми. Варто зазначити, що, згідно з архівними даними [253, арк. 4], кількість втеч постійно збільшувалась. Так, у поточному році

було вчинено 3 втечі, одного в’язня спіймали поблизу караульного поста. Станом на 1879 рік загальна кількість в’язнів становила 788 осіб, з яких до кінця року вибуло 690, відповідно, залишилось на початок 1880 року 98. Серед арештантів Дубенської тюрми був 1 політичний в’язень та 4 неповнолітні. За браком місця та коштів церкви при тюрмі не було, втім священик уповноважувався приходити двічі на місяць для проведення молитв та повчань [226, арк. 70].

Тюрми у Луцьку та Кременці були однотипними. Зокрема, розташовувались на околицях міст у кам’яних орендованих приміщеннях. Орендна плата становила 1500 рублів та 1350 рублів на рік відповідно. У Луцькій тюрмі налічувалося 17 камер на 50 осіб, а в Кременці – 16 камер на 115 осіб. Штат тюрем за такої кількості в’язнів складав 6 та 8 наглядачів. Найбільше зафіксоване число арештантів у Луцьку становило 102 особи, у Кременці – 153 особи. Характерною особливістю Луцької тюрми була наявність лікарні, школи та каплички. У Кременецькій тюрмі функціонувала лише капличка. Сумарна кількість в’язнів в Луцьку становила 280 осіб, з яких вибуло 184 протягом 1879 року, а залишилось на початок 96. Серед арештантів було 6 неповнолітніх та 1 політичний в’язень [226, арк. 71]. В Кременці в сумарній кількості налічувалось 509 арештантів. До кінця 1879 року вибуло 372 арештанти, на початок 1880 року залишилось 137. Серед них 1 політичний в’язень та 3 неповнолітні. Пожертви приватного характеру в сумі 38 рублів 11 копійок зафіксовані у Кренецькій тюрмі [226, арк. 72].

Старокостянтинівська тюрма отримала своє місце розташування в центрі міста в кам’яному приватному приміщенні з орендною платою в сумі 1200 рублів на рік. Всього у тюрмі було 8 камер для 68 арештантів. Максимальна кількість осіб, що перебувала в тюрмі станом на 1879 рік, – 162 особи.

Станом на 1879 рік в тюрмі Старокостянтинова перебувало всього 505 ув'язнених, з яких 438 осіб вибуло, а на кінець року залишилось 67 осіб. У числі усіх арештантів було 55 неповнолітніх та 2 політичні в'язні [226, арк. 75].

Всього в тюрмі працювало 6 наглядачів та 2 ключники; одна кухарка при лікарні тюрми. У Старокостянтинівській тюрмі функціонувала школа

грамотності, в якій викладав священик Олесницький, який також проводив богослужіння в капличці в неділю та інші святкові дні.

У Волинській губернії функції етапної тюрми виконувала Радзивилівська етапна тюрма. Орендована будівля на 6 камер з 1 карцером для 12 арештантів розташовувалась на околиці міста у дерев'яному приміщенні. Найм будівлі обходився казні у 358 рублів 33 копійки на рік. Штат тюрми складали 4 наглядачі та 1 ключник.

У поточному році в тюрмі перебувало 117 арештантів, з яких 97 вибуло, а на початок 1880 року залишилось 20. З числа ув'язнених малолітніх було 5, неповнолітніх – 2, політичних в'язнів – 1 [226, арк. 77]. Лікарня при тюрмі вміщувала 2 ліжка для хворих арештантів. Школи та каплички не було.

Варто констатувати, що кількість лікарень у тюрмах Волинської губернії була достатньою та такою, що забезпечувала хворих арештантів належним лікуванням, виходячи із статистичних даних, які наявні у звіті. Зокрема, станом на 1879 рік із 1876 хворих арештантів чоловічого та 162 жіночого роду 1692 чоловіки та 148 жінок одужало; 56 чоловіків та 4 жінки померло; інші 128 чоловіків та 10 жінок так і залишились у лікарнях.

На продовольство арештантів в звітному періоді відпускались наступні суми: на простолюдина 7 копійок, на привілейованого члена суспільства – 15 копійок, на хворого – 61 копійка, на засланого – 10 копійок, на поховання мерця – 3 рублі 89 копійок [226, арк. 77]. Це не завжди свідчило про дотримання умов належного харчування в’язнів.

Таким чином, ситуація щодо стану місць позбавлення волі Волинської губернії у 1879 році, описана у звіті волинського губернатора, вказувала на нагальну необхідність виділення коштів з державної казни для покращення як тюремних будівель, так і умов утримання в'язнів у цих тюрмах. При цьому значна кількість коштів, які виділялись на потреби тюрем, не завжди вдало розподілялась на місцях.

У 1881 році, окрім тринадцяти тюрем, в губернії функціонувало сімнадцять орендованих арештанських домів та п’ятдесят будинків для утримання

засуджених мировими суддями. В Овручі, Новоград-Волинську, Рівному та Ковелі тюрми розташовуються в державних будівлях, спеціально створених для таких потреб. У Житомирі, Заславі, Володимир-Волинську – у монастирських будівлях; в Старокостянтинові, Дубно, Кременці, Острозі, Луцьку та Радзивилові – у приватних орендованих за рахунок коштів державної казни будівлях. У звіті губернатора констатується, що число арештантів в тюрмах губернії значно перевищує можливу норму місткості в'язнів. Тому на порядок денний виносилося питання нагального розширення тюремних будівель у Волинській губернії в силу нових надходжень арештантів [228, арк. 49].

Серед кращих тюрем губернії вважались ті, що були розташованими у державних спеціально облаштованих будівлях, далі – ті, що розташовувались у монастирських будівлях; далі – ті, що знаходились в орендованих будівлях. Втім, тіснота та нестача місця в усіх тюрмах губернії не дозволяла утримувати в'язнів згідно з передбаченими правилами.

Цьому підтвердженням є кількість арештантів станом на 1881 рік у Волинській губернії, то на початок року залишалось 2079 чоловіків та 151 жінка; у 1881 році в тюрми поміщено 12 968 чоловіків та 1328 жінок, з них до кінця року вибуло 12 887 чоловіків та 1331 жінка, відповідно на кінець року залишилось 2160 чоловіків та 148 жінок [228, арк. 49].

Уже в 1882 році при 11 повітових тюрмах губернії функціонувало 6 додаткових приміщень, на відміну від 1881 року. Загалом тюремні будівлі не відповідали своєму основному призначенню – належному утриманню в’язнів. У більшості випадків арештантів розподіляли лише за статтю, за віком та видом вчиненого злочину розподілити їх було надзвичайно тяжко, а в деяких тюрмах взагалі неможливо. Тюрми були переповнені арештантами, що ускладнювало утримання тюремних будівель в чистоті та справності, а також підтримку дисципліни у відносинах між арештантами, враховуючи їх схильність до вчинення втеч та непокори урядовій владі.

Варто зазначити, що в 1882 році серед арештантів Луцької та Володимир-Волинської тюрми спалахнула тифозна гарячка. Для боротьби з хворобою

арештантам покращували систему харчування та систему догляду за білизною та одягом. Хворих арештантів переводили у окремі камери чи міські лікарні. У Радзивилові спалахнуло епідемічне запалення ока, тоді у місті найняли окреме приміщення для організації лікарні для хворих арештантів.

Церкви станом на 1882 рік функціонували лише в Житомирі, Овручі, Ковелі та Рівному; капличка була у Володимир-Волинську. У інших тюрмах богослужіння відправляли у одній із камер тюрми. Школи грамотності функціонували лише в Ковелі (на 15 чоловік), Кременці (на 20 чоловік), в Овручі (на 13 чоловік). В інших тюрмах навчання відбувалось шляхом читання книг релігійного змісту. Майстерень для організації арештанських робіт через недостачу місця у тюрмах не було, тому протягом 1882 року арештанти були зайняті внутрішніми господарськими роботами.

У звіті губернатора за 1882 рік наводиться цікава статистика фінансового утримання в'язнів подобово. Зокрема, у Житомирській тюрмі здоровий в'язень обходився у 8 копійок, хворий – у 22 копійки в день; у Ковельській – 13 та 25 копійок відповідно; у Володимир-Волинській – 10 та 18 копійок; у Заславській – 7, 5 та 22, 5 копійки; у Новоград-Волинській – 7, 5 та 21 копійка; у Луцькій – 10 та 30 копійок; у Рівненській – 10 та 49 копійок; у Кременецькій – 9 та 18 копійок; у Радзивилівській – 9 та 18; у Острозькій – 9 та 17 копійок; у Дубенській – 9 та 40 копійок; у Овруцькій – 10 та 40 копійок; у Старокостянтиновській – 8 та 14 копійок [229, арк. 28].

Загалом у 1882 році в тюрмах Волинської губернії нараховувалось 11 608 чоловіків та 1375 жінок, в доповнення до 2160 чоловіків та 148 жінок, які залишались з кінця 1881 року. З них вибуло 11 698 чоловіків та 1381 жінка. Таким чином, на початок 1883 року залишалось 2070 чоловіків та 142 жінки [229, арк. 32]. У 1883 році додатково прибуло 11 804 чоловіків та 1352 жінки; вибуло 12 453 чоловіки та 1406 жінок. На початок 1884 року залишалось 1421 чоловік та 88 жінок [230, арк. 29].

Така кількість арештантів при тісності тюремних будівель та значній нестачі місця, зумовлювала розповсюдження хвороб. Зокрема, протягом 1883

року захворіло 2080 осіб в додаток до 179 хворих, таким чином, всього 2259 арештантів хворіло; з них одужало 2119, а померло 53. Інші залишались хворими. За такої ситуації на забезпечення арештантів харчами будо виділено 11 951 руб. 39 коп. з державної казни, з яких розтрачено лише 10 541 руб., а 1410 руб. 39 коп. перераховано в економічний капітал комітету тюрем [230, арк. 25].

Питання розміщення арештантів за статтю, віком та видом вчиненого злочину постійно тривожило тюремний комітет, втім жодних мір прийняти не могли, оскільки місця в тюремних будівлях і досі не вистачало, так як і коштів для їх розширення. Це стосувалось і неможливості організувати майстерні для зайняття арештантів роботами, тому їх залучали лише до внутрішніх господарських робіт, зокрема, до прибирання територій, ремонту будівель, ремонту та пошиву одягу для арештантів, білизни та взуття. Також мова йшла про залучення арештантів до міських робіт. Але в силу невеликої кількості тюремних наглядачів при тюрмах та неможливості збільшення їх штату через недостатнє фінансування в'язниць, арештантів не було кому супроводжувати на міські роботи.

У 1883 році губернатор констатує непридатність більшості тюремних будівель для їх основної мети – утримання в'язнів в належному стані, а особливо тих будівель, які побудовані з дерева, оскільки в них для арештантів створені найкращі умови для втечі. Зокрема, з тюрми у Старокостянтинові втекло 8 каторжних арештантів у поточному році. Після огляду стану тюрем Волинської губернії начальник Головного тюремного управління прийшов до висновку: 1) щодо нагальної необхідності отримати дозвіл на побудову в Волинській губернії центральної тюрми для терміново арештованих з таким розрахунком, щоб в повітових тюрмах утримувались лише ті в'язні, що знаходяться під слідством, та пересильні арештанти; 2) організувати в Острозі, Луцьку, Дубно та Кременці державні будівлі тюрем. Ці пропозиції пішли в подальшу розробку.

Кількість арештанських домів для в'язнів, засуджених мировими суддями, зменшилась до 16, що свідчить про зменшення злочинності в контексті

здійснення дрібних правопорушень, покарання за які накладаються мировими суддями.

Станом на початок 1884 року в тюрмах Волинської губернії налічувалось 1421 чоловік та 88 жінок; протягом року прибуло 13934 чоловіки та 2197 жінок; з них вибуло 13 808 чоловіків та 2183 жінки. Таким чином, на початок наступного 1885 року залишалось 1547 чоловіків та 102 жінки [231, арк. 94].

У 1884 році на продовольство для арештантів з державної казни відпущено 56 634 руб. 34 коп., а витрачено 58 041 руб. 59 коп. Звідси робимо висновок про розбіжність у потребах фінансового характеру та фактичним фінансуванням тюрем Волині. Арештанти забезпечуються одягом та білизною, взуттям та постільною білизною за рахунок державної казни. Лікарні також фінансуються з казни. Зокрема, у звітному періоді на хворих арештантів було виділено 14 085 руб. 68 коп., які повністю витратили. З економічних сум тюремного комітету було додатково витрачено ще 4442 руб. 79 коп. для потреб хворих арештантів.

Загалом тюрми Волинської губернії влаштовані для утримання 1084 осіб. Порівнюючи цю цифру з реальною кількістю в'язнів в поточному році, губернатором знову ж таки констатовано переповненість тюрем губернії, внаслідок чого утримання їх в чистоті та належному порядку становило великі труднощі. Особливо нагальним було влаштовувати нові приміщення для тюрем в Острозі, Дубно, Кременці та Старокостянтинові.

Станом на 1885 рік у Волинській губернії кількість арештантів становила 9283 особи, на початок року в тюрмах залишалось 1850 осіб, прибуло протягом року 7433, а вибуло – 7671. Таким чином, на початок 1886 року залишалось 1612 в'язнів [232, арк. 42]. В поточному році губернатором знову ж таки наголошувалось на незручності та тісності орендованих для тюрем приміщень приватного типу. Справа в тому, що дані будівлі пристосовані скоріше для звичайного буденного проживання громадян, а не утримання в'язнів по видам вчинених злочинів, за віком та статтю. Також у більшості будівель відсутня огорожа, що сприяє вчиненню втеч, а також ускладнює здійснення нагляду за

арештантами. Хворі арештанти по можливості ізолюються в лікарнях; їх чисельність в поточному році становила 1429 осіб, з них 1314 одужало, 80 залишалось хворими, а 35 померло.

Щодо зайняття арештантів роботами, то з липня місяця 1885 року їх почали залучати до здійснення ремонтних робіт на Житомирсько-Бердичівському шосе: на Житомирському міському кар'єрі арештанти були зайняті дробленням камню для заготовки щебню під наглядом тюремних працівників. Дана справа мала успіх. Було постановлено залучити 200 в'язнів до такого виду робіт. До Житомирської тюрми почали переводити в'язнів з повітових тюрем, аби залучити постановлену кількість арештантів до робіт. На кар'єрі облаштували кузню. Також з дозволу Головного тюремного управління облаштували дві будівлі на 45 осіб кожну на віддалених участках шосе, аби здешевити вартість щебеню, витрачаючи на вивід арештантів на заготівельні роботи менше, аніж це коштувало б з тюрми в Житомирі. Арештантам оплачували їх працю поденно: майстрам та ковалям по 40 копійок, а чорноробочим – по 20 копійок. З цього заробітку арештантам відводили половину, інша частина йшла тюремному комітету, який уповноважувався за ці кошти покращувати їжу та шити робочий одяг для арештантів.

За даними, що містяться у звіті губернатора за 1885 рік, з липня 1885 по січень 1886 року арештантами губернії було відремонтовано 22 верстви шосе та заготовлено 337 кубів щебеню. За це вони отримали 3772 руб. 40 коп. платні, з яких частина суми 1850 руб. та 54 руб. 70 коп. видано їм на арештанські книжки, а інша частина 1867 руб. 70 коп. перерахована на економічні потреби комітету. Для покращення харчування використано 535 руб. 84 коп., а для закупівлі одягу – 995 руб. 48 коп., 636 руб. 48 коп. – становив чистий прибуток комітету [232, арк. 43].

Незалежно від цього, з'явилась можливість організувати в Житомирській тюрмі швейну та взуттєву майстерню, де виготовляли одяг та взуття для тюрем всієї губернії, на що витратили 420 руб. При цьому довелось винайняти додаткове приміщення для організації роботи в даних майстернях, на що витрачалось по

550 руб. на рік. Це було вигідним капіталовкладенням, оскільки винайнявши додаткове приміщення для організації робіт в Житомирській тюрмі, можна було закрити додаткові орендовані приміщення в тюрмах Заслава, Кременця, Володимир-Волинського та Острога, які обходились державній казні у 2180 руб. на рік. Також зникала необхідність в утриманні військового караулу у вище перелічених додаткових приміщеннях тюрем. При додатковій тюремній будівлі в Житомирі був колодязь та водойма, що дозволяло економити на водозабезпеченні тюрми та поливі городів. При будівлі організували ковальню, де виготовляли інструмент як для роботи на шосе, так і інші інструменти. У планах тюремного комітету була організації в подальшому й інших видів майстерень для в'язнів Житомирської тюрми.

У інших повітових тюрмах губернії майстерні поки організовані не були. Разом з цим, в тюрмі Острога виготовляли взуття для арештантів, що мало гарні результати по виробітку.

Згідно з даними звіту губернатора за 1885 рік, на утримання тюрем Волинської губернії було витрачено 100 513 руб. 36 коп., з яких 19 300 руб. на утримання наглядачів та системи управління; 52 452 руб. 44 коп. – на продовольство; 2530 руб. 80 коп. – на лікування; 14 273 руб. 12 коп. – на виготовлення одягу, взуття, білизни; 8822 руб. – на оренду тюремних будівель; 3135 руб. – на утримання їх в чистоті [232, арк. 45]. Незалежно від цього Товариство піклувальне про тюрми виділило 23 626 руб. 91 коп. на різні потреби місць позбавлення волі губернії.

Згідно з даними звіту губернатора за 1886 рік, у тюрмах Волинської губернії перебувало 10 422 особи; на початок року їх кількість становила 1612 осіб; 8810 осіб прибуло протягом звітного року, з них вибуло 8737 осіб, а залишилось 1685 осіб на початок наступного 1887 року [233, арк. 14]. Жодних істотних змін, що стосувались би тюремних будівель, не відбувалось. Можна виділити лише дрібні ремонтні роботи. Втім, розміщення арештантів за статтю та видами злочинів було майже неможливим в силу відсутності місця в тюремних спорудах.

На закупівлю одягу та взуття для арештантів у звітному періоді витратили 15 599 руб. 45 коп., на продовольство – 38 733 руб. 86 коп. [233, арк.16]. Арештанти інших тюрем губернії, зокрема, Луцької, Дубенської, Ковельської, Острозької, Володимир-Волинської, Старокостянтинівської були зайняті зовнішніми вуличними роботами в тюремних будівлях. У 1886 році арештантами отримано 32 261 руб. 9 коп., з яких на користь арештантів перераховано 5866 руб. Всього на утримання тюрем в звітному році з державної казни витрачено 109 132 руб. 60 коп.

У 1887 році Старокостянтинівська тюрма зазнала капітальної перебудови, в силу цього саме тепер вона знаходиться у задовільному стані. На початку року відбулись деякі зміни в охороні тюрем губернії. До цього зовнішню охорону здійснювали військові караульні пости, а внутрішню – наглядачі тюрем. Начальник ГТУ видав указ, згідно з яким при тюрмах формувалась вільно наймана охорона, а військові повертались до виконання своїх безпосередніх обов’язків. Це стосувалось усіх тюрем губернії, окрім Луцька, де на той час перебував небезпечний арештант, тому військова варта продовжувала охороняти дану тюрму.

У тюрмах губернії у 1887 році утримувалось 10 820 осіб. Хворих станом на 1887 рік було 1479 арештантів, що становило 13,6% від загальної кількості в’язнів. Порівняно з 1886 роком, хворих збільшилось на 2 % [234, арк. 15-16].

Прибуток від арештанських робіт у 1887 році становив 39 383 руб. 54 коп., що на 6421 руб. 45 коп. перевищило прибуток у 1886 році. 7087 руб. перераховано на користь арештантів [234, арк. 22].

Станом на 1889 рік, згідно з даними звіту губернатора за 1889 рік, кількість арештантів у тюрмах Волинської губернії становила 9934 особи. З них на початок року залишалось 1337 в'язнів, прибуло 8597 осіб, вибуло 8480 осіб, тому залишилось на кінець звітного року 1454 арештанти [235, арк. 10].

Після пожежі в тюрмі Острога, було орендовано нове приміщення для арештантів. Це приміщення було незручним і тісним та зовсім не відповідало вимогам утримання в’язнів. Тому був створений проект та прорахований бюджет

побудови нової будівлі для Острозької тюрми, після чого переданий на розгляд Міністерства внутрішніх справ.

Загальна кількість хворих становила 1288 арештантів, з яких одужало 1167, померло 50, залишилось хворіти – 71. Загальна кількість видатків на тюрми Волинської губернії становила 34 284 руб. 33 коп.

Хоча нові майстерні створені у звітному періоді не були в зв'язку з браком місця у будівлях тюрем, арештантів Дубенської тюрми почали залучати до ремонтних робіт на шосе.

У звіті губернатора за 1891 рік міститься наступна інформація: загальна кількість в'язнів, що залишалась з кінця 1890 року становила 1454 чоловіки та 109 жінок; протягом року поступило у тюрми губернії 6851 чоловік та 674 жінки; на кінець року залишилось 1409 чоловіків та 101 жінка [236, арк. 12]. Порівняно з попереднім роком загальна кількість арештантів зменшилась на 866 осіб. На кінець попереднього року 71 арештант залишався хворим, 1231 особа захворіла, з них 1169 одужало, а 59 померло, 74 залишилось у лікарнях при тюрмах [236, арк. 13].

У порівнянні з попередніми роками, загальний стан місць позбавлення волі практично не змінився. Факт залишався фактом: загальна кількість арештантів кожного звітного року перевищувала можливу місткість тюрем Волинської губернії. В Луцьку почалось будівництво приміщення для тюрми, точніше повне переобладнання уже існуючого католицького монастиря під тюрму.

Загальна сума видатків державної казни на продовольство для місць позбавлення волі Волинської губернії становила 35 287 руб. 55 коп.

Грамоті навчали священики, зокрема, 90 арештантів у Кременці, 36 у Старокостянтинові, 30 у Луцьку, 26 в Заславі, 26 в Дубно, 21 у Володимир-Волинську, 10 в Ковелі, 9 в Овручі.

У Житомирській тюрмі були введені нові роботи для арештантів, зокрема, пошиття взуття, ткацтво, плетіння солом'яних матів. Арештанти заробили у звітному періоді 8203 руб. 76 коп. за зовнішні роботи та 2679 руб. 47 коп. за внутрішні тюремні роботи, що було менше на 971 р. у порівнянні з попереднім

роком. Це пояснюється відсутністю масових робіт для арештантів у цьому році. Підсумовуючи статистику, найбільше арештанського заробітку припадає на Житомирську тюрму – 6380 руб. 24 коп.; найменше – на Ковельську (33 руб. 87 коп.) та Заславську (30 руб. 30 коп.). Із загальної суми 10 883 руб. 23 коп. для арештантів видано 4628 руб. 9 коп.; в дохід казни – 2880 руб. 95 коп.; на користь тюрми – 3374 руб. 18 коп. [236, арк. 17].

У 1909 році на засіданні Волинського губернського комітету піклувального про тюрми, що відбувалось 10 грудня, обговорювали незадовільний стан тюремної системи, що склався впродовж минулих років, зокрема, й питання забезпечення арештантів продовольством, одягом та білизною; виділення коштів на лікування хворих, тощо. На думку комітету, незадовільний стан справ в тюрмах виник через нестачу коштів на харчове забезпечення арештантів та, як наслідок, це спричинило виникнення заборгованості. У зв'язку з цим ГТУ запропонувало зменшити асигнування коштів для закупівлі продовольства для арештантів. Така ситуація обурювала представників піклувального комітету Волинської губернії, що й обговорювалось на його засіданні [241, арк. 167-176]. Також в ході ревізій декількох тюрем було встановлено факт відсутності книг та іншої релігійної літератури в тюрмі міста Луцька попри констатацію її наявності у звітах губернатора. В ході засідання комітету було запропоновано розширити поля для сільськогосподарських потреб, щоб збільшити кількість продовольства шляхом застосування арештанської праці. Також було запропоновано виділити кошти для забезпечення місць позбавлення волі Волинської губернії літературою, в тому числі й релігійного змісту.

Серед архівних матеріалів ЦДІАК України у місті Києві знаходимо інформацію щодо стану тюрем Волинської губернії у 1909 році. Зокрема, у повідомленні Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора до Волинського губернатора за № 10222 від 4 серпня 1909 року йдеться про його висновки щодо стану 5-ти повітових тюрем губернії після його особистого відвідування та огляду. Зокрема, в Овруцькій тюрмі не вистачає одягу та взуття для арештантів; потребують ремонту місця загального користування; в деяких

камерах арештанти утримуються без дотримання вимог щодо їх окремого ув'язнення; десяти наглядачів не достатньо. В тюрмі Володимир-Волинська арештантам не вистачає одягу та взуття; приміщення для прийняття бані гниле. У Ковельській тюрмі також не вистачає одягу та взуття. В тюрмі міста Луцька начальник заслуговує на надбавку до зарплати за виконання своїх обов'язків. Також необхідним було б забезпечення наглядачів тюрми покривалами та постільною білизною за рахунок тюремних коштів. Майстерні тюрми не достатньо укомплектовані. Тюремний лікар заявляє про надходження до лікарні хворих на туберкульоз арештантів. Рівненька тюрма також не здатна забезпечити арештантів одягом та взуттям в достатній кількості. У деяких наглядачів немає ліжок. Організація арештантських робіт незадовільна [241, арк. 107-109].

У 1909 році спостерігається неабиякий інтерес Головного тюремного управління до забезпечення виконання арештантських робіт в тюрмах Волинської губернії, про що свідчать його циркулярні розпорядження № 11255 та №12 від 4 вересня та від 25 квітня, відповідно, до Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора та Волинського губернатора, градоначальників [241, арк.110-111]. У цих розпорядженнях йдеться про нагальну необхідність забезпечити арештантів губернії роботами, оскільки це впливатиме на їх внутрішній стан, займатиме їх час, а також економитиме державні видатки на утримання арештантів, адже працюючи, вони вироблятимуть певний продукт та отримуватимуть за це платню.

Станом на 1910 рік проблемні питання переповненості місць позбавлення волі Волинської губернії так і не були вирішені. Про це свідчить інформація зі звіту Заславського повітового дворянина Лелявського, в якій йдеться про повну невідповідність умов утримання арештантів в Заславській тюрмі. Так, у тюремному приміщенні, що може вмістити 52 особи максимум, зафіксовано 131 арештант на момент подачі звіту, а загалом – 160 осіб. При цьому в камері для семи в'язнів покарання відбуває 21 арештант. Були випадки розміщення в'язнів на ґанку [241, арк. 194-202].

Таким чином, проаналізувавши архівні матеріали щодо фактичного стану місць позбавлення волі Волинської губернії в досліджуваний період, можна дійти висновку, що їх стан за більш ніж столітній період часу, попри певні позитивні зрушення, залишався стабільним та таким, що потребував реформи не лише на папері. Для реалізації прийнятих та проголошених реформаторських змін тюремної сфери на імперському рівні вкрай необхідним було належне державне фінансування та матеріально-технічне забезпечення організації та діяльності тюрем, а також узгоджене та злагоджене функціонування системи управління тюрмами як на місцях, так і на центральному рівні.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження нами охарактеризовано історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; розглянуто інститут позбавлення волі як вид кримінального покарання у дореформений період; досліджено правові аспекти виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі у пореформений період; охарактеризовано нормативно-правове забезпечення функціонування місць позбавлення волі на території Волинської губернії; досліджено органи управління місцями позбавлення волі у Волинській губернії, а також охарактеризовано систему місць позбавлення волі на території Волинської губернії.

Проведене комплексне історико-правове дослідження організації та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії в кінці XVIII – на початку XX ст. з використанням ретроспективного аналізу архівних матеріалів, законодавства імперського періоду та інших історико-правових джерел дає підстави сформулювати пропозиції та рекомендації по вдосконаленню діяльності кримінально-виконавчої системи України в сучасний період. Зокрема, виявлені наукові положення та рекомендації полягають в наступному:

1. Історіографія досліджуваної проблеми умовно охоплює три періоди: дореволюційний, радянський, пострадянський, які, в свою чергу, співпадають з історичними межами розвитку суспільно-політичних формацій держави та періодизацією наукової літератури. Кожен період характеризується наявністю суб'єктивних та об'єктивних факторів, які притаманні лише йому. Зокрема, правова свідомість авторів та їх поглядів, а також обставини історичного, політичного, економічного, соціального та культурного розвитку, що мали місце як в державі, так і поза її межами. Дореволюційний період історіографії, як і радянський, характеризується обмеженим доступом громадськості до тюремної тематики в силу того, що держава вбачала в останніх інструмент реалізації власних цілей, обумовлених політикою самодержавства чи радянської влади. Тому дослідженню підпадали лише ті теми, які дозволялись державою, звідси і обмеженість висвітлення

проблеми у науковій літературі в дореволюційний та радянський періоди. Розпад Радянського Союзу сприяв відкритості доступу до дослідження пенітенціарної тематики.

Наявні джерела значною мірою висвітлюють особливості становлення та функціонування місць позбавлення волі у Волинській губернії та визначають і доповнюють історіографічний аналіз роботи. Залучення широкого обсягу джерел дозволило автору максимально об'єктивно розглянути це явище як з точки зору правового регулювання, так і особливостей функціонування на регіональному рівні. У процесі дослідження були використані різноманітні за формою (опубліковані та неопубліковані, себто, архівні), змістом, характером та походженням джерела. Опубліковані джерела дисертації становлять собою нормативно-правові матеріали, матеріали діловодства, статистичні та довідкові відомості, мемуарну та публіцистичну літературу, а також періодичну пресу. Основними нормативними актами, що регулювали діяльність в'язниць, були Звід установлень і статутів щодо утримуваних під вартою (1832 р.) і Уложення про покарання кримінальні і виправні (1845 р.). Джерельна база дисертації включає в себе й законодавчі акти, що вміщені у трьох виданнях Повного зібрання законів Російської імперії та Зводі законів Російської імперії, інші нормативно-правові акти, які стосуються функціонування місць позбавлення волі і зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Значна кількість інформації про стан тюремної справи отримана нами з оглядів та звітів губернаторів імператору, Міністерству юстиції, Міністерству внутрішніх справ. Всього використано 124 архівні справи, з яких 23 архівних справи введено до наукового обіходу вперше.

2. Процес становлення та еволюціонування місць позбавлення волі в Російській імперії можна умовно розділити на дореформений та пореформений періоди. Дореформений період в рамках нашого дослідження має розгорнуті часові рамки та завершується, на наш погляд, проведенням тюремної реформи, зокрема, створенням Головного тюремного управління у 1879 році. Дореформений період характеризується відсутністю єдиного нормативно-правового акту, в якому б закріплювалось законодавче визначення покарань та їх

різновидів, а також відсутністю єдиної узгодженої системи органів виконання кримінальних покарань та органів управління системою виконання покарань. У дореформений період з'являється тенденція до збору і систематизації нормативних актів, які торкались питань системи виконання покарань. Характеризуючи управління місцями позбавлення волі, зазначимо, що єдність управління як у центрі, так і на місцях була відсутня, оскільки управлінськими функціями наділялись різні органи імперії.

Аналізуючи стан системи виконання покарань у дореформений період Російської імперії, варто зазначити, що під впливом європейської думки в Росії почалося формування ідеї виправлення злочинців і гуманного ставлення до них. З іншого боку, на державному рівні значна увага приділялась й необхідності централізації тюремного управління. Дані фактори створили передумови та фактичні підстави для проведення реформи у тюремній сфері з метою реалізації і втілення ідей гуманізації кримінального покарання та реформування системи управління місцями позбавлення волі.

3. Пореформений період розпочинається із моменту створення Головного тюремного управління у 1879 році як центрального управлінського органу пенітенціарної системи в Російській імперії та тюремних інспекцій як місцевих управлінських органів, підзвітних Головному тюремному управлінню. Даний період характеризується намаганням імперської влади впорядкувати систему управління тюрмами імперії, для чого створюються міжвідомчі комісії, уповноважені на складання проектів з удосконалення законодавства, яке регулювало подальше втілення тюремної реформи на практиці. Протягом пореформеного періоду спостерігаються спроби покращення умов утримання арештантів, зокрема, реконструкція занедбаних тюремних будівель та побудова нових. При цьому державного фінансування катастрофічно не вистачало. Внаслідок переповнення тюремних закладів утримувати в'язнів окремо за статтю та видом скоєних злочинів майже не вдавалось. Побутові умови у тюрмах імперії, особливо на окраїнах імперії, можливість зайняття в'язнів роботами залишались на низькому рівні та потребували подальшого реформування.

Більшість науковців притримуються думки, що тюремна реформа так і не була завершена в Російській імперії, причинами чого послужили відсутність відповідної матеріальної бази, ізольований підхід до вирішення назрілих проблем, тривала протяжність проведення реформи в часі, а тому її непослідовність, тощо. З огляду на проведений аналіз можна дійти висновку, що реформа тюремної системи в такому стані хоча й покращила управлінську діяльність пенітенціарних закладів, що зумовило в т. ч. і гуманізацію покарання, але докорінно не змінила суть пенітенціарної політики держави в контексті умов утримання арештантів.

4. Законодавство, яке регулювало питання функціонування місць позбавлення волі в Російській імперії пройшло складний шлях формування і відображало основні тенденції як державної політики імперії в цілому, так і пенітенціарної політики, зокрема. Констатуємо, що нормативно-правова база еволюціонувала від роздріблених норм, якими регулювалися окремі сторони виконання кримінальних покарань, до спеціального пенітенціарного законодавства.

Серед важливих нормативно-правових актів, що спрямовувались на регулювання пенітенціарної системи Російської імперії як на центральному рівні, так і на регіональному, були Установи для управління губерній від 1775 року, Правила Товариства піклувального про тюрми від 1819 року, Статут щодо засланних осіб від 1822 року, Інструкція наглядача губернського тюремного замку від 1831 року, Звід установлень та статутів щодо утримуваних під вартою від 1832 року, Уложення про покарання кримінальні та виправні від 1845 року, Циркуляри Міністерства внутрішніх справ та Головного тюремного управління щодо врегулювання окремих питань місць позбавлення волі, Кримінальне уложення від 1903 року, Загальна тюремна інструкція від 1915 року та ін...

Попри деякі успіхи, проблеми правового регулювання інституту позбавлення волі остаточно вирішені не були. Основною перешкодою, як і раніше, залишалося неврахування реформаторами фактичного наявного стану, в якому перебували місця позбавлення волі.

5. В ході тюремної реформи була здійснена спроба створення вертикалі управління місцями позбавлення волі в Російській імперії, однак централізувати

управління тюремною системою не вдалося. В той же час безсумнівним успіхом реформи можна вважати, на наш погляд, нормативну врегульованість управлінських питань, а також вирішення деяких практичних питань організації тюремної системи.

Як єдиний загальнодержавний центральний орган управління місцями позбавлення волі було створено Головне тюремне управління в 1879 році в структурі МВС. У грудні 1895 року ГТУ було підпорядковано Міністерству юстиції. Представниками ГТУ на місцях були контролюючі органи – тюремні інспекції, що зобов'язувались збирати відомості для оцінки стану тюремних установ губерній. Сюди, зокрема, й відносили діяльність Волинської тюремної інспекції на території Волинської губернії.

Система управління в'язницями у Волинській губернії відповідала загальноімперському порядку. На місцях всю повноту влади щодо функціонування системи місць позбавлення волі мали губернатори та віце-губернатори разом з губернськими правліннями. У губернських правліннях утворювались відділи, що мали свої сфери відання, зокрема і тюремні відділи. В ході дослідження архівних матеріалів нами встановлено, що тюремного відділу у Волинському губернському правлінні не було. Питанням функціонування місць позбавлення волі, в свою чергу, займався судовий відділ Волинського губернського правління.

Вагомий вплив на функціонування місць позбавлення волі у Російській імперії мало Товариство піклувальне про тюрми, зокрема, і його губернські та повітові комітети. У Волинській губернії, виходячи з архівних матеріалів, діяв Волинський губернський комітет Товариства піклувального про тюрми з 1836 року та його повітові комітети. Варто зазначити, що губернські комітети Товариства піклувального про тюрми очолювали губернатори.

Внутрішнє тюремне управління функціонувало досить злагоджено та характеризувалось підзвітністю молодших наглядачів старшим, а старших – начальникам тюрми. В свою чергу, тюремні начальники у ході здійснення своїх повноважень були підзвітними губернаторам та комітетам Товариства

піклувального про тюрми, а також і тюремним інспекціям Головного тюремного управління після його утворення як центрального органу управління тюрмами.

6. Система місць позбавлення волі на території Волинської губернії складалась з 13 тюрем, з яких 1 губернська в Житомирі, 1 етапна в Радзивилові та 11 повітових у Луцьку, Рівному, Острозі, Новоград-Волинську, Володимир-Волинську, Заславі, Дубно, Ковелі, Старокостянтинові, Кременці, Овручі. Крім того, в губернії функціонували арештантські доми для утримання засуджених мировими суддями, кількість яких варіювалася в залежності від звітного періоду.

Державне фінансування місць позбавлення волі та матеріальне забезпечення в'язнів у Волинській губернії на жодному з етапів їх функціонування не відповідало потребам та вимогам російського законодавства. Факторами, які зумовлювали такий стан, були зношеність будівель і приміщень, які використовувались; відсутність поділу контингенту в'язнів за категоріями; відсутність підготовки персоналу в'язниць; двоєдине керівництво місцями ув'язнення, а також збільшення контингенту за рахунок появи нової категорії ув'язнених за політичні злочини.

З метою покращення становища ув'язнених Волинської губернії широко застосовувалось залучення пожертв та меценатської допомоги не лише у грошовій формі, а й інвентарем, харчами, предметами побуту. Такий підхід дозволив покращити забезпечення ув'язнених у тюрмах губернії.

Відсутність змоги залучати арештантів до робіт у Волинській губернії впродовж кінця XVIII ст. – І пол. XIX ст. збереглась і в наступний хронологічний період, проаналізований в дисертації. В тюрмах регіону були відсутні майстерні для в'язнів, а роботи були обмежені внутрішньогосподарськими потребами та деколи міськими роботами. Лише в містах Овруч, Острог, Кременець та Новоград-Волинський були створені спеціальні майстерні для зайняття в'язнів роботами. В Житомирській тюрмі з липня 1885 року арештантів почали залучати до здійснення ремонтних робіт на Житомирсько-Бердичівському шосе, для чого було облаштовано кузню та ковальню, незалежно від цього, з'явилась можливість організувати в Житомирській тюрмі швейну та взуттєву майстерню, де

виготовляли одяг та взуття для тюрем всієї губернії. Це було нетиповим прикладом такого масштабного залучення арештантів до робіт.

Освітня діяльність при в'язницях носила не системний, а епізодичний характер, що було обумовлено як відсутністю кадрів, так і фінансування та наявністю придатних приміщень. Школи грамотності функціонували в Ковельській, Кременецькій та Овруцькій тюрмах. В інших закладах освіта носила епізодичний характер і обмежувалась читанням книг релігійного змісту. Такий стан був характерним і для церковного богослужіння в місцях позбавлення волі Волинської губернії.

Охорону та нагляд над ув'язненими на території Волинської губернії до 1869 року здійснювала військова варта. Потреба удосконалення роботи з в'язнями та економія коштів для казни зумовили залучення вільнонайманих наглядачів до роботи у в'язницях. Ця заміна проходила централізовано, узгоджувалась з місцевим військовим керівництвом. Кадрові пропозиції подавались начальниками тюрем та повинні були обов'язково узгоджуватись з Волинським комітетом Товариства піклувального.

Характерною рисою функціонування тюремних установ царизму в українських губерніях було їх постійне переповнення ув'язненими. В місцях позбавлення волі Волинської губернії утримувалися особи, засуджені до тюремного ув'язнення за скоєння наступних видів злочинів: проти віри, проти порядку управління, проти державної та громадської служби, проти постанов про повинності, проти майна та прибутків казни, проти громадського благоустрою та благочиння, проти законів про стани, проти життя, здоров'я, свободи і гідності приватних осіб, проти сімейних прав і проти власності приватних осіб.

7. В ході проведеного дослідження здійснено спробу виявлення можливостей щодо використання та врахування історико-правового досвіду функціонування місць позбавлення волі Волинської губернії. Зокрема, серед позитивних аспектів, які варто було використовувати в ході реформаційних процесів у нашій державі сьогодні, виділимо створення в Російській імперії центрального управлінського органу тюремної системи з місцевими представництвами –

Головного тюремного управління, яке уповноважувалось на втілення державної політики та пошук шляхів покращення та вдосконалення функціонування місць позбавлення волі в імперії, та тюремних інспекцій, що наділялись ревізійними функціями в тюремній сфері. У витоках створення та функціонування ГТУ стояли корифеї тюрмознавства, тому навіть попри значне недофінансування системи виконання покарань, при наявності компетентного центрального органу та його місцевих представництв досягнення компромісних рішень в організації та функціонуванні місць позбавлення волі таки можливо. Даний історичний досвід є актуальним в контексті грядущої ліквідації Державної пенітенціарної служби України.

Позитивним досвідом пенітенціарної системи Російської імперії є створення та діяльність Товариства піклувального про тюрми та його місцевих комітетів, що мали благодійний нахил та організовували пожертви для поліпшення як морального і фізичного стану арештантів, так і місць позбавлення волі. Діяльність Товариства піклувального дала новий напрям тюремної політики Російської імперії, пов'язаний зі спробами вдосконалення тюремної системи зусиллями громадських благодійних організацій (представники Товариства забезпечували місця ув’язнення релігійною літературою, арештантів – одягом, їжею, лікуванням, сприяли будівництву церков і організації благочестивих читань, бібліотек, зайняттю арештантів роботами, за що вони отримували платню, а також турбувались про родини арештантів). На сьогодні залучення широкого кола громадських організацій до питань функціонування місць позбавлення волі значно посприяло б гуманізації системи виконання покарань в Україні.

З іншого боку, варто врахувати і негативні аспекти функціонування місць позбавлення волі в Волинській губернії в окреслений період. Зокрема, це стосується катастрофічного недофінансування місць позбавлення волі, що проявлялось в деградації матеріально-технічної та кадрової бази системи виконання покарань. Це стосувалось і незалучення арештантів до робіт, і переповненості тюрем, і некомпетентності кадрового персоналу, що впливало на загальний стан їх функціонування. Недофінансування повною мірою впливало на можливість

реалізації основоположного завдання кримінально-виконавчої системи в державі – якісного перевиховання арештантів. Тому в ході перевтілень кримінально-виконавчої системи України держава повинна проявляти належний інтерес у сфері забезпечення реалізації перевиховання засуджених, здійснюючи відповідне потребам фінансування місць позбавлення волі, забезпечуючи якісний кадровий склад місць позбавлення волі та їх матеріально-технічний стан.

Таким чином, результати дослідження у поєднанні з багатим історичним досвідом реформування та вдосконалення місць позбавлення волі за часів Російської імперії є цінними для коректної та об’єктивної оцінки минулого, визначення найбільш негативних факторів функціонування пенітенціарної системи, які можна врахувати і сьогодні з метою недопущення помилок.

Наявний досвід пенітенціарного будівництва, виявлені й відновлені справжні історичні факти, їх оцінка та переоцінка з позицій безперервного суспільного розвитку можуть стати основою сучасного процесу реформування вітчизняного кримінального-виконавчого сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Упоров И. В. Пенитенциарная политика России в XVIII–XX вв.: Историко-правовой анализ тенденций развития / И. В. Упоров. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 610 с.
2. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Россіхін Василь Васильович ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. - Харків, 2005. - 219 арк.
3. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т внутр. справ ; Неалов О. П. – Харків, 2003. – 20 с.
4. Фумм А. М. Правовое регулирование исполнения уголовного наказания в виде лишения свободы в Российской империи : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Фумм А. М. – М., 2005.
5. Мор Т. Утопия. Эпиграммы. История Ричарда III / Т. Мор. – М. : Ладомир : Наука, 1998. – 463 с.
6. Гроций Г. О праве войны и мира : Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Г. Гроций ; пер. А. Л. Саккетти. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с.
7. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М. : Политиздат, 1955. – 799 с.
8. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаних / Ч. Беккариа. – М. : Стеллс, 1995. – 192 с.
9. John Howard. The state of Prisons in England and Wales : With Preliminary Observations and an Account of Some Foreign Prisons / John Howard. – Cambridge : University Press, 2013. – 862 p.

10. Наказ императрицы Екатерины II, данные Комиссии о сочинении проекта нового Уложения. – СПб. : Тип. Император. акад. наук, 1907. – 174 с.
11. Татищев В. Н. История Российская с древнейших времен / В. Н. Татищев. – М. ; Л. : Наука, 1963. – 592 с.
12. Щербатов М. М. История России с древнейших времен : в 7 т. / М. М. Щербатов. – СПб. : Тип. Император. акад. наук, 1901–1904. – Т. 1–7.
13. Десницкий С. Е. Избранные произведения / С. Е. Десницкий. – Л. : Художественная литература, 1979. – 359 с.
14. Калмыков П. Д. Учебник уголовного права : Части Общая и Особенная / П. Д. Калмыков. – М. : [Б. и.], 1866. – 535 с.
15. Лохвицкий А. В. Курс русского уголовного права / А. В. Лохвицкий. – 3-е изд. – СПб. : Скоропечатня Ю.О. Шрейера, 1871. – 704 с.
16. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Общая часть. Т. 1 / А. Ф. Кистяковский. – К. : [Б. и.], 1875. – 413 с.
17. Кельмана М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія / М. С. Кельман; Львів. держ. ун-т внутр. справ. - Т. : Терно-граф, 2011. - 492 с.
18. Гогель С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией / С. К. Гогел. – СПб. : Тип. А. Г. Розена, 1910. – 505 с.
19. Гогель С. К. Арестантский труд / С. К. Гогель // Тюремный вестник. – 1913. – № 2. – С. 297–333.
20. Познышев С. В. Учение о карательных мерах и мере наказания / С. В. Познышев. – М. : Тип. ун-та, 1908. – 181 с.
21. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки / С. В. Познышев. – М. : Главлит, 1923. – 342 с.
22. Познышев С. В. Уголовное право. Дополнение к двум выпускам общей части уголовного права профессора Познышева : (Учения о преступнике, о карательных мерах и о применении наказания к преступлению) / С. В. Познышев. – М. : Тип. ун-та, 1910. – 202 с.

23. Познышев С. В. Очерки тюрьмоведения / С. В. Познышев. – М. : ГТУ, 1915. – 295 с.
24. Познышев С. В. Как преобразовать нашу каторгу / С. В. Познышев. – СПб. : ГТУ, 1907. – 132 с.
25. Познышев С. В. К вопросу о несовершеннолетних преступниках / С. В. Познышев // Вопр. права. – 1910. – № 4. – С. 47–62.
26. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права / С. В. Познышев. – М. : Изд. А. А. Карцева, 1912. – 654 с.
27. Познышев С. В. Учебник уголовного права : Часть общая и особенная / С. В. Познышев. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1923. – 576 с.
28. Пионтковский А. А. Тюрьмоведение, его предмет, содержание, задачи и значение / А. А. Пионтковский. – Одесса : Тип. ун-та, 1892. – 207 с.
29. Пионтковский А. А. Дисциплинарные взыскания в карательных учреждениях / А. А. Пионтковский // Журн. М-ва юстиции. – 1904. – Апрель. – С. 62–94.
30. Мокринский С. П. Наказание: его цели и предположения / С. П. Мокринский. – М. : [Б. и.], 1902. – 552 с.
31. Галкин-Врасской М. Н. Материалы к изучению тюремного вопроса / М. Н. Галкин-Врасской. – СПб. : Тип. II отделения ЕИВ канцелярии, 1868. – 174 с.
32. Галкин-Враской М. Н. Записки начальника Главного тюремного управления о порядке исполнения наказаний, предустановленных проектом Уголовного уложения / М. Н. Галкин-Врасской. – СПб. : ГТУ, 1895. – 28 с.
33. Гран П. К. Каторга в Сибири / П. К. Гран. – СПб. : ГТУ, 1913.
34. Хрулев С. С. Каторга в Сибири / С. С. Хрулев // Тюремный вестник. – 1910. – № 8/9.
35. Саломон А. П. Тюремное дело в России / А. П. Саломон. – СПб., 1898.
36. Стремоухов А. М. Краткий очерк тюремного устройства и мероприятий в области тюремного дела за 1990–1905 гг. / А. М. Стремоухов. – СПб., 1905.

37. Максимов С. В. Ссыльние и тюрьмы / С. В. Максимов. – СПб., 1862.
38. Ядринцев Н. М. Русская община в тюрьме и ссылке / Н. М. Ядринцев. – СПб., 1877.
39. Фельдштейн Г. С. Ссылка / Н. Фельдштейн. – М., 1893.
40. Дриль Д. А. Ссылка во Франции и России / Д. А. Дриль. – СПБ., 1899.
41. Фойницкий И. Я. Исторический очерк и современное состояние ссылки и тюремного заключения / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1878.
42. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1875.
43. Кропоткин П. Л. Тюрьма, ссылка и каторга в России / П. Л. Кропоткин. – СПб., 1906. – 242 с.
44. Никитин В. Н. Тюрьма и ссылка (1560–1880 гг.). Историческое законодательное, административное и бытовое положение заключенных, пересыльных, их детей и освобожденных из под стражи, со времени возникновения русской тюрьмы, до наших дней / В. Н. Никитин. – СПб. : Тип. Шпарварт, 1880. – 674 с.
45. Белоконский И. П. По тюрьмам и этапам / И. П. Белоконский. – Орел, 1887.
46. Исаев М. М. Предстоящее преобразование каторги / М. М. Исаев // Право. – 1911. – № 6.
47. Набоков В. В. Судьба ссылки / В. В. Набоков // Право. – 1909. – № 29.
48. Анучин Е. Н. Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России с 1775 года до настоящего времени / Е. Н. Анучин. СПб., 1875. – 402 с.
49. Гальберг Д. К. К истории тюрем и ссылки в России (1805–1820 гг.) / Д. К. Гальберг. – СПб., 1820.
50. Филиппов А. В. О наказании по законодательству Петра Великого, в связи с реформой / А. В. Филиппов. – М. : [Б. и.], 1891. – 198 с.
51. Кюстин А. Николаевская Россия в 1839 году / А. Кюстин. – М., 1990.

52. Кенан Д. Жизнь политических арестантов в русских тюрмах / Д. Кенан. – Берлин, 1904.
53. Гартевольд В. Каторга и бродяги Сибири / В. Гартевольд. – М., 1912.
54. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. В 5 т. Т. 1 / М. Н. Гернет. – М. : Госюриздат, 1960. – 348 с.
55. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. В 5 т. Т. 2 / М. Н. Гернет. – М. : Госюриздат, 1961. – 582 с.
56. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. В 5 т. Т. 3 / М. Н. Гернет. – М. : Госюриздат, 1961. – 430 с.
57. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. В 5 т. Т. 4 / М. Н. Гернет. – М. : Госюриздат, 1962. – 302 с.
58. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. В 5 т. Т. 5 / М. Н. Гернет. – М. : Госюриздат, 1963. – 340 с.
59. Гернет М. Н. В тюрьме. Очерки тюремной психологии / М. Н. Гернет. – Киев : Юрид. изд-во Украины, 1930. – 254 с.
60. Шаргородский М. Д. Наказание по уголовному праву. Ч. 1. Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества / М. Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат, 1957. – 304 с.
61. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность / М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1973. – 160 с.
62. Ерошкии Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : Высшая школа, 1983. – 352 с.
63. Исаев М. М. Основы пенитенциарной политики / М. М. Исаев. – М. ; Л. : Госиздат, 1927. – 196 с.
64. Зубков А. И. Пенитенциарные учреждения в системе Министерства юстиции России: История и современность / А. И. Зубков, Ю. И. Калинин, В. Д. Сысоев. – М. : Норма, 1998. – 170 с.
65. Зубков А. И. Уголовно-исполнительное право / А. И. Зубков. – М. : Норма, 2000. – 215 с.

66. Мулукаев Р. С. Полиция и тюремные учреждения дореволюционной России / Р. С. Мулукаев. – М. : изд-во Акад. МВД СССР, 1964. – 28 с.
67. Мулукаев Р. С. Система органов внутренних дел дореволюционной России / Р. С. Мулукаев. – М. : Акад. МВД СССР, 1978. – 276 с.
68. Мулукаев Р. С. Полиция в России (IX – начало XX в.) / Р. С. Мулукаев. – Н. Новгород : Информ-плюс, 1993. – 103 с.
69. Шинджикашвили Д. И. Министерство внутренних дел царской России в период империализма / Д. И. Шинджикашвили. – Омск : Омская высш. шк. милиции, 1974. –111 с.
70. Пионтковский А. А. Тюрьмоведение / А. А. Пионтковский. – Одесса : Тип. ун-та, 1892. – 207 с.
71. Утевский Б. С. История науки уголовного права / Б. С. Утевский. – М. : ВЮЗИ, 1948. – 58 с.
72. Утевский Б. С. Буржуазия и царская тюрма / Б. С. Утевский. – М. : Советское законодательство, 1933. – 42 с.
73. Утевский Б. С. Тюремная политика царизма и Временного правительства : учебное пособие / Б. С. Утевский. – М. : ВШ МВД СССР, 1957. – 33 с.
74. Ширвиндт Е. Г. Советское пенитенциарное право / Е. Г. Ширвиндт, Б. С. Утевский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1927. – 276 с.
75. Гайдук С. Л. Лишение свободы в системе наказаний России середины XIX века / С. Л. Гайдук // Проблемы уголовной ответственности и исполнения наказания. – Рязань, 1995. – С. 86–89.
76. Ахмадеев Ф. Х. Режим в тюрьмах дореволюционной России : лекция / Ф. Х. Ахмадеев. –Уфа : Уфим. высш. шк., 1992. – 50 с.
77. Борисов А. В. Министерство полиции царской России : Место в государственном механизме, структура, функции, организация управления : лекція / А. В. Борисов. – М. : Акад. МВД СССР, 1991. – 19 с.
78. Воробейкова Т. У. Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы России во второй половине XIX в. / Т.

У. Воробейникова, А. Б. Дубровина. – М. : КВШ МВД СССР, 1973. – 66 с.

79. Астемиров З.А. Буржуазные пенитенциарные системы и тюрьмоведение. – Рязань: Высш. шк. МВД СССР, 1975. – 112 с.

80. Дворянов В. Н. В Сибирской дальней стороне : Очерки истории царской каторги и ссылки (60-е годы XVIII в. – 1917 г.) / В. Н. Дворянов. – Минск : Наука и техника, 1971. – 374 с.

81. Кузьмин С. И. Политико-правовые основы становления и развития исправительно-трудовых учреждений / С. И. Кузьмин. – М. : Акад. МВД СССР, 1988. – 96 с.

82. Кодан С. В. Политическая ссылка в системе карательных мер самодержавия первой половины XIX в. : учебное пособие / С. В. Кодан. – Иркутск : Иркут. гос. ун-т им. А. А. Жданова, 1980. – 96 с.

83. Кодан С. В. Реформа сибирской ссылки в первой половине XIX века / С. В. Кодан // Историко-правовые исследования: проблемы и перспективы. – М., 1982. – С. 109–112.

84. Рогов В. А. Право России в период первой мировой войны / В. А. Рогов. – М. : ВЮЗИ, 1983. – 76 с.

85. Шелкопляс В. А. Полицейская реформа в России в 60-х годов XIX в. / В. А. Шелкопляс. – Минск : Минская высш. шк. МВД СССР, 1981. – 50 с.

86. Гайдук С. Л. Тюремная политика и тюремное законодательство пореформенной России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гайдук С. Л. – М., 1987. – 226 с.

87. Галиакбарова В. С. Законодательство царизма в борьбе против революции : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Галиакбарова В. С. – Свердловск, 1977. – 212 с.

88. Плотников А. А. Сахалинская политическая каторга и ее антинародная сущность : дис. .... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Плотников А. А. – М., 1986. – 190 с.

89. Детков М. Г. Исполнение наказания в дореволюционной России: организационно-правовые аспекты становления и развития системы

исполнения наказания в виде лишения свободы : учебное пособие / М. Г. Детков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1990. – 88 с.

90. Детков М. Г. Наказание в царской России. Система его исполнения / М. Г. Детков. – М. : ВНИИ МВД РФ, 1994. – 119 с.

91. Сокальська О.В. Інститут тюремного ув’язнення на українських землях у X–XVI ст.: історико-правовий аналіз / О. В. Сокальська // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 4. - С. 38-43.

92. Детков М.Г. Тюрьмы России: память историии: монография / М. Г. Детков. – Вологда : Вологод. ин-т права и экономики Минюста России, 2001. – 137 с.

93. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. — К., 2007. — 513 арк.

94. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. : монографія / О. Н. Ярмиш. – Харків : Консум, 2001. – 288 с.

95. Ярмыш А. Н. Наблюдать неотступно… : Административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце XIX – начале XX векав / А. Н. Ярмыш. – Киев : Юринформ, 1992. – 188 с.

96. Ярмыш Александр Назарович. Карательный аппарат самодержавия на Украине: (1895-1917 гг.) : автореферат дис. ... доктора юридических наук : 12.00.01 / Укр. юрид. акад. - Харьков, 1991. - 30 с.

97. Ярмыш А. Н. Департамент полиции Министерства внутренних дел Российской империи в 1880–1904 гг. // Конституционные принципы деятельности правоохранительных органов по предупреждению правонарушений (по материалам Северного Кавказа) : тезисы докладов и сообщений научно-практической конференции. – Ростов н/Д., 1978. – С. 96–98.

98. Ярмыш А. Н. Политическая полиция Российской империи (1880–1904 гг.) : автореф. дис. …. канд. юрид. наук / Ярмыш А. Н. – Харьков,1978. – 16 с.

99. Рогожин А. Й. Государство и право России в период становления и развития абсолютизма (вторая половина 17 – конец 18 вв.) : учебное пособие / А. Й. Рогожин, А. Н. Ярмыш. – Киев : УМК ВО,1989. – 78 с.

100. Рогов В. А. История уголовного права, террора и репрессий в Русском государстве XV–XVIII вв. / В. А. Рогов. – М. : Зерцало, 1995. – 228 с.

101. Смыкалин А. От реформ Екатерины II к судебной реформе 1864 года / А. Смыкалин // Рос. юстиция. – 2001. – № 3. – С. 39–42.

102. Упоров И. В. Первые законодательные закрепления тюремного заключения как наказания в Российском праве / И. В. Упоров // Гос-во и право. – 1998. – № 9. – С. 86–90.

103. Упоров И. В. Ссылка и лишение свободы в России конца XVIII – начала XX в. / И. В. Упоров // Рос. экон. журн. – 1999. – № 1. – С. 139–149.

104. Упоров И. В. Так начиналось лишение свободы (история возникновения наказания в виде тюремного заключения) / И. В. Упоров // Преступление и наказание. – 1998. – № 9. – С. 26–31.

105. Упоров И. В. Наказания, связанные с лишением свободы, в монархической России / И. В. Упоров. – Краснодар : КЮИ МВД России, 2000. – 167 с.

106. Рассказов Л. П. Лишение свободы в России: истоки, развитие, перспективы / Л. П. Рассказов, И. В. Упоров. – Краснодар : КЮИ МВД России, 1999. – 499 с.

107. Рассказов Л. П. Использование и правовое регулирование труда осужденных в российской истории / Л. П. Рассказов, И. В. Упоров. – Краснодар : КЮИ МВД России, 1998. – 166 с.

108. Рассказов Л. П. Тюремные инструкции в Российской империи: учебное пособие / Л. П. Рассказов, И. В. Упоров. – Краснодар : Краснод. юрид. ин-т МВД России, 1999. – 57 с.

109. Рассказов Л. Тюремные заключенные в XVIII веке / Л. П. Рассказов, И. В. Упоров, А. Белозеров // Преступление и наказание. – 2001. – № 8. – С. 43–46.
110. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення здійснення пенітенціарної політики Російського самодержавства (XVIII – перша половина XIX ст.) / О. П. Неалов // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Харків, 2001. – Вип. 15. – С. 126–131.
111. Неалов О.П. Патронат як форма участі громадськості у реалізації тюремної політики в Росії (XIX – початок XX ст.) // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Харків, 2001. – Вип. 16. – С. 244–250.
112. Неалов О. П. Виправні заклади для неповнолітніх злочинців як важливий інструмент здійснення тюремної реформи другої половини XIX – початку XX ст. (на матеріалах Харківського виправного притулку) // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – Київ, 2003. – Вип. 8. – С. 56–64.
113. Лисин А. Г. Тюремная система Российского государства в XVIII – начале XX в. : учебное пособие / А. Г. Лисин, Н. И. Петренко, Е. И. Яковлева. – М. : Акад. МВД России, 1996. – 68 с.
114. Печников А. П. Главное тюремное управление Российского государства (1879 – октябрь 1917 гг.) : монография / А. П. Печников. – Красноярск : Сибир. юрид. ин-т МВД РФ, 2001. – 210 с.
115. Беляева Л. И. Становление и развитие исправительных заведений для несовершеннолетних правонарушителей в России (середина XIX – начало XX в.) / Л. И. Беляева. – М. : Акад. МВД РФ, 1995. – 100 с.
116. Беляева Л. И. Патронат в России. (XIX – нач. XX вв.) / Л. И. Беляева. – М. : Акад. МВД РФ, 1996. – 115 с.
117. Беляева Л. И. Учреждения для несовершеннолетних правонарушителей в России (история вопроса) / Л. И. Беляева. – Белгород : Белгор. высш. шк. МВД РФ, 1996. – 135 с.

118. Загальні засади призначення покарань в Україні : навч. посіб. / О. В. Батюк, Л. С. Горбач, З. В. Журавська, О. Г. Колб ; за заг. ред. О. Г. Колба. – - Луцьк : РВВ „Вежа”, 2006. – 241с.

119. Яцишин М. М. Визначення і утвердження основних складових кримінально-виконавчої політики України в історичному контексті державотворення / М. М. Яцишин // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 9. – С. 17–20.

120. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія / М. М. Яцишин – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 448 с.

121. Яцишин М. М. До питання про визначення предмета дослідження історико-правових засад політики з виконання кримінальних покарань / М. М. Яцишин // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-прак. конф., Луцьк, 4–5 черв. 2010 р. / уклад.: Н. І. Вознюк [та ін.]. – Луцьк, 2010. – С. 699–701.

122. Яцишин М. М. Розвиток системи покарань в Україні / М. М. Яцишин, Т. В. Пащук // Юрид. часоп. Нац. акад. внутр. справ / Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2012. – № 1. – С. 153–160.

123. Яцишин М. М. Використання історичних та правових джерел при висвітленні історії пенітенціарної системи України / М. М. Яцишин // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – Херсон, 2014. – С. 109–112.

124. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України. Т. 2. Ч. 2. 1928–1956 / Донец. меморіал, Пенітенціар. т-во України ; [упоряд. І. І. Резнік]. – Донецьк : Схід. видавн. дім, 2011. – 511 с.

125. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія / Д. Ягунов ; Держ. пенітенціар. служба України. – 4-е вид. , перероб. та допов. – Одеса : Фенікс, 2011. – 446 с.

126. Соціальна робота в пенітенціарній системі України : навч. посіб. / Н. В. Коваленко [та ін.] ; Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. - Суми : Мрія, 2014. - 247 с.
127. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / [Автюхов К. А. та ін. ; заг. ред. М. В. Романова]. - Харків : Права людини, 2015. - 477, [1] с.
128. Калашник Н. Г. Розвиток системи пенітенціарних закладів для неповнолітніх в Україні (20–30-ті роки XX ст.) : монографія / Н. Г. Калашник, Т. М. Швець ; Херсон. держ. ун-т. - Херсон : Гельветика, 2015. - 147 с.
129. Россіхін В. В. Організаційно-правові засади діяльності пенітенціарної системи в Україні (1917–1991 рр.) : монографія / В. В. Россіхін ; Класич. приват. ун-т. - Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2015. - 367 с.
130. Система виконання покарань в Україні: проблеми та перспективи гуманізації : навч.-метод. посіб. / заг. ред. М. І. Мельник ; Громад. орг.. "Відділення Українського фонду сприяння пенітенціарним реформам в м. Києві", Міжнар. фонд "Відродження". - Київ : ПП "Арарат-Центр", 2000. - 140 с.
131. Пташинський О. Б. Пенітенціарна система України : монографія / О. Б. Пташинський ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. - Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2004. - 204 с.
132. Ягунов Д. В. Державне управління пенітенціарною системою України: історія, сучасність, перспективи / Д. В. Ягунов ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одеський регіон. ін-т держ. упр. - Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2005. - 250 с.
133. Прусс В. М. Пенітенціарна система України / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. - Одеса : Фенікс, 2006. - 252 с.
134. Саєнко В. Г. Пенітенціарна система держави: організаційно-методичні положення життєзабезпечення : монографія / В. Г. Саєнко ; Донец. нац. ун-т

економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. - Донецьк : ДонНУЕТ, 2008. - 332 с.

135. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія / Д. Ягунов ; Держ. департамент України з питань виконання покарань, Одес. нац. юрид. акад. - Вид. 3-є, перероб. та допов. - Одеса : Фенікс, 2009. - 314 с.

136. Богатирьова О. І. Реалізації права осіб, засуджених до позбавлення волі, на отримання освіти в умовах реформування пенітенціарної системи України : монографія / О. І. Богатирьова, С. В. Сюр ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. - Бровари : ХмЦНТЕІ, 2010. - 125 с.

137. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пташинський Олександр Борисович ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - Київ, 2001. - 185 арк.

138. Ягунов Д. В. Державне управління пенітенціарною системою України: механізми ресоціалізації засуджених: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Ягунов Дмитро Вікторович ; Одеський регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - Одеса, 2004. - 234 арк.

139. Бондарчук О. Г. Кадрове забезпечення діяльності пенітенціарної системи в Україні: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Боднарчук Олег Григорович ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. - Ірпінь, 2009. - 22 с.

140. Хирний В. Г. Організація та засади управління пенітенціарною системою України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Хирний Віктор Григорович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. - Дніпропетровськ, 2012. - 16 с.

141. Пальченкова В. М. Витоки та еволюція громадського контролю за пенітенціарною системою України (IX – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Пальченкова Вікторія Михайлівна ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2014. - 40 с.

142. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII- на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Григор'єв Олександр Миколайович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2007. - 207 арк.

143. Сібілева Г. Ю. Правові засади діяльності в'язниць в Таврійській губернії (кінець XVIII – початок XX століття) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00. 01 / Сібілева Г. Ю. ; Ін-т законодавства ВР України. – Київ, 2014. – 20 с.

144. Соцкий Ю. Ф. Правовое регулирование исполнения уголовного наказания в виде лишения свободы в дореволюционной России : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Соцкий Ю. Ф. – М., 2003.

145. Ушаков С. Н. Организационно-правовое обеспечение системы исполнения наказаний России: 1862-1917 гг. : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ушаков С. Н. – М., 2005.

146. Пертли Л. Ф. Правовое регулирование условий содержания заключенных в Российской империи : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пертли Л. Ф. – Владимир, 2011.

147. Галкина Н. И. Институт тюремного попечительства в Российской империи и его особенности на Кубани : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Галкина Н. И. – Краснодар, 2009.

148. Яковлев С. П. Организационно-правовые формы трудоиспользования лиц, осужденных к лишению свободы в дореволюционной России: XVII – начало XX века : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Яковлев С. П. – Чебоксары, 2005.

149. Славинский Н. В. Становление и развитие института тюремных инспекций Российской империи и его специфика на Кубани : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Славинский Н. В. – Краснодар, 2009.

150. Петренко Н. И. Организационно-правовые основы исполнения наказания за общеуголовные преступления в местах заключения России в

пореформенный период 1864 – 1917 гг. : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Петренко Н. И. – Москва, 1997.

151. Аладьина Л. С. Уголовно-исполнительная политика Российского государства во второй половине XVII в. – первой четверти XIX в. : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Аладьина Л. С. – Москва, 2003.

152. Остапенко Д. П. Система пенитенциарных учреждений в России в XIX – начале XX вв.: историко-правовой аспект : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Остапенко Д. П. – Волгоград, 2001.

153. Кораблин К. К. Пенитенциарная система России: формирование и механизм функционирования тюремного ведомства на территории Дальнего Востока во второй половине XIX – начале XX в.: историко-правовой аспект : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кораблин К. К. – Н. Новгород, 2001.

154. Печников А. П. Главное тюремное управление Российского государства 1879 – октябрь 1917 гг. : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Печников А. П. – Москва, 2002.

155. Чесноков А. А. Пенитенциарная система в механизме Российского государства: историко-теоретический аспект : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Чесноков А. А. – Н. Новгород, 2006.

156. Осипов М. В. Тюремная реформа 1879 года и ее реализация в Оренбургской губернии : дис. … канд. ист. наук : 07.00.02 / Осипов М. В. – Оренбург, 2010.

157. Ермолаева О. Н. Нормативное закрепление и организационное обеспечение правового положения осужденных к лишению свободы в России: XIX – начало XX века : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ермолаева О. Н. – Москва, 2006.

158. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. – Киев : Изд. книгопродавца Н. Я. Оглобина, 1915. – 695 с.

159.Панов М. Чезаре Беккаріа і його славнозвісний трактат «Про злочини та покарання» / М. Панов // Право України. – 2014. – № 9. – С. 226-244.

160.Смирнова К. В. Уголовная и пенитенциарная политика в Российской империи в XIX веке / К. В. Смирнова // История гос-ва и права. – 2007. – №12. – С. 20-21.

161.Алексеев В. И. Историко-правовые аспекты Российской пенитенциарной политики в начале XIX столетия (1819-1832 гг.) / В. И. Алексеев // История гос-ва и права. – 2010. – № 23. – С. 2-3.

162.Керзум А. П. Общество попечительное о тюрьмах [Электронный ресурс] / А. П. Керзум // Энциклопедия благотворительности. Санкт-Петербург : сайт. – Режим доступа: http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2823335121 (дата обращения: 21.03.17). – Название с экрана.

163.Лачина В. О. Создание «Попечительного о тюрьмах общества» как попытка гуманизации Российской пенитенциарной системы начала XIX в. / В. О. Лачина // История гос-ва и права. – 2009. – № 5. – С. 13-14.

164.Детков М. Г. Развитие системы исполнения наказания в виде лишения свободы в России : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Детков М. Г. – М., 1994. – 498 с.

165.Раськевич А. А. История возникновения и развития законодательства об исполнении уголовных наказаний в виде лишения свободы в пенитенциарных учреждениях царской России / А. А. Раськевич // История гос-ва и права. – 2007. – № 24. – С. 19-21.

166.Славинский Н. В. Создание Главного тюремного управления Министерства внутренних дел Российской империи / Н. В. Славинский // О-во и право. – 2009. – № 3. – С. 242–245.

167.Таганцев Н. С. Руское уголовное право : в 2 т. / Н. С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – Т. 1–2.

168.Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 1. А-Г / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.].

- Київ : вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1998. - 672 с. : іл.

169.Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 2. Д–Й / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. - Київ : вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. - 744 с. : іл.

170.Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 3. К–М / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. - Київ : вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2001. - 792 с. : іл.

171.Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 4. Н–П / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. - Київ : вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2002. - 720 с. : іл.

172.Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 5. П–С / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. - Київ : вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. - 736 с. : іл.

173.Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 6. Т–Я / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. - Київ : вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. - 768 с. : іл.

174. Полное собрание законов Российской империи.Т. 8. – СПб., 1842.

175. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Фонд 442, опис 533, справа 158.

176. Калько С. Рівненська в’язниця № 1: історія міської катівні [Електронний ресурс] / С. Калько. – Режим доступу : http://kafedr.at.ua/publ/rovenskie_sobytija/rivneska_v_39_jaznicja_1_istorija_miskoji_kativni/6-1-0-291 (дата звернення: 21.03.17). – Назва з екрана.

177. ЦДІАК України, м. Київ. – Фонд 442, опис 1, справа 1519.

178. Тюремный вестник. – 1896. – № 7.

179. Об учреждении в Санкт-Петербурге общества попечительного о тюрьмах. – СПб. : [Б. и.], 1819.

180. Положение о должности надзирателей тюремных замков. – СПб. : [Б. и.], 1823.

181. Инструкция смотрителю Санкт-Петербургского тюремного замка. – СПб. : Тип. М-ва внутренних дел, 1852. – 14 с.

182. Свод учреждений и уставов о содержащихся под стражею // Свод законов Российской империи. Т. 13–15. – СПб., 1914.

183. Общая тюремная инструкция 1915 г. – Репринт. изд. – М. : Акад. МВД России, 1976.

184. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных в редакции 1885 года // Свод законов Российской империи. - СПб., 1914. – Т. 13–15. – С. 469-653.

185. Судебник 1550 года // Российское законодательство X–XX веков : в 9-ти т. / ред. О. И. Чистяков. - М., 1985. – Т. 2. – С. 97–129.

186. Соборное уложение 1649 года // Российское законодательство XXX веков: в 9-ти т. / ред. О. И. Чистяков. - М., 1985. – Т. 3. – С. 83-257.

187. Шандра В. С. Табель про ранги 1722 /В. С. Шандра // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2013. – Т. 10. – С. 9.

188. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский. – СПб., 1904. – 1146 с.

189. Артикул воинский 1715 года // Российское законодательство X–XX веков : в 9-ти т. / ред. О. И. Чистяков. - М., 1986. – Т. 4. – С. 327–365.

190. Учреждения для управления губерний 1775 года // Российское законодательство X–XX веков : В 9-ти т. / ред. О. И. Чистяков. - М., 1987. – Т. 5. – С. 179–295.

191. Устав о ссыльных // Свод законов Российской империи. – СПб., 1912. – Т. 14. – Ст. 3427.

192. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года // Российское законодательство XXX веков : в 9-ти т. / ред. О. И. Чистяков. - М., 1988. – Т. 6. – С. 174-310.
193. Сборник циркуляров и распоряжений, изданных по Главному тюремному управлению (1879–1910). – СПб. : [б. и.], 1911. – 378 с.
194. Уголовное уложение 1903 года // Российское законодательство X–XX векав : в 9-ти т. / ред. О. И. Чистяков - М., 1994. – Т. 9. : Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. – С. 271–326.
195. Чемоданов Г. Н. Тюремщик Высоцкий / Г. Н. Чемоданов. – М. : Главлит, 1929. – 63 с.
196. Махмутбеков С. А. Настольная книга и пособие начальника тюремного установления (тюрьмы, арестантского отделения) по делопроизводству и отчетности с приложением форм, циркуляров и правил / С. А. Махмутбеков. – Кутаиси : [Б. и.], 1903. – 343 с.
197. Рябчиков А. Н. Тюремный календарь для чинов тюремного ведомства на 1912 год / А. Н. Рябчиков. – М. : ГТУ, 1912. – 205 с.
198. Власенко С. Р. Правила службы тюремных надзирателей и надзирательниц / С. Р. Власенко. – Саратов : Тип. Губерн. правления, 1896. – 69 с.
199. Пальченкова В. М. Чернігівський комітет товариства піклувального про тюрми: основні форми, методи та зміст діяльності / В. М. Пальченкова // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – Вип. 2. – С. 188-193.
200. Державний архів Волинської області, місто Луцьк. – Фонд 512, опис 1, справа 1 Розпорядження губернського тюремного комітету про режими роботи посадових осіб тюрми.
201. ЦДІАК України. – Фонд 442, опис 639, справа 313.
202. ЦДІАК України. – Фонд 442, опис 69, справа 85.
203. ЦДІАК України. – Фонд 442, опис 1, справа 7457 б.
204. ДАВО. – 34 Т. 98 – Тюремний вісник – 1910 рік - № 1-12.
205. ДАВО. – Фонд 456, опис 1, справа 1.

206. ДАВО. – Фонд 456, опис 1, справа 2.
207. ДАВО. – Фонд 456, опис 1, справа 4.
208. ДАВО. – Фонд 456, опис 1, справа 3.
209. ДАВО. – Фонд 456, опис 1, справа 5.
210. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 58.
211. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 32.
212. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 41.
213. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 44.
214. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 50.
215. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 63.
216. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 57.
217. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 71.
218. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 93.
219. ДАВО. – Фонд 480, опис 1, справа 52.
220. ЦДІАК України. – Фонд 442, опис 148, справа 927.
221. Державний архів Житомирської області, місто Житомир. – Фонд 541, опис 1, справа 1.
222. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 1804.
223. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 1519.
224. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 51, справа 375.
225. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 532, справа 181.
226. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 533, справа 158.
227. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник.–К.: Атіка, 2011.– 944 с.
228. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 535, справа 322.
229. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 534, справа 169.
230. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 537, справа 183.
231. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 22, справа 236.
232. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 539, справа 154.
233. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 540, справа 131.

234. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 541, справа 143.
235. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 543, справа 331.
236. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 544, справа 173.
237. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 10, 181 арк.. Відомість про кількість коштів виділених на харчування ув'язнених.
238. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 100, справа 209. Циркуляр хозяйственного департамента 1867 г. о содержании тюрем за счет городских доходов
239. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 624, справа 365. Дело о неудовлетворительном состоянии Луцкого тюремного замка.
240. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 32, справа 995. Дело об издевательстве над заключенными.
241. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 639, справа 313.
242. Яковлев К. Л. Министерство внутренних дел в государственном механизме Российской империи (1802-1811гг.) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Яковлев К. Л. – Москва, 2002.
243. Левчук І. О. Пенітенціарна система Російської імперії у дореформений період (на прикладі українських губерній) / І. О. Левчук // Історико-правовий часопис / СНУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2015. – № 2 (6). – С. 181– 184.
244. Левчук І. О. Арештанська праця в'язнів у царських тюрмах Російської імперії (кінець 19 – початок 20 століття) / І. О. Левчук // Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.) «Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція». – Київ, 2015. – С. 175–177.
245. Левчук І. О. Причини та передумови проведення реформи пенітенціарної системи у Російській імперії в другій половині XIX століття / І. О. Левчук // Юрид. Україна. – 2015. – № 10/12. – С. 31–35.
246. Левчук І. О. До питання створення Головного тюремного управління Міністерства внутрішніх справ Російської імперії / І. О. Левчук // Правове

життя: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. тез наук. доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 25–26 берез. 2016 р.) / уклад.: Я. Л. Лукаш, І. О. Пряміцина ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2016. - С. 32–33.

247. Левчук І. О. Матеріально-технічне та фінансове забезпечення тюрем у Волинській губернії в другій половині XIX століття / І. О. Левчук // Право України. – 2016. – № 5. – С. 177–182.

248. Левчук І. О. Політичні в'язні Російської імперії (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) / І. О. Левчук // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студентів (17−18 трав. 2016 р.) : у 3 т. – Луцьк, 2016. – Т. 1. – С. 370–373.

249. Levchuk I. O. Problems of Spiritual and Religious re-education of prisoners of the Russian Empire in the nineteenth century / I. O. Levchuk // Історико-правовий часопис. – Луцьк, 2016. - № 1. – С. 256–258.

250. Левчук И. О. Пенитенциарная политика Российской империи в первой половине XIX века / И. О. Левчук // Вестн. Брест. гос. ун-та имени А. С. Пушкина. – Брест, 2016. – № 2. – С. 128–133.

251. Левчук І. О. Позбавлення волі як вид кримінального покарання в Російській імперії в дореформенний період (початок XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.) / І. О. Левчук // Підприємництво, госп-во і право. – 2016. – № 9. – С. 121–124.

252. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 155, справа 430.

253. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 793, справа 322.

254. Левчук І. О. До питання функціонування Житомирської тюрми у Волинській губернії Російської імперії / І. О. Левчук // XIII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 31.03-01.04.2017 р.) / зб. тез наук. доп. / уклад. Я. Л. Лукаш, І. О. Пряміцина. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – С.14-16.

255. Левчук І. О. До питання створення Товариства Піклувального про тюрми Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 14. 04. – 15.04. 2017 р.) // Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 10-13.
256. Левчук І. О. Система в'язниць Волинської губернії // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 43. Том 1. - Видавництво Ужгородського національного університету, 2017. – С. 20-24.
257. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 65, справа 404.
258. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 65, справа 315.
259. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 6.
260. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 8.
261. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 66, справа 451.
262. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 10.
263. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 1807.
264. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 2039.
265. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 2037.
266. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 71, справа 191.
267. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 71, справа 208.
268. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 147, справа 400.
269. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 19.
270. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 789, справа 29.
271. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 639, справа 479.
272. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 642, справа 60.
273. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 3, справа 739.
274. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 82, справа 590.
275. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 82, справа 55.
276. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 83, справа 135.
277. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 84(185h), справа 468.

278. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 84(185h), справа 584.
279. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 84(185h), справа 654.
280. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 99/1866, справа 240.
281. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 622, справа 85.
282. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 1196.
283. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 1195.
284. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 64, справа 238.
285. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 74, справа 339.
286. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 151, справа 432.
287. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 4324.
288. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 152, справа 920.
289. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 38.
290. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 5884.
291. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 153/1844, справа 44.
292. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 5969.
293. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 6197.
294. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 79, справа 439.
295. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 6776.
296. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 50.
297. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 158/1847, справа 53.
298. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 160, справа 182.
299. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 8121.
300. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 9480.
301. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 84/1852, справа 345.
302. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 0412.
303. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 804, справа 255.
304. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 34, справа 849.
305. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 142.
306. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 178/1864, справа 484.
307. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 100, справа 209.

308. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 51, справа 377.
309. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 52, справа 435.
310. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 55, справа 184.
311. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 157.
312. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 162.
313. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 541, справа 143.
314. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 623, справа 365.
315. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 701, справа 383.
316. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 630, справа 588.
317. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 636, справа 391.
318. ЦДІАК України. – Ф. 315, опис 1, справа 637.
319. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 641, справа 224.
320. ЦДІАК України. – Ф. 51, опис 3, справа 946.
321. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 1363.
322. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 146, справа 653.
323. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 770, справа 19.
324. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 148, справа 912.
325. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 150, справа 1166.
326. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 793, справа 322.
327. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 6673.
328. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 84, справа 345.
329. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 1, справа 1168.
330. ЦДІАК України. – Ф. 442, опис 805, справа 484.
331. ДАЖО. – Фонд 67, опис 1, справа 63.
332. ДАЖО. – Фонд 67, опис 1, справа 277.
333. ДАЖО. – Фонд 67, опис 2, справа 38.
334. ДАЖО. – Фонд 67, опис 2, справа 39.
335. ДАЖО. – Фонд 67, опис 2, справа 55.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, факс (0332) 72-01-23
e-mail: post@eenu.edu.ua, web: http://www.eenu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125102

28.03.2017 № 03-28/02/946

на № _____ від _____

ДОВІДКА-АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана аспіранту кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Левчуку І.О. про те, що результати його дисертаційного дослідження «Місця позбавлення волі Волинської губернії (кінець XVIII ст. – початок XX ст.): історико-правове дослідження» на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук (спеціальність 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень) впроваджені в навчальний процес Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (юридичний факультет, спецкурс «Сучасна кримінально-виконавча політика України», освітньо-кваліфікаційний рівень – Магістр, навчально-науковий центр післядипломної освіти, спецкурс «Адаптація кримінально-виконавчого права України до європейських та світових правових стандартів», спеціальність «Правознавство») та використовуються для проведення наукових розробок в галузі юриспруденції.

Перший проректор,
проректор з адміністрування та розвитку А.В. Цьось

Яцишин М.М. (050) 339-83-89

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«БУЧАНСЬКА ВИПРАВНА КОЛОНІЯ (№ 85)»
вул. Мирна, 3, смт. Гостомель-2, Київська область, 08290, тел.: (04597)-99-651, тел./факс: (045)331-8275

26.04.17 № 2/1034

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Начальник Державної установи
«Бучанська виправна колонія (№ 85)»
капітан внутрішньої служби
_____ В.І.Суботенко
«26» квітня 2017 року

Акт
впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження Левчука І.О.
«Місця позбавлення волі Волинської губернії (кінець XVIII ст. – початок XX ст.): історико-правове дослідження»
(спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень)

26.04.2017 **смт. Гостомель**

Комісія у складі: в.о. першого заступника начальника Державної установи «Бучанська виправна колонія (№ 85)» Легенького В.П. (голова), заступника начальника установи з соціально-виховної та психологічної служби Пивовара Р.В. та заступника начальника відділу соціально-виховної та психологічної служби Токовчука О.А. (члени комісії), склала зазначений акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Левчука І.О. «Місця позбавлення волі Волинської губернії (кінець XVIII ст. – початок XX ст.): історико-правове дослідження» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень) впровадженні у практичну діяльність персоналу Державної установи «Бучанська виправна колонія (№ 85)» та використовуються при проведенні занять з цими особами по службовій підготовці в частині світоглядного становлення особового складу.

Голова комісії **майор внутрішньої служби В.П. Легенький**

Члени комісії **капітан внутрішньої служби Р.В. Пивовар**
капітан внутрішньої служби О.А. Токовчук

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Начальник Інституту кримінально-виконавчої служби
генерал-майор внутрішньої служби
Баранов Ю.
«9» 04 2017 р.

м. Київ **«__» _____ 2017 р.**

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження

аспіранта кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету Левчука Ігоря Олеговича на тему: «Місця позбавлення волі Волинської губернії (кінець XVIII ст. - початок XX ст.): історико-правове дослідження» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук в навчальний процес Інституту кримінально-виконавчої служби

Комісія у складі: начальника кафедри загально-правових дисциплін кандидата юридичних наук, доцента Сокальської О.В. (голова комісії), а також членів комісії: начальника юридичного факультету кандидата юридичних наук Маленти В.С. та завідувача кафедри кримінального права, процесу та кримінології кандидата юридичних наук, доцента Стеблинської О.С. склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету Левчука Ігоря Олеговича на тему: «Місця позбавлення волі Волинської губернії (кінець XVIII ст. - початок XX ст.): історико-правове дослідження» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук знайшли своє відображення при викладанні курсів «Історія та теорія пенітенціарії» та «Історія держави і права України», де в якості джерел наукової літератури рекомендовано такі наукові публікації Левчука І.О.:

1. Левчук І.О. Пенітенціарна система Російської імперії у дореформенний період (на прикладі українських губерній) // Історико-правовий часопис: науковий журнал / упоряд. О. Крикунов. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім.. Лесі Українки, 2015. - №2 (6). – С. 181-184.

2. Левчук І.О. Арештанська праця в'язнів у царських тюрмах Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.) // Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конференції (Київ, 27 листопада 2015р.). – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. – С. 175-177.
3. Левчук І.О. Причини та передумови проведення реформи пенітенціарної системи у Російській імперії в другій половині XIX століття // Юридична Україна. - №10-12. - 2015. – С. 31-34.
4. Левчук І.О. Матеріально-технічне та фінансове забезпечення тюрем у Волинській губернії в другій половині XIX століття // Право України. - №5. - 2016 – С.177-182.
5. Левчук І.О. До питання створення Головного тюремного управління Міністерства Внутрішніх Справ Російської імперії // Правове життя : сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] : зб. тез наук. доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 25–26 березня 2016 р.) / уклад. Я. Л. Лукаш, І. О. Пряміцина. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016.
6. Левчук І.О. Позбавлення волі як вид кримінального покарання у Російській імперії в дореформений період (початок XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.) // Підприємництво, господарство і право. - №9. – 2016. – С. 121-124.

Голова комісії:

/Сокальська О.В./

Член комісії:

/Малента В.С./

/Стеблинська О.С./